

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
TÜRK DİLİ BİLİM DALI**

**ÖZBEK TÜRKÇESİNDE KİPLİK BELİRTEÇLERİ
VE FONKSİYONLARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

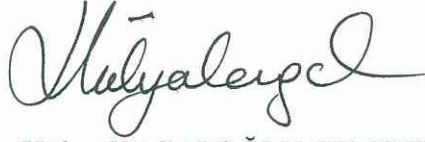
**Hazırlayan
Döndü Süveyda YAMAN**

**Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Habibe YAZICI ERSOY**

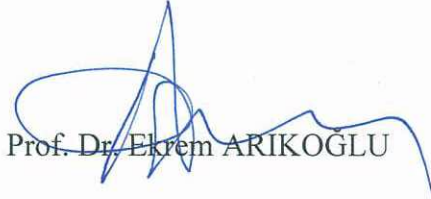
Ankara-2012

ONAY

Döndü Süveyda YAMAN tarafından hazırlanan Özbek Türkçesinde Kiplik Belirteçleri ve Fonksiyonları başlıklı bu çalışma 18.04.2012 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Türk Dili Bilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Hülya KASAPOĞLU ÇENGEL (Başkan)

Prof. Dr. Ekrem ARIKOĞLU

Yrd. Doç. Dr. Habibe YAZICI ERSOY

SÖZ BAŞI

Kip iş, hareket ve hükmün oluş tarzını ve hangi psikolojik şartlar altında meydana geldiğini fiile getirilen eklerle göstermektedir. Bu doğrultuda bir önermede bildirilen anlam göstergesi olan kiplik; kip ekleri, belirteçler ve eylemlerle işaretlenmekte ve bildirilmektedir.

Bu çalışmanın amacı Özbek Türkçesinde kiplik gösteren belirteçleri tespit etmek, anlamsal özelliklerini ve fonksiyonlarını ayrıntılı olarak incelemektir.

Çalışmanın "Giriş" bölümünde Özbekler, Özbekistan ve Özbek Türkçesi hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Kip, kiplik ve kiplik belirteçleri üzerinde yapılan çalışmalar değerlendirilerek bu kavramlar açıklanmaya çalışılmıştır.

Özbek Türkçesiyle yazılmış *Keçä vä Kündüz, Karaçalpâknâma, Nāvâiy, Ötkän Künlär ve Büyük Temur* adlı edebî eserlerden taranan fişler kiplik belirteçlerinin tespitinde kaynak olarak kullanılmıştır.

Dil bilimi çalışmalarında kiplik belirteçleri olarak ele alınan *elbette, kesinlikle, mutlaka, asla, belki, herhâlde, galiba* şeklindeki yapılara bu çalışmada yer verilmiştir. Türkiye Türkçesi gramerlerinde zarf (belirteç) veya edat olarak ele alınan kelimeler arasından kiplik gösteren belirteçler seçilerek Özbek Türkçesinde karşılığı bulunmuş ve kiplik belirteçleri olarak ele alınmıştır. Ayrıca Özbek Türkçesinde modal söz olarak değerlendirilen kelimeler arasından kiplik gösteren belirteçler (*älbättä, şübhäsiz, şäksiz, äfsüski, ehtimâl, çämäsi, şekilli, dârvâke, haqıqatdän, dârhakıqat*) seçilerek incelenmiştir.

Belirteçler, 1) Kesinlik belirten kiplik belirteçleri (*älbättä, şübhäsiz, şäksiz, muhaqqak, mutlak/mutlağa, kat'iyän/ kat'iy, äslâ*), 2) Tahmin-olasılık ve farz etme (öyle sayma) belirten kiplik belirteçleri (*bälki, ğalibâ, hâr hâldä, çämäsi, äftidän, şekillik, ehtimâl, göyâ*), 3) Tanıklık ve onaylama belirten

kiplik belirteçleri (*râstdân, dârvâke, haqıkatân, dârhakıkat, âslidâ, zâtân, nihâyât*) 4) İstek, emir, teessüf belirten kiplik belirteçleri (*kâşki, dârhâl, âfsüski*) olarak dört grupta toplanmıştır.

Belirteçler yukarıda belirtilenler ile sınırlı tutulmuş, bu yapıların anlamsal özellikleri ve fonksiyonları ayrıntılı olarak incelenmiştir. Değerlendirmeler yapılırken belirteçlerin kip, zaman ekleri ve kiplik eylemleri ile ilişkileri de dikkate alınmıştır.

Belirteçlerin kaynağını açıklamak için *Özbek Tilining İzahlı Lugatı* kaynak olarak kullanılmıştır. Bu sözlükte yer almayan kelimeler için Ferid Devellioğlu'nun *Osmanlı Türkçesi Ansiklopedik Lûgat'ı* ve F. Steingass'ın *Persian-English Dictionary* kaynaklarından yararlanılmıştır.

Bu çalışmaya yöntem, bilgi ve kaynak desteğiyle emek veren danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Habibe Yazıcı Ersoy'a teşekkür ederim. Çalışma süresince bilgisi ve yardımlarıyla beni destekleyen Prof. Dr. Ekrem Arıkoğlu hocama teşekkürlerimi sunarım.

Döndü Süveyda YAMAN

İÇİNDEKİLER

SÖZ BAŞI.....	i
İÇİNDEKİLER.....	iii
ESER KISALTMALARI.....	vi
DİĞER KISALTMALAR.....	vii
GİRİŞ.....	1
ÖZBEK TÜRKLERİ VE ÖZBEKİSTAN.....	1
ÖZBEK TÜRKÇESİ.....	3
TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE KİP.....	5
ÖZBEK TÜRKÇESİNDE KİP.....	11
KİPLİK KAVRAMI.....	7
ÖZBEK TÜRKÇESİNDE KİPLİK.....	17
ÖZBEK TÜRKÇESİNDE KİPLİK KELİMELEİ (MODAL SÖZLER).....	19
KİPLİK BELİRTEÇLERİ.....	20
BİRİNCİ BÖLÜM.....	25
1.KESİNLİK BELİRTEN KİPLİK BELİRTEÇLERİ.....	25
1.1.Älbättä.....	25
1.2.Şübhäsiz.....	30
1.3.Şäksiz.....	34
1.4.Muhakķak.....	36

1.5.Mutlak/Mutlaka.....	38
1.6.Kaat'iyän/ Kat'iy.....	43
1.7.Äslä.....	46
İKİNCİ BÖLÜM.....	54
2.OLASILIK-TAHMİN VE FARZ ETME (ÖYLE SAYMA) BELİRTEN KİPLİK BELİRTEÇLERİ.....	54
2.1.Bäiki.....	54
2.2.Ğalıba.....	60
2.3. Här haldä.....	63
2.4.Çämäsi.....	65
2.5.Äftidän.....	70
2.6.Şekilli.....	73
2.7.Ehtimäl.....	76
2.8.Göyâ.....	84
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	90
3. TANIKLIK VE ONAYLAMA BELİRTEN KİPLİK BELİRTEÇLERİ.....	90
3.1.Råstdän.....	89
3.2.Därväqe.....	90
3.3.Haқиқатән.....	95
3.4.Därhaқиқat.....	97
3.5.Äslidä	102
3.6.Zätän.....	108

3.7.Nihâyet.....	112
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	119
4.İSTEK, EMİR, TEESÜF BELİRTEN KİPLİK BELİRTEÇLERİ.....	119
4.1.Kâşki	119
4.2.Dârhâl	123
4.3.Äfsüski.....	126
SONUÇ.....	132
KAYNAKÇA.....	136
ÖZET.....	143
ABSTRACT.....	144

ESER KISALTMALARI

- BT: Berezikâv, Evgeniy (1996), **Büyük Temur**, Tâşkent, «Şârq» Nâşriyât-Mât bââ Kântserining Baş Tâhririyâti.
- KK: Çolpân (1995), **Keçä vä Kündüz**, «Şârq» Nâşriyât-Mât bââ Kântserining Baş Tâhririyâti.
- N: Aybek, (1995), **Nävâiy**, «Şârq» Nâşriyât-Mât bââ Kântserining Baş Tâhririyâti.
- ÖT: Kâdiriy, Âbdullâ (1995), **Ötkän Künlär**, «Şârq» Nâşriyât-Mât bââ Kântserining Baş Tâhririyâti.
- Q: Qayıpbergenâv, Tölepbergen (1997), **Qârâkâlpâknâmâ**, «Şârq» Nâşriyât-Mât bââ Kântserining Baş Tâhririyâti.

DİĞER KISALTMALAR

HZÖT: Hazirgi Zaman Özbek Tili

OTAL: Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat

ÖTİL: Özbek Tilining İzahlı Lugati

PED: Persian-English Dictionary

GİRİŞ

ÖZBEK TÜRKLERİ VE ÖZBEKİSTAN

Kendi dillerinde Özbek, Rusçada Uzbeki olarak adlandırılan Özbekler XV. yüzyılda tam anlamıyla siyasal bir yapı olarak ortaya çıkmışlardır. XV. ve XVI. yüzyıl Asya'nın siyasal yapısında köklü değişikliklerle siyasal gelişmelerin olduğu bir dönemdir. Özbek Hanlıkları, XVI. yüzyıl başlarından itibaren Asya'da ortaya görünmeye başlamışlardır (Akarşlan, 1995: 90).

Özbeklerin adlarını Altun Ordu hükümdarı Özbek (1312- 1342)'in adından aldığı bilinmektedir. Ancak XX. yüzyılın 20'li yıllarına gelinceye kadar bu topluluğun dili ve edebiyatı Özbek adıyla anılmamış Türk veya Çağatay olarak adlandırılmıştır. XIX. yüzyılın 60'lı yıllarında Ruslar, Özbek topraklarını zaptettikten sonra bu anlamda Sart adını da kullanmışlardır. Ancak Ekim ihtilâlinde sonra (aşağı yukarı 1920'den başlayarak) "Özbek" adı bu topluluğun dilinin ve edebiyatının da kapsamına alınmıştır. Bu nedenle ancak bu tarihten başlayarak bir Özbek edebiyatından söz edilebilmektedir (Özalp, 1977: 283).

Özbek adı, Altınordu Hanlığı'nın bölünmesinden sonra bugünkü Özbekistan'da kurulan Akordu Hanı Özbek Han'ın (1312-1340) adından gelir. Özbekler kökende Karluk, Oğuz ve Kıpçak Türklerinin karışımından oluşurlar. Bu üç boyun dil özelliklerini Özbekçede bulmak mümkündür (Bozkurt, 2002: 367).

Özbekler, Özbekistan nüfusunun %80'ini oluşturur. Bunun dışında Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan ile Afganistan'ın kuzeyi, Çin toprakları ve Rusya Federasyonu içinde de Özbekler yaşamaktadır (Alpargu, 2007: 121).

Özbek Türklerinin yaşadığı ülke manasına gelen Özbekistan, 4.447.400 km² bir alana ve 19.906.000 (1989) nüfusa sahip bir Orta Asya

Türk Cumhuriyetidir. Başkenti tarihî Taşkent şehri olup, iki milyon nüfusa sahiptir (Saray, 1996: 261).

Orta Asya Cumhuriyetlerinin ortasında yer alan Özbekistan'ın kuzeyinde Aral Denizi ile Kazakistan, doğusunda Kırgızistan ve Tacikistan, güneyinde ise Afganistan, Türkmenistan ve batısında da yine Türkmenistan bulunmaktadır (Saray, 1996: 261).

Özbekistan'da altmıştan fazla etnik grup yaşamaktadır. Ülkede Kongrat, Nayman, Kineges, Mangıt, Toyak, Üç Urug, Arlat, Bugut, Kanglı, Kırk ve Karakalpak gibi boylara rastlamak mümkündür (Işık, 2002: 643).

Sovyetler Birliği'nin çökmesinden sonra 31 Ağustos 1991'de Özbekistan Cumhuriyeti bağımsızlığını ilan etmiştir. 20 Aralık'ta yapılan referandumda Özbekistan Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı seçilmiştir. 8 Aralık 1992'de Özbekistan Cumhuriyeti anayasası kabul edilmiştir. Başkanlık sisteminin uygulandığı Özbekistan'da başkan geniş yetkilerle donatılmıştır. Özbekistan 21 Aralık 1991'de Bağımsız Devletler Topluluğu'na üye olmuştur. Dünyada 160'tan fazla devlet Özbekistan'ın bağımsızlığını tanımıştır (Muhammedcanov, 2007: 113).

Özbekistan'ın ekonomisi birinci derecede tarım ve hayvancılığa dayanır. Bu sektörlerden elde edilen gelirin yurt içi kazançtaki payı %42'dir ve çalışan nüfusun %29'u bu alanlarda iş görmektedir. Başta gelen tarım ürünleri; tahıl, pamuk, mısır, tütün, çeşitli meyve ve sebzelerdir (Işık, 2002: 646).

ÖZBEK TÜRKÇESİ

Modern Özbekçe eski Çağatay yazı dilinin bir devamıdır. Çağatay yazı dilinde Özbekçe öğeler 18. yüzyıldan başlayarak görünmeye başlamıştır (Tekin-Ölmez, 1995- 102) .

Türk dillerinin güney-doğu grubunda yer alan Özbekçe 1929-30 yıllarına kadar Arap alfabesiyle yazılmıştır. 1929-1930 yıllarında Sovyetler Birliğindeki

bütün Türk dilleri için kabul edilen Latin alfabesi Özbekçeye de uygulanmıştır. 1930-1940 yılları arasında Latin alfabesiyle yazılan Özbekçe 1940'tan bu yana Kiril asıllı alfabe ile yazılmaktadır (Zuhal Kargı Ölmez 1997: 24). Özbekistan Cumhuriyeti Yüksek Meclisi 1993'te Latin harflerine dayanan alfabenin temel kurallarını onaylayarak bu konuda önemli bir adım atmıştır (Alpargu, 2007: 121).

Büyük şehirlerin yanında daha küçük topluluklardan gelen yazarlar edebî dile pek çok bölgesel şekil ve kelime sokmuşlardır. Eserlerinde kendi lehçe ve kendi bölgelerine has karakterleri kullanmışlardır. Edebî dili şekillendiren ve etkileyenler arasında Hâkim Hâkimzâde Niyazî (Hokant), A. Kadiri (Taşkent), A. Kahhar (Hokant), Ojbek (Taşkent) ve S. Ahmet (Taşkent) sayılabilir (Laude Cirtautas 1920: 84).

Bugünkü Özbekistan'ın diyalektik haritası Orta Asya Türk dilleri linguistik haritasına benzemektedir. Kuzeyde (Güney Kazakistan da dâhil olmak üzere) Kazak ve Kırgızcaya yakın Kıpçak Özbek diyalektleri konuşulmaktadır. Batıda ve güneybatıda memleketin doğu ve orta bölgelerinde Hive ve Urganç'ın haricindeki bütün büyük şehirlerde “şehir şivesi” (şahar şevaları) adı da verilen Özbek diyalektlerinin Karluk bölümü tespit edilmiştir. Bu son grup Çin Türkistanında konuşulan Doğu Türkçesi ve Uygurca ile ortak pek çok hususiyete sahiptir. Karluk diyalektlerinin büyük bir kısmı VI. asırda başlayan göçebe Türklerin gelişinden önceki asırda Özbekistan hudutları içindeki yerleşik nüfusun Tacik (İranlı) konuşmacılarla münasebetleri neticesinde İranlılaştığı görülmektedir. İranlılaşma ünlülerin sayısında azalmaya sebep olmuştur (sekiz veya dokuz yerine altı veya beş). Ünlülerin azalmasıyla müşterek Türk dillerinin ve diyalektlerinin fonolajik ve morfolojik olarak dayandığı yumuşak damak ahenginin kaybolmasıyla arka ve ön ünlüler arasında farklılaşma meydana gelmiştir (Laude Cirtautas 1920: 80).

İranlılaşmış ağızlar, batıda bulunan Taşkent-Angren-Leninabad şehirleri çizgisinden, güneyde Afganistan, içlerine kadar kullanılmaktadır, yarı

İranlılaşmış ağızlar ise köylerde ve bütün Fergana vadisi bölgesinde, köylerde olduğu kadar şehirlerde de kullanılmaktadır. İranlılaşmış şehir ağızları yeniden bir güneydoğu grubu ile kuzeydoğu grubuna ayrılmaktadır. Semerkand, Karşi (Behbudi), Katta-Kurgân ve Buhara ağızları ilk sırada güney batı grubuna aittir. Taşkent, Ura Tübä Leninâbâd ve Jizzağ ağızları ise kuzey batı ağızlarından önemli olanlarıdır. Yarı İranlılaşmış ağızlar aynı şekilde alt gruba ayrılırlar. Bu bakımdan, Fergana ve Andijan, daha dar ölçülerle de Kokant (Özbekçesi Koğân) ağızları birbirine yakın, Namangan ağızı ise bu ağızlara biraz daha uzaktır. Namangan'ın kırılık çevresinde /i/’den önce /a/’nın /e/’ye dönüşmesiyle tanımlanan bir ağız bulunur; Çimion (Özbekçesi Çimiyân) ağızı kendine has bir vurgulamaya sahiptir. Bu tip ağızları çoğaltmak mümkündür (Wurm, 1989: 139-140).

Stefan Wurm, Özbek ağızlarını şu şekilde gruplandırmaktadır:

- 1) Kıpçak Özbekçesi,
- 2) Kuzey Özbekçesi,
- 3) Güney Özbekçesi,
- a) İranlılaşmış ağızlar,
 - Güney Batı Grubu: Semerkand, Karşi, Katta-Kurgân, Buhara vs.
 - Kuzey doğu Grubu: Taşkent, Ura- Tübä, Leninâbâd Jizzağ vs.
- b) Yarı İranlılaşmış Ağızlar:
 - Kırılık Ağızlar,
 - Fergana Özbekçesi: Fergana-Adijân, Kokand; Namangan,
 - a) Namangan'daki Ses Dönüşmesi Ağızı; Çimion vs.,
- 4) Türkmenlileşmiş Özbekçe:
 - a) İkan-Ķârä Bulâj,
 - b) Hiva (1989: 140).

T. Tekin ve M. Ölmez ise Özbekçenin diyalektlerini dört grupta toplamaktadırlar: “1. Harezmi- Kıpçak diyalektleri, 2. Kuzey Özbek diyalekti, 3. Güney Özbek diyalektleri, 4. Harezmi-Oğuz diyalektleri (a. İkan-Kara Bulak, b. Hive). Özbekçenin Harezmi-Kıpçak diyalektleri gerçekte Türk dillerinin Harezmi grubuna, Harezmi-Oğuz diyalektleri de Türkmenceye aittir. Buna göre Özbekçenin asıl diyalektleri Kuzey ve Güney diyalektleridir. Güney Özbek Diyalektleri alt gruplara ayrılmaktadır: 1) İrancalaşmış diyalektler: a) Semerkand, Karşi, Katta-Kurgan, Buhara vb.; b) Taşkent, Ura-Tübe, Cizzah, Leninabad vb.; 2) Yarı-İrancalaşmış diyalektler: a) yerel ağızlar, b) Fergana Özbekçesi: Fergana-Andican, Hokand; Namangan vb.” (1995- 102).

Özbek yazı dili 1929-1930 yıllarından 1937’ye kadar fonetik ve yazım bakımlarından ünlü uyumunun korunduğu Kuzey Özbek diyalektlerine, gramer ve söz hazinesi bakımlarından da Taşkent ağzına dayanıyordu. 1937 yılında Özbek yazı dilinde esaslı değişimler yapıldı. Yazı dili fonetik ve yazım bakımlarından İrancalaşmış Taşkent ağzına, gramer ve söz hazinesi bakımlarından da Fergana vadisi diyalektlerine dayandırıldı (Tekin-Ölmez, 1995: 102-104).

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE KİP

Türkiye Türkçesi gramerlerinde kip, cümlelin çekimli fiilin gösterdiği zaman, şekil ve anlam ifadeleri doğrultusunda ele alınmaktadır. Bu çalışmalarda kip genel olarak bildirme ve istek (dilek-şart, tasarlama) kipleri olarak ikiye ayrılmaktadır. Söz konusu çalışmalarda kipi işlenişinde farklılıklar olduğu görülmektedir.

Ahmet Cevat Emre, “Kiplerin Gelişmesi (Eski Yazmalarımızda Fiiller)” başlığı altında bildirme ve istek kipi olarak ayrılan kategorileri “*olan eylemler ve olabilen eylemleri anlatan temeller*” olarak ele almaktadır: “Ondördüncü ve on beşinci asır yazmalarında fiillerin şekilleri, kip ve zaman bakımından, düzenli karakter gösterir. Olan eylemlerle olabilen eylemleri anlatmak için, o çağlarda ayrı ayrı temeller üzerine kurulmuş fiiller kullanılırdı. Olan eylemlerin

anlatılmasına *er/ir-*, *di-*, *miş-*, yapılı temeller yaramakta idi: bunlar bildirmel kipin temelleri idi. Bu temeller *imiş/miş-*, *idi/di-* ile de birleşirdi. Olabilen eylemler *e-* ve *se-* yapılı temellerle anlatılırdı; bunlar da dilemel ve olamal kiplerin temelleri idi; bu temeller de *idi/di* ve *imiş/miş* ile birleşirdi.” (1945: 487). Ahmet Cevat Emre, gramerinde *Kipler, Zaman* başlığı altında ise önce kipi ele almaktadır: “*Onaylı (afirmatif), onaysız (negatif) bir anlatım veya soru içinde kavranılan bir eylemi son derece değişik şekillerde düşünürüz; bu şekiller düşünümüzün kipleridir. Dilde bu düşünüş kiplerini anlatacak araçlar vardır.*” (1945: 451). Emre, bu çalışmasında kipi bildirmel, olamal ve dilemel olarak ayırmaktadır. Yazarın diğer çalışmalardan ayrılan yönü ise kipi zaman ve anlam göstergelerine dayanarak bildirme ve istek kipleri olarak ayırmamış olmasıdır. Örneğin, *-ecek* ekinin buyurma işlevi olduğunu belirtmektedir: “*Saat ikide yola çıkacaksınız.*” Ayrıca emir kipinin zaman gösterimine dikkat çekmektedir: “*Emir kipi ile anlatılan eylemlerin kılınması gelecek zamanla ilgilidir. Verilen emir ne kadar tez yerine getirilirse getirilsin, bu emir verildikten sonra olur.*” (1945: 461).

Oya Adalı ise kipi şu şekilde açıklamaktadır: “*Eylemin zaman ve kişi kavramı veren biçimine kip denilmektedir. Kip eylemin ne gibi bir ruh durumu ile ilgili olduğun belirtir. Bir ardıla bağlı olarak beliren kipler genellikle ortaya çıkan ya da çıkacak olan bir eylemi belirten bildirme kipleri ya da tasarlanan bir eylemi gösteren isteme kipleri olarak iki öbekte incelenir. Bildirmek kipleri zamanla bağımlıdır. Bie başka deyişle, bildirimi sağlayan, zaman ardıllarıdır. İsteme kiplerinde ise istem adı altında verdiğimiz ardılar yer alır.*” (1979: 44).

Kaya Bilgegil, “*Fiillerde Kip (=Siga=Mode)*” başlığı altında kipi şu şekilde açıklamaktadır: “*Kipler, eylemin tarz ve zamanına ait itibari kalıplardır. Yalnız eylemin vuku bulup bulmamasıyla ilgili haberi değil, bunlara ait niyet ve dileği ifade edenlerin de daha gizli veya açık bir zaman kavramı vardır. Bütün fiil kiplerini anlamlarının özelliğine göre, iki kümede toplamak mümkündür. Haber kipleri (siga-i ihbâbiyye= mode indicatif), dilek kipleri (=siga-i inşâiyye=modes subjontfis).*” Bu açıklamadan anlaşıldığı üzere Bilgegil, istek kiplerinde zaman kavramının varlığına dikkat çekmektedir. Kipi

açıkladıktan sonra Bilgegil şimdiki zaman, geçmiş zaman, gelecek zamanın haber; istek, gereklilik ve emir ifade eden fiillerin de dilek kiplerini teşkil ettiğini belirtmektedir (1984: 282).

Tuncer Gülensoy kipi bildirme kipleri ve tasarlama kipleri olarak ikiye ayırır ve bu iki kip türünü şu şekilde açıklar: “*Bildirme kipleri: Ortaya çıkan ve çıkacak olan hareketi bildiren, yani belli bir zaman kavramı veren fiil şekillerine bildirme kipleri denir. Tasarlama kipleri: Bildirme kiplerinin aksine, tasarlama kiplerinde zaman kavramı yoktur. Bu kipleri yapan ekler şart, istek, gereklilik ve emir şeklinde görülür.*” (2000: 410).

Muharrem Ergin, “Fiil kiplerinin bir kısmı kip ve şekil kategorisini karşılarken diğer kısmı şekil kategorisi ile birlikte zaman kategorisini de karşılar. Demek ki zaman kategorisi fiil kök ve gövdelerinin ayrı bir çekim şekli ile değil kip şekillerinin bir kısmı ile ifade edilir. Kip eklerinin bir kısmı da aynı zamanda zaman ekleridir. Şu hâlde fiillerin iki kategorisinin yani kip ve zaman kategorilerinin ekleri ayrı ayrı değil müşterektir.” şeklinde kip eklerinin işlevini açıklamaktadır (2004: 133-134).

Yukarıda aktarılan görüş temelinde Ergin kipi, fiil kök veya gövdesinin ifade ettiği hareketin ne şekilde yapıldığını veya olduğunu gösteren gramer kategorisi olarak tanımlamaktadır. Kipi, bildirme kipleri ve tasarlama kipleri olarak ikiye ayıran Ergin, bildirme kiplerinin müsbet ve menfi olarak, yapılan veya yapılacak olan hareketleri haber vererek hareketin zamanını da gösterdiğini belirtmektedir. Tasarlama kiplerinde ise, zaman ifadesinin olmadığını, bu kipleri yapan şekil eklerinin tasarlamanın şart, istek, gereklilik veya emir şeklinde ortaya çıktığını gösterdiğini söylemektedir (2004: 133-289). Ergin’in görüşüne göre kip, eylemi haber vermekte ve dolayısıyla bir zaman ifade etmektedir. Diğer yandan kip şart, istek gibi ruhsal durumları bildirirken eylemin gerçekleşme şeklini ifade etmektedir.

Tahsin Banguoğlu, kipi “asıl zaman kipleri” ve “uyarı zaman kipleri” olarak ikiye ayırmakta ve bu iki kip türünü kiplerine ve çekimlerine göre adlandırmaktadır: Geçmişin bildirmesi, geleceğin anlatması, geniş zamanın

söylentisi, şimdiki zamanın şartı (2007: 445-473). Banguoğlu, gramerinde asıl zaman kiplerinin ifade ettiği zamanın yanı sıra şart, buyuru gibi anlam ifadelerini ayrıntılı olarak vermektedir. Bu çalışmada, “asıl zaman kipleri”nin gösterdiği zamanın yanısıra fiilin görünüşünün ve yansıttığı anlamın ayrıntılı olarak verildiği görülmektedir. Örneğin, geçmiş kiplerinin konuşurun görgüsüne, bazen de kesin kanaatine dayanan bir deyiş meydana getirdiği söylenerek fiilin görünüşüne dikkat çekilmekte, geniş zamanın alışkanlık, süreklilik, yargı vs. bildirdiği ifade edilmektedir. Bu doğrultuda Banguoğlu “uyarı zaman kipleri” olarak adlandırdığı kipleri birleşik çekimler doğrultusunda işlemekte, *yere bataydın, yazaymışım, alacaktıysınız* gibi örneklerle bu kipleri açıklamaktadır.

Zeynep Korkmaz kipi, kök veya gövde durumundaki fiilin bildirdiği hareketin, oluş ve kılışın, konuşan, dinleyen veya kendisinden söz edilen açısından ne biçimde, ne tarzda yansıtıldığını gösteren bir gramer kalıbı, bir anlatım biçimi olarak tanımlamaktadır. Kipin, zaman ile doğrudan doğruya bir bağlantısı olmadığını belirterek kiplerin bir grubunun girdikleri çekim kalıpları içinde aynı zamanda zaman kavramını da taşımış olduklarından, kip ile zamanın birbirine karıştırıldığını söylemektedir. Korkmaz bu görüş doğrultusunda kipi, “*fiillerin şekil, zaman ve şahsa bağlı bir yargıya dönüşebilmek için girdikleri belirli anlatım kalıpları*” olarak ifade etmektedir (2007: 569).

Bazı çalışmalarda ise kipin kısaca tanımının verildiği ve fiil çekimlerinin gösterdiği anlam ve zaman bildirmeleri doğrultusunda ele alındığı görülmektedir. Bu çalışmalardan bazıları şunlardır:

Vecihe Hatipoğlu kipi, eylemlerde belirli bir zamanla birlikte konuşanın, dinleyen ve hakkında konuşulanan, tekil ya da çoğul olarak belirtilmiş biçimi olarak ifade etmektedir (1962: 82).

Tahir Nejat Gencan, fiillerin zaman ve anlam özelliklerine göre türlü eklerle değişik biçimlere girdiğini, bu biçimlerin her birine *kip* denildiğini ifade etmektedir (1966: 81). Gencan, gramerinde dokuz kip çeşidi olduğunu

söylemekte ve bunları fiil çekimi sırasında gösterdikleri zaman ve anlam göstergeleri doğrultusunda sırasıyla vermektedir. Kip çeşitlerinin, bu çalışmada bildirme ve isteme kipleri olarak guruplandırılmadığı görülmektedir.

Ahmet Topaloğlu, *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*'nde kipi, bir fiile zaman ve şahıs kavramları dışında konuşan tarafından başka düşünce ve duyguların katılıp katılmadığını anlatan, yani fiilin belirttiği kılış veya oluş karşısında konuşanın sadece bildirmeyle mi yetindiğini, yoksa bir yorumda mı bulunduğunu gösteren fiil biçimi olarak tanımlamaktadır. Türkçede kiplerin bildirme ve isteme kipleri olmak üzere ikiye ayrıldığını belirtmektedir (1989: 101).

Haydar Ediksun da, Gencan'la aynı şekilde kipi tanımlamaktadır: “*Kip, eylemlerin zaman, anlam özelliklerine göre türlü eklerle girdikleri değişik biçimlerdir.*” (2001: 304).

Hatice Şahin, “Türkçede Zaman Belirleyicileri İle Kip ve Zaman Eklerinin Uyumu” başlıklı çalışmasında, Türkiye Türkçesinde zaman eklerine bakıldığında basit fiil çekiminde geniş, gelecek, şimdiki, görülen geçmiş ve öğrenilen geçmiş zaman olmak üzere beş kip ve zaman çekimi; dilek, istek, emir ve gereklilik olmak üzere dört kip çekimi olduğunu belirtmektedir. Şahin, bu çalışmasında zaman kategorilerinde zaman belirleyicilerinin işlevlerini ele alırken yansıttıkları niyet, emir vb. kipleri de vermektedir. Tasarlama kiplerinde ise, kip eklerinin zaman kavramı taşımamakla beraber henüz gerçekleşmemiş, gelecekte olması tasarlanan, dolayısıyla gelecek zamana yakın olan ekler olduğunu ifade etmektedir (2005: 649-654).

Yukarıda ele aldığımız çalışmalarda kipi, cümlelerin fiiline getirilen eklerin gösterdiği anlam ve zaman doğrultusunda ele alındığı ve bu görüşe paralel olarak kipi genel olarak bildirme kipi ve isteme kipi olarak ikiye ayrıldığı görülmektedir. Bildirme kipleri *-yor* şimdiki zamanı, *-dı* belirli geçmiş zamanı, *-mış* belirsiz geçmiş zamanı, *-ar* geniş zamanı, *-acak* gelecek zamanı göstermektedir. İstek (dilek-şart, tasarlama vs.) kipi ise genellikle

anlamsal olarak dört gruba ayrılmış, bildirme kipinden ayrı bir kip ulamı oluşturulmuştur. -*malı* gereklilik kipini, -*sa* istek kipini, -*a* dilek (şart) kipini ve Ø emir kipini göstermektedir.

Dil bilimi çalışmalarında ise kipin cümlede çekimli fiilin gösterdiği ruhsal durum, niyet, istek gibi eylemin gerçekleşme şekli esas alınmaktadır. Necip Üçok kipin, cümle içinde fiillerin aldıkları şekiller olduğunu ifade etmektedir. Fiilin ifade ettiği işin, hâlin veya hükmün ne şekilde olduğunu, vukua geldiğini veya yapıldığını göstermeye yaradığını belirterek bazı kip türlerini vermektedir: Bildirme kipi, dilek kipleri, istek kipi, şart kipi, gereklilik kipi, emir kipi vs. (1947: 101-102).

Agop Dilaçar'a göre kip, fiilin gösterdiği sürecin (vetire, proces) hangi psikolojik koşullar altında meydana geldiğini ya da gelmek istendiğini bildiren ve ruh durumunu, kişisel duyguları, niyeti, isteği belirten bir gramatikal ulamdır (1971: 107)

Berke Vardar kipi, konuşucunun, eylemin belirttiği oluş karşısındaki tutumunu gösteren eylem biçimi olarak tanımlamaktadır. Kipin, bildirme kipi ve istek kipi olmak üzere ikiye ayrıldığını belirtmektedir (1978: 87).

Doğan Aksan'a göre kip, eylemlerle dile getirilen devinimin olay, oluş ve kılınışla ilgili anlatım biçimleridir. Bu biçimlerden bazılarında bir olayı haber verme, emir ya da olay söz konusudur. Yazar, geleneksel dil bilgisinde, özellikle Türkçenin dil bilgisi kitaplarında yer alan kip türlerinin dışında, daha pek çok kip türü bulunduğunu, çekimli fiillerin, köklere gelen ekler yardımıyla şahısla birlikte kipleri de anlattığını belirtmektedir. Fiili belirten kişinin bir olay, devinme, iş karşısındaki davranışının, durumunun, içinde bulunduğu ruhsal koşulların, kipin kapsamı içine girdiğini ifade etmektedir (1983: 239).

Nadir Engin Uzun kip, zaman ve görünüşü birlikte ele aldığı *Dil Bilgisinin Temel Kavramları* adlı çalışmasında Türkçe gramerlerde kipin bildirme kipi ve isteme kipi olarak ayrılmasına karşı çıkmaktadır. Yazar, bu yaklaşıma göre, zamanın yalnızca bildirme kipi alanında görüldüğünü, diğer kip türünde zaman kavramı taşınmadığını belirtmektedir. Yazarın bu

geleneksel ayrıma karşı çıkışının bir sebebi de, bildirme kipinin yalnızca zaman kavramına dayanan bir kip olarak değerlendirilmesidir. Bu durumda konuşucunun önermeye yönelik bildirme tutumunun yalnızca zaman kavramından söz edilerek aktarılamayacağını söylemektedir (1998: 107-108).

Ahmet Benzer, fiile eklenen ekler ve genel olarak zaman bildiren eklerin, konuşucu ve dinleyici arasında sağlıklı bir iletişimde üç tane bilgi kanalını kullandığını ve bu üç kanalın iletişimin doğru ve anlaşılır olmasını sağladığını söylemektedir. Bu kanallardan ilkinin zaman, ikincisinin görünüş, üçüncüsünün ise kip olduğunu bildirmektedir (2008: 181).

ÖZBEK TÜRKÇESİNDE KİP

Özbek Türkçesi gramerlerinde kip kategorisi ve zaman kategorisi birbirinden ayrı bir şekilde ele alınmakta ve işlenmektedir. Bu çalışmalarda kip kategorisi *mäyl kategorisi* olarak adlandırılmaktadır. *Hazirgi Özbek Edebiy Tili*'nde kip kategorisi, "*Hareketin gerçeklikle olan münasebetini gösteren gramatik kategori.*" şeklinde tanımlanmaktadır. Bu gramerde kip, kesinlik kipi (anıklık mäyli), emir-istek kipi (buyruq-istäk mäyli) ve şart kipi (şart mäyli) olarak üçe ayrılmaktadır (Tursunov vd., 1965: 81).

Özbek Tili adlı gramerde "Fiilin Mâyleri" başlığı altında iş ve hareketin gerçeklikle münasebetini ifade eden kategoriye *kip (mäyl)* denildiği belirtilmektedir. Kipin fiilden anlaşılan iş veya hareketin yapılış hususiyetini, mümkün oluşunu, yani gerçek oluşunu, kurala bağlanışını anlattığı ifade edilmektedir. Kip kategorisinin hareketin gerçeklikle münasebetini anlatıp, gramatik zaman ve gramatik şahıs ile bizzat bağlandığı söylenmektedir. Özbek dilinde aslında üç kip türünün olduğu belirtilmektedir: 1) Kesinlik mäyli. 2) Emir-istek mäyli. 3) Şart mäyli. Bu çalışmada *kip* bu şekilde gruplandırılmakta ve kipin zaman manalarının gramatik şahıs manası ile birlikte ifadelendiği belirtilmektedir (Mirzayev vd., 1966: 145).

Özbek *Tili Grammatikasi* adlı gramerde, kip kategorisinin, eylem ile konuşur arasındaki ilginin gerçeklikle olan münasebetini gösterdiği belirtilmektedir. Bu ilgi ve münasebetin çeşitli olmasından kipi de birçok türü olduğu ve her bir türe has manaların özel ekler vasıtasıyla ifadelendiği belirtilmektedir. Kip bu çalışmada beş bölüme ayrılmaktadır: 1) Emir- istek kipi, 2) şart kipi, 3) şartlı kip, 4) maksat kipi, 5) bildirme kipi (1975: 464-465).

Özbek Türkçesi gramerlerinde icra-kesinlik kipi (bildirme kipi) ise şu şekilde işlenmektedir: *Hazirgi Özbek Edebiy Tili*'nde, bildirme kipinin gerçekte olan, olmuş veya olabilecek eylemi bildirdiği belirtilmektedir: “*Bildirme kipi esas kip anlatmaz. Bu kipi manası zaman ve kendine ait ekleri ile şekillenen fiil çekiminden anlaşılır. Bildirme kipinin kendine has hususiyeti zaman kategorisine sahipliğinde görünür.*” (Tursunov vd.,1965: 81). Özbek *Tili*'nde bildirme kipinin, iş-hareketin üç zamandan birinde gerçekten oluşunu ya da olmayışını ifade ettiği belirtilmektedir (Mirzayev vd., 1966: 147). Özbek *Tili Grammatikasin*'de ise “icra mäyli” olarak verilen ayrı bir bölümde, “icra mäyl”inin hareket veya işin yapılış zamanı ile bağlı olarak ifade edildiği belirtilmektedir. Bu kipteki fiilin elbette bir zaman bildirdiği de söylenerek “zaman kategorisi”ne geçilmektedir (1975: 475).

KİPLİK KAVRAMI

Taylan, kipliği anlatılan olay/durum karşısında konuşmacının kendi öznel yaklaşımının, tutumunun ya da değerlendirmesinin ifade edilişi olarak tanımlamaktadır (1997: 2).

Aksu-Koç'a göre kiplik, konuşucunun öznel tutumunu ve kişisel bakış açısını yansıtmaktadır (1988: 174).

Palmer kip ve kiplik arasındaki ayrımı şu şekilde açıklamaktadır: “*Çoğu dilde kip sistemi fiil sistemi ile bağlantılı olmasına rağmen kiplik semantikte yalnızca veya özellikle fiille değil tüm cümleyle bağlantılıdır.*” (Ayhan Aksu-Koç, 1988: 14). Palmer kipliğin zamandan ve görünüşten farklı olduğunu

söylemektedir. Ona göre kiplik, bir olayın herhangi bir özelliğini doğrudan ifade etmez (Palmer, 2006: 1). Farklı dünya dilleri üzerinde çalışarak kipliğin tanımlamasını yapan Palmer (2006)'da kipliği temel olarak gramatik işaretleyiciler (*mood and modal verbs*) kapsamında ele almaktadır.

Lyons, kipliğin genel olarak iki türü olduğunu söylemektedir: 1. *Epistemic modality*: Bilgisel kiplik, olayların anlatımında onların geçerliliği, doğruluğu veya gerçekliği ile ilgili olan durumları ifade eder. 2. *Deontic modality*: Gösterimsel kiplik, izin ve zorunluluk durumlarıyla ilgilidir (Lyons, 1988: 797).

Palmer (2006)'da *realis* “gerçek” ve *irrealis* “gerçek-dışı” kavramlarını gramatik olarak işlemekte ve kipliği bu iki kavram temelinde ele almaktadır.

Önermesel Kiplik

1) Bilgisel Kiplik (*Epistemic Modality*)

-Tahmini-Belirsiz (*speculative*)

-Çıkarımsal (*deductive*)

-Varsayım (*assumptive*)

2) Kanıta Dayalı Kiplik (*Evidential*)

-Aktarım (*reported*)

-Algısal (*sensory*)

Eylem Kipliği

1) Yükümlülük kipliği (*Deontic*)

-İzin (*permissive*)

-Zorunluluk (*obligative*)

-Emir (*commissive*)

2) Devingenlik Kipliği (*Dynamic*)

-Yeterlilik (*abilitive*)

-İstek (*volitive*)

Bu çalışmaya göre, bilgisel kiplik ve kanıta dayalı kiplik, konuşurun ifade ettiği bilginin doğruluk değerine veya gerçeklik sunumuna bağlıdır ve böylece önermesel kiplik olarak tanımlanmaktadır. Bilgisel kiplik ve kanıta dayalı kiplik arasındaki fark; bilgisel kiplik konuşurun, önermenin doğruluk değerine ilişkin yargılarını içermektedir. Kanıta dayalı kiplik ise, konuşurun önermenin doğruluğuna ilişkin kanıtlarını içermektedir (Palmer, 2006: 24).

Eylem kipliği ise, gerçekleşmemiş fakat gerçekleşmesi potansiyel olan olaylara gönderimde bulunur. Devingenlik kipliği, dış etkenlere bağlıdır (kişiye izin verilir, emredilir vs.). Hâlbuki devinim kipliği içseldir. Bu kiplik, eylemin kılıcısına bağlı olarak oluşur (yeterlilik ve istek gibi). Bu kiplikte konuşur, olayın gerçekleşeceğini garanti eder (Palmer, 2006: 70).

Palmer, müşterek dillerde yargı vermenin üç çeşiti olduğunu belirtir:

Tahmini-belirsiz (speculative), çıkarım (deductive), genel bilgiye dayalı.

(Örnek 1)

John ofiste olabilir. (*John may be in his office.*)

(Örnek 2)

John ofiste olmalı. (*John must be in his office.*)

(Örnek 3)

John ofiste olacak. (*John'll be in his office.*)

Örnek 1' de konuşur John'un ofiste olup olmadığından emin değildir. Örnek 2'de konuşur kesin yargı vermektedir. Bu yargıda gördüğü bir kanıt (ofisin ışığının yanması) işaret etmektedir. Örnek 3'te John hakkında bilinen genel bilgiye (her zaman işe sekizde başlaması) dayanarak yargıya varmaktadır (2006: 25).

J. Bybee, R. Perkins ve W. Pagliuca tarafından yayımlanan The Evaluation of Grammer "Grammerin Evrimi" adlı eserde, kip ve kiplik konusu için bir bölüm ayrılmış olup kipliğin dört tipinden bahsedilmiştir. Bunlar şu şekildedir:

1. *Agent-oriented modality* "Kılıcıya yönelen kiplik"
2. *Speaker-oriented modality* "Konuşuyuca yönelen kiplik"
3. *Epistemic modality* "Bilgiye dayalı kiplik"

4. *Subordinating moods* "Bağımlı kiplik"

Kılıcıya yönelen kiplik, temel yüklemde ifade edilen eylemin gerçekleşmesi ile ilgili olan, kılıcının iç ve dış şartlarının ortaya çıkışını bildirir. Yani, eylemin gerçekleşmesi, kılıcının iç ve dış şartlarına bağlıdır. Dolayısıyla da bu kiplik, sözlüksel ve gramatik bazı biçimlerle ifade edilebilir. Bu çekim ekleriyle, *zorunluluk* (obligation), *gereklilik* (necessity), *yeterlilik* (ability), *istek* (desire), *rica* (root possibility) gibi kiplik şekilleri ortaya çıkar. Konuşucuya yönelen kiplik ise, iç ve dış şartlara bağlı olmadan, konuşucunun, alıcının iznini kabul ettiği ifadeler de dâhil olmak üzere bütün emirleri içerir. Burada eylemin gerçekleşmesinde tam bir yükümlülük söz konusudur ve bu kiplik, *emir* (imperative), *yasak* (proibitive), *istek* (optative), *nasihat* (hortative), *uyarı* (admonitive), *hoşgörü* (permissive) gibi ifade şekilleri sunar. Bilgiye dayalı kiplik ise, konuşucunun önermenin doğruluğu karşısında gösterdiği tutum ve iddiaları ifade eder ve *imkân* (possibility), *ihtimal* (probability), *çıkarımsal kesinlik* (inferred certainty), *gerçeğe dayalı zıtlık* (counter-factual) gibi şekilleri içine alır. Konuşucuya yönelen kiplik ile bilgiye dayalı kipliği ifade etmek için kullanılan benzer şekiller sık sık yan cümlelerin belirli tipleri için de fiillerin işaretleyicisi olarak kullanılır. Bu ifadeler bağımlı kipi (*subordinating moods*) oluşturmaktadır (Ersoy, 2007: 35).

Frawley, kipliğin anlam bilimsel bir olgu olduğunu söylemekte ve kipliğin ifade edilen durumun gerçekliğini belirttiğini açıklamaktadır. Bu doğrultuda kipliğin *zorunluluk* (obligation), *olasılık* (possibility), *olumsuzluk* (negation), *varsayım* (hypotheticality), *şüphe* (doubt), *tavır* (attitude) gibi anlatımları içerdiğini söylemektedir (1992: 390).

Taylan, "Türkçede Görünüş, Zaman ve Kiplik İlişkisi: {-DI} Biçimbirimi" başlıklı yazısında; *-DI* ve *-IDI* eklerinin görünüş, zaman ve kiplik anlamlarını incelemekte, *-DI* eki ile konuşurun anlattığı olayı doğrudan kendi bilgisi dâhilinde gerçekleşmiş olduğu anlamını yansıttığını, *-IDI* biçim biriminin ise belirsizlik, emin olamama gibi kiplik anlamlarını yansıttığını belirtmektedir (1997: 7-9).

Karabağ kipin, bir ifadenin kabul edilen veya düşünülen şeklini belirlediğini söyleyerek kiplerin ifade türleri olduğunu ifade etmiştir. Kipliğin ise fiil tarafından belirlenen bir olayın veya eylemin nasıl oluştuğunu veya nasıl düşünüldüğünü ifade ettiğini belirtmektedir (2000: 275).

Mine Güven, "Türkçede -Abil Eki ve Kiplik Belirteçleri Üzerine" başlıklı çalışmasında -*Abil* ekinin gösterdiği yeterlilik, izin ve olasılık kiplik anlatımlarını incelemektedir (2001: 79-87).

Zorunluluk kipliği gösteren -*mAll* ekinin anlamsal iç yapısını incelediği çalışmasında Demet Corcu, zorunluluk ve gereklilik kavramlarını tanımlamakta, zorunluluk ve gereklilik anlatımlarında -*mAll*'nin işlevlerini açıklamaktadır. Corcu, bu çalışmasında gereklilik ve zorunluluk arasındaki farkı şu şekilde belirtmektedir: "*Zorunluluk ile gereklilik arasındaki farkın açığa çıktığı yer uzaklık kavramıdır. Zorunluluk daha yüksek bir gerçekleşme olasılığı anlattığı için 'yakın' değeri alır. Gereklilik ise yaptırımın gücüne bağlı olarak anlatılan dünyanın gönderim dünyasıyla örtüşme olasılığı daha düşük olduğu için 'uzak' değeri alır.*" (2005: 37).

Corcu, dil bilimsel çalışmaların yüklemcil çekim eklerini kip, görünüş ve zaman işaretleyicileri olarak adlandırdığını ve onları birincil işlevlerine dayanarak ayırdığını belirtmektedir. Corcu'nun tespitlerine göre, bu çalışmalarda Türkçede dil bilgiselleştirilen zaman ve görünüş işaretleyicileri birbirinden ayrılır ve kipsel işaretleyiciler ayrı bir bölümde gruplandırılır. Bu doğrultuda; kip, görünüş ve zaman ekleri ile işlevleri aşağıda sunulduğu gibidir (Aksu 2008: 13).

-DI Geçmiş Zaman (past tense) / **Gönderim Zamanı** (relative tense)/

Şu Anki Bitmişlik (present perfect) / **Bitmişlik** (perfective)

Anlık Olma (semelfactive) / **Noktasal Olma** (punctual)/ **Uç Noktalı Olma** (telic)

-miş Geçmişteki önceden bitmişlik (past perfect (-mişli) /

Gelecekteki bitmişlik (future perfect (-miş olacak) / Tanıtsal

-(I)yor Şimdiki Zaman (present tense) / **Devamlılık** (continuous) /

Sürme (progressive) *Başlama Noktası* (Ingressive) / *Tekrarlı Olma* (Iterative)

-(y)EcEk *Gelecek Zaman* / Gönderim Zamanı (-mış/ -(I)yor olacak)

-(I)r *Geniş zaman* (aorist tense) / *Alışkanlık* (habitual)

ÖZBEK TÜRKÇESİNDE KİPLİK

Özbek Türkçesi gramerlerinde *kiplik* "modal sözler" başlığı altında açıklanmaktadır. *Özbek Tili* adlı gramerde, fikrin gerçeklikle olan münasebetinin yükleme sözler ve modal sözler vasıtasıyla ifadelendiği belirtilmektedir (Mirzayev vd., 1966: 165).

Hazirgi Zaman *Özbek Tili* adlı gramerde ise kiplik şu şekilde tanımlanmaktadır: “*Her bir sözde malum bir fikir ifadelenir, bununla birlikte bu fikrin gerçeğe (gerçekliğe) olan münasebeti de kendi aksini bulur. Bunda, mesela, fikrin doğruluğu, şüpheli oluşu gibi manalar türlü usuller vasıtasıyla ifade edilir. Fikrin gerçekliğe olan münasebetini gösteren manalar hem de bunların ifadeleniş sistemine kiplik (modal) kategorisi denilir.*” (1957: 484).

Özbek Türkçesi gramerlerinde kiplik sözlerinin oluşumu şu şekilde anlatılmaktadır: “Modal sözler aslında başka söz gruplarından gelişip çıkmıştır. Mesela, *äftidän, ehtimâl, dârhâkıkat* — addan; — *şübhäsiz, bâr, yok, sözsiz, tâbiy* — sıfatdan; *âlbättä* — zarftan; *çıkar, bontu* — fiilden; *öz-özidän* zamirden gelişerek oluşmuştur.” (ÖT, 1966: 166; HZÖT, 1957: 489).

HZÖT’nde, kiplik sözlerinin görevi ise şu şekilde açıklanmaktadır: “*Modal sözler âdette bütün cümleye bağlı olur ve esasen giriş söz olur. Bununla birlikte modal sözler cümlelerin bir bölümünü ayırıp gösterme vazifesini de yerine getirir. Modal sözün bağlamdaki (konteksteki) yeri çoğunlukla onun bu vazifesine bağlı olur.*” (1957: 485).

Özbek Til’inde ise modal sözlerin cümledeki vazifeleri şu şekilde verilmektedir:

- Modal sözlerin çoğu cümlede giriş söz vazifesi yapar.
- Modal söz yüklem vazifesi yapar.
- Modal sözlerin bazılarının cümle vazifesi yapması mümkündür (Mirzayev vd., 1966: 167).

“Genellikle kipliğin morfolojik ve sentaktik ifadeleniş usulleri, gramatik soyut düşünceye temel gösterilmiş olsa da, modal sözler ile ifadelenişi herhâlde leksik manaya dayanır.” (HZÖT, 1957: 485).

Hazirgi Özbek Edebiy Tili adlı gramerde, açıklanan düşüncenin gerçeklikle münasebetini gösteren kiplik kategorisinin her bir sözün önemli yapılış şekil işaretlerinden biri sayıldığı belirtilmektedir. Özbek dilinde kiplik anlamlarının birçok şekilde anlatıldığı söylenerek esas ad, fiil, zarf şekilleri, bunun gibi yoklama ve modal sözler de kendi kelime anlamlarının kipliği anlattığı belirtilmektedir (Tursunov vd., 1965: 98).

Zeynalov, *Muasır Türk Dillerinde Edat ve Modal Sözler* adlı çalışmasında kiplik kategorisinin dil çalışmalarına mantıktan geldiğini, bu kategorinin düşünceye bağlı olup felsefi bir kategori olduğunu söylemektedir. Yazara göre kiplik, yargının işaretlerini, yargının gerçekliğinin derecesini ve yapılışını yansıtır. Bu çalışmada yargının kiplikle ilişkilenen üç türü *zorunluluk, gerçeklik, olasılık* olarak açıklanmaktadır. Kipliğin ifadelenişi ise şu şekilde anlatılmaktadır: *“Dilde kipliği, sözün manasının gerçekliğe münasebeti ve konuşurun gerçeklik, mümkünlük, zorunluluk, olasılık gibi anlatımlara veya gerçekliğe münasebetini yansıtan gramatik manalar meydana getirir.”* (1965: 43-44)

ÖZBEK TÜRKÇESİNDE KİPLİK KELİMELERİ (MODAL SÖZLER)

Kiplik, konuşurun ifade ettiği olay veya duruma ilişkin bilgisinin derecesini, kişisel yaklaşımını veya tutumunu işaretleyen anlamsal bir ifade sistemidir. Kiplik leksik olarak kiplik kelimeleri (modal sözler) ve kiplik belirteçleri ile ifade edilmektedir.

Modal sözler konuşurun önermeye karşı tutumunu belirten sözlerdir. Kipliğin ifade alanı olan bilgisellik, tanıtıcılık, istek, zorunluluk, devingenlik anlatımları cümlelerin fiiline getirilen eklerle, eylemlerle, edatlarla veya belirteçlerle sağlanmaktadır.

Uygur, "modal söz"ü Rus grameri ve Rus gramerciliğinin etkisinde şekillenen Türk lehçelerinin anlatıldığı gramerlerde (Kırgız, Kaza, Karakalpak, Türkmen, Özbek, Başkurt vd.) ayrı bir kelime çeşidi olarak ele alındığını belirtmektedir. Yazar, *"Konuşanın, söylediği fikre, cümlede ifade ettiği düşünceye şüphe, kesinlik, inanma, tahmin, tasdik, ret gibi subjektif duygularla müdahale ettiğini, fikre karıştığını ortaya koyan sözlerdir."* diyerek modal sözü tanımlamaktadır. Modal sözlerin cümlede genellikle cümle dışı unsur olduğunu savunan Uygur, Türkiye Türkçesi gramerlerinde edatlar, bağlaçlar veya ünlemler içinde yer alan bazı kelime ve ifadelerin "subjektif anlam" taşımaları itibarıyla "modal söz" olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır (2007: 423-441).

Öz-Özcan'a göre, modal sözler, bir nesneyi adlandırma özelliğine sahip değildir, cümle ögesi olarak gelmezler. Bu özellikleriyle de müstakil sözlerden (ad, sıfat, zamir, zarf, fiil) kelime ve cümlelerin ilgisini gösterme görevinde kullanılan bağlaç ve edatlardan ayrılmaktadır. Modal sözler, ünlemlere benzemektedir. Ünlem ve modal sözler cümle ögeleri ile sentaktik yönden bağlanmaz ve her ikisi de cümlelerin bütünüyle ilgilidir. Ünlemler cümlelerin duygusal tarafının şekillenmesinde, modal sözler cümlelerin zihni tarafının şekillenmesinde rol oynar. Modal sözler, Özbek Türkçesi gramerlerinde genel olarak düşüncenin açıklığını bildiren modal sözler ve düşüncenin belirsizliğini bildiren modal sözler olmak üzere iki büyük gruba ayrıldıktan sonra her grup alt gruplara ayrılmaktadır (2008: 449-450).

Biray, modal sözleri söz dizimi açısından şu şekilde açıklamaktadır: *"Söylenen fikrin gidişatına, uygunluğuna göre kullanılırlar. Yani cümlede ifade edilen fikre konuşucunun kendi bakış açısını eklerler. Cümlelerin coşkunluğunu güçlendirirler. Bu sebeple de modal sözlerin yapısı farklı"*

farklıdır. Modal sözler diyaloglarda önceki düşünceyle ilgiyi bildiren cevap olarak da gelebilmektedir. Kısacası modal söz, cümle içinde, sözcüğü anlam bilgisi açısından değerlendiren bir üründür." (2009: 357).

Modal sözler aslında başka söz gruplarından gelişerek oluşmuştur. Mesela, *äftidän, ehtimâl, dārḥāqıqat*; *addan, — şübḥäsiz, bâr, yok, sözsiz, tâbiyy —* sıfatdan; *älbättä —* zarftan; *çıkar, bontu —* fiilden; *öz-özidän* zamirden oluşmuştur (Mirzayev vd., 1966: 166).

Özbek Türkçesi gramerlerinde modal sözlerin cümlede yansıttıkları anlama göre sınıflandırmalar yapılmıştır. Mirzayev vd. bu sözleri ayrıntılı şekilde ele almaktadırlar:

- Fikrin açıklığını: *älbättä, şübḥäsiz, ḥāqıqatdän, öz-özidän, tâbiyy, dārḥāqıqat* gibi;
- Şüphe, belirsizlik: *ehtimâl, çıkar, bâlki, ḥāynāḥây, çağı, äftidän, мәзмuni, çämäsi, şekilli*, gibi;
- Maksat, talep, şart: *keräk, lâzım, zārur, dārḥār*;
- Mevcutluk ve tasdik: *bâr, mäyli, ḥoy*, (bazen *toğri, tüzük, yaḥşi*, sözleri de bu manada kullanılır);
- Mevcut olmayış, inkar, itiraz: *yok*;
- Kabul etme: *dürüst, bontu*, (< *bolubdu*);
- Sonuç çıkarma ve belirtme: *demäk, ḥulläs, mādāmiki*;
- İzah: *Därvāḳe, äytgändäy, äytmäḳçi*;
- Acıma, teessüf: *äfsüs, ättäng, essüz* ve başkaları (Mirzayev vd., 1966: 166-167).

KİPLİK BELİRTEÇLERİ

Bu çalışmada kiplik belirteçleri olarak adlandırılan yapılar Türkiye Türkçesi gramerlerinde zarf (belirteç) veya edat, dil bilimi çalışmalarında

kiplik belirteçleri, Özbek Türkçesi gramerlerinde ise modal sözler olarak ele alınmaktadır.

Kipliğin ifade alanı genel olarak konuşurun önermede aktardığı bilginin doğruluğuna ilişkin gösterdiği tutum, bilgisinin derecesini göstermek için kullandığı kanıtlar, istek, zorunluluk ve yeterlilik olarak belirlenmektedir.

Belirteçler ise cümlede çekimli fiilin gösterdiği durumu belirtmekle görevli yapılardır. Bu bağlamda belirteçler cümlenin çekimli fiilinin gösterdiği duruma yönelik kullanılmaktadır. Bazı belirteçlerin ise kiplik belirtme fonksiyonuna sahip olduğu gözlemlenmektedir.

Konuşur, önermesini sunarken bilgisinin derecesine göre kesinlik belirten kiplik belirteçleri, olasılık belirten kiplik belirteçleri gibi yapılara başvurmaktadır. Konuşur, bu belirteçleri kullanarak bilgisini veya inancını geçerli kılmak, inandırıcı olmak istemektedir. Eğer bilgisinden emin değilse ya da önermenin doğruluğuna ilişkin inancı zayıfsa önermenin doğruluğunu yükümlenmemekte, bu şekilde doğru bir iletişim kurmak istemektedir.

Türkiye Türkçesi gramerlerinde belirteçlerin (zarfların) gruplandırılmasında farklılık olduğu ve bu yapıların bazı çalışmalar da zarf bazı çalışmalarda ise edat olarak değerlendirildiği görülmektedir.

Kaya Bilgegil *Türkçe Dilbilgisi* adlı çalışmasında zarfları şu şekilde tanımlamaktadır: “*Bir sıfatın, bir fiilin, bir fiilimsinin başına gelerek anlamını belirten, değiştiren veya sınırlayan kelimelerdir*”. Yazar, gramerinde *evet, ya, hay hay, öyle, hakikaten, mutlaka, elbet, şüphesiz, tahkîk, elhak, ebette, muhakkak* yapılarını ikrar, tasdik ve tanıklık zarfları başlığı altında; *yok, hayır, asla, kat’iyyen, katibeten, hiç, değil* sözlerini inkâr zarfları başlığı altında; *bari, sanki, hele, gûya* gibi sözleri de belgisiz zarflar başlığı altında vermektedir (1984: 216-218).

Tuncer Gülensoy ise bir eylemin, bir sıfatın ya da başka bir zarfın anlamını zaman, yer, ölçü, nitelik, soru kavramları bakımından etkileyen kelimelere zarf denildiğini açıklamaktadır. Bu çalışmada kiplik belirteci olarak ele alınan yapılardan Gülensoy'un çalışmasında yalnızca *belki, zâten, keşke,*

sanki, *güya* kelimelerinin geçtiği, bunların da cümle başı edatları olarak verildiği görülmektedir (2000: 422-426).

Muharrem Ergin, “zarflar zaman, yer, hâl ve mikdar isimleridir.” diyerek zarfların tanımını yapmaktadır. Ergin, çalışmasında *elbette* belirtecini cevap edatları; *belki*, *zâten*, *kâşki* belirteçlerini netice ve izah ifade eden edatlar; *güya* belirtecini ise benzerlik ifade eden edatlar başlığı altında ele almaktadır (2004: 258-56).

Gürer Gülsevin ve Erdoğan Boz'un da, bu çalışmada kiplik belirteci olarak değerlendirilen kelimelerden yalnızca *sanki*, *âdeta* ve *güya* belirteçlerini ele aldıkları ve bunları cümle başı edatları olarak verdikleri görülmektedir (2006-104).

Zeynep Korkmaz, zarfların fiillerden, sıfatlardan, sıfat-fiillerden ve zarf niteliğindeki sözlerden önce gelerek onları zaman, yer, yön, nitelik, azlık-çokluk bildirme, pekiştirme ve soru sorma gibi çeşitli yönlerden etkileyip değiştirerek anlamlarını daha belirgin duruma getiren sözler olduğunu açıklamaktadır (2007: 451).

Korkmaz, bu çalışmada ele alınan kiplik belirteçlerini “durum zarfları” başlığı altında çeşitli gruplara ayırmakta ve durum zarflarını şu şekilde açıklamaktadır: “*Durum zarfları, fiildeki oluş ve kılışın durumunu belirten zarflardır. Bir oluş ve kılışın durumu, kendisine eklenen zarfın anlamı ile bağlantılı olduğundan, bu grupta yer alan zarflar, işlev bakımından hayli çeşitlidir. Durumda benzerlik, beraberlik, dilek, hatırlatma, karşılaştırma, kesinlik, pekiştirme, tahmin, tekrarlama, sebep, sınırlama, süreklilik gösterme, şüphe bildirme, yanıt verme gibi türlü işlevler yüklenmiştir.*” (2007: 502). Korkmaz, gramerinde *asla*, *elbette*, *gerçekten*, *hakikaten*, *katiyyen*, *kuşkusuz*, *muhtakak*, *şüphesiz*, *zaten* yapılarını kesinlik bildiren zarflar; *belki*, *galiba*, *ihtimal* yapılarını olasılık (ihtimal), duraklama (tereddüt), şüphe ve şaşırtma bildiren zarflar grubunda değerlendirmektedir (2007: 507-509).

Doğan Aksan yönetiminde Neşe Atabay, İbrahim Kutluk ve Sevgi Özel tarafından hazırlanan *Sözcük Türleri* adlı çalışmada, bu çalışmada kiplik

belirteçleri olarak adlandırılan yapıların durum belirteçleri başlığı altında ele alındığı görülmektedir. *Elbet, elbette, şüphesiz, kuşkusuz, er geç, asla, hiç, hiç mi hiç, ne olursa olsun* yapıları kesinlik belirteçleri; *Allah vere, Allah versin, bari, keşke, inşallah* yapıları dilek belirteçleri; *sanırım ki, umulur ki* yapıları umu belirteçleri; *belki, olsa, tutalım, tut ki, varsayalım, farz edelim, farzet ki* yapıları olasılık belirteçleri başlığı altında verilmektedir (1983: 108-111).

Dil bilimi çalışmalarında ise geleneksel Türkçe gramer çalışmalarında zarf (belirteç) olarak ele alınan yapıların kiplik belirteçleri olarak ele alındığı ve incelendiği görülmektedir.

"Türkçede Kip Olgusu Üzerine Görüşler" başlıklı yazısında Ahmet Kocaman, kiplemenin Türkçede salt eyleme özgü olmadığını savunmakta ve bu görüşünü ele aldığı kiplik belirteçleri ve sözleriyle desteklemektedir. Kocaman, "*Ahmet belki gider*", "*Ayşe herhâlde sınıfını geçmiştir*" örneklerini vererek *belki* ve *herhâlde* sözcüklerinin olasılık anlattığını açıklamaktadır. "*Arkadaşının başarısızlığı kaçınılmaz mı?, çocuk zorunlu olduğu için erken kalkıyor, yasa kesinlikle bugünlerde çıkacak*" örneklerinde geçen *kaçınılmaz, zorunlu, kesinlikle* sözcüklerinin ise gereklilik kipinin gerekli ayrımlarını dile getirdiğini belirtmektedir (1988: 81). Ayrıca *elbette, kuşkusuz, asla, hiç* sözcüklerinin kipi kesinlik, kaçınılmazlık, zorunluluk gibi yönlerden pekiştirdiğini; olasılık bildiren *belki, olsa, herhâlde* kiplik belirteçlerinin tam tersine olasılığı zayıflattığını açıklamaktadır (Kocaman, 1988: 84).

Ruhi, Zeyrek ve Osam *mutlaka, kesinlikle, galiba, herhâlde* ve *belki* kiplik belirteçlerini ele almışlardır. Bilgisel kiplik kapsamında yapılan bu çalışmada *mutlaka* kiplik belirtecinin konuşmanın bir olay, olgu ya da durumu bilinen gerçeklere dayanarak söylendiğini (*mutlaka okula gitmiştir*), *kesinlikle* kiplik belirtecinin ise, konuşurun söylediklerinin öyle olduğuna inandığını belirttiği ifade etmektedir. Kiplik belirteçlerinin bazı çekim ekleriyle ilişkisinin incelendiği bu çalışmada *mutlaka, belki* ve *herhâlde* belirteçlerinin yükümlenmeme anlamını içeren *-mı*ş ile bağdaşmadığını söylenmektedir.

Kesinlikle belirtecinin ise inanma belirtme anlamında *-mı* ile daha kabul edilir olduğunu belirtilmektedir (*Kesinlikle okula gitmiş*). *-Mı* ekinin *mutlaka*, *herhalde* ve *belki* belirteçleriyle yargı anlamında değil çıkarsama anlamıyla kullanıldığına dikkat çekilmektedir (1995: 307-314).

Kesinlik ve olasılık belirten kiplik belirteçlerinin arasındaki ayrım belirli ölçütler doğrultusunda tespit edilmiştir. *Galiba*, *belki*, *herhâlde* belirteçlerini bilgisellik, devingenlik ve yükümlülük kipliği çerçevesinde değerlendiren Taylan ve Özsoy bu belirteçlerin yansıttıkları kiplik ayrımını açıklamaktadırlar. *Galiba* belirteci ile konuşmacının kendi yargısı sonucu bir olasılık gördüğünü yansıttığını, dış etkenlerden kaynaklanabilecek bir olasılığı ise *herhâlde* ve *belki* ile ifade ettiğini söylemektedirler (1993: 6).

Türkçede İsteme Semantiği adlı çalışmasında Sema Aslan Demir kiplik belirteçlerine ayrı bir yer vermekte ve şu şekilde açıklamaktadır: "*Kiplik belirteçleri bilgi, istek, zorunluluk gibi kiplik anlatımında işaretleyici kelimelerdir. Haan'a göre, kiplik belirteçleri kiplik anlatımının morfolojik işaretleyiciler kadar gramatikalleşmiş olmayan, yarı gramatikal/leksikal işaretleyicileridir.*" (2008: 47). Yazar bu çalışmada, istemenin derecesi, yönü, yönlendiriciliği vb. açılardan farklılık gösteren, ancak isteme üst kümesine ya da çatısı altına dâhil olan bu alt anlam alanlarını emir, istek, rica ve yalvarma olarak belirlemiştir. Emir cümlelerinde sıklıkla kullanılan *derhâl*, *hemen*, *şimdi*, *çabuk* vb. zarfları ivedilik bildiren birer zaman zarfı olmalarının yanı sıra, konuşurun eylemin gerçekleştirilmesine yönelik yüksek derecede beklentisini, otoritesini ve kendinden emin tavrını bildiren birer tutum zarfları olduğunu belirtmiştir (2008: 59).

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KESİNLİK BELİRTEN KİPLİK BELİRTEÇLERİ

1.1. Ālbättä: Arapça bir kelimedir (ÖTİL, 1981: 39). Kiplik anlatımında ifadeye kesinlik kazandırma işlevine sahiptir. Özbek Türkçesinde konuşurun bilgisini açıkladığı cümlelerde kullanıldığı gibi inancı doğrultusunda verdiği yargılarda da kullanılmaktadır. *Ālbättä* kiplik belirtecinin kesinlik, kararlılık, güven ve onaylama belirtme işlevi ile kullanıldığı aşağıda örneklerle açıklanmaktadır.

1) *Özi haqıdä, yurägidägi eng ezgü, pinhâniy tuyğuläri haqıdä bärällä gäpiriş imkâni büyük şâir yäşägän zämändä yok, edi, ālbättä.* (K, 24) “Kendisi hakkında, yüreğindeki en iyi, gizli duyguları hakkında, açıkça konuşma imkânı bulan büyük bir şair bu devirde yok idi, elbette.”

1. örnekte, gözlemlenen bir durumun kesin bir bilgi olarak sunulduğu dikkati çekmektedir. /-e/ ek fiiline eklenen geçmiş zaman /-di/ eki anlatılan durumun ya da olayın konuşurun bilgisi dâhilinde olduğunu yansıtmaktadır. Cümle sonunda kullanılan *ālbättä* kiplik belirteci ile anlatılan durumun gerçekliğine ilişkin güven bildirilmektedir. Konuşurun anlattığı durumun bilincinde olduğunu belirten /-di/ eki ile *ālbättä* kiplik belirtecinin birlikte kullanımı, verilen bilginin kesinliğini işaretlemektedir.

2) *Toğānbek, ālbättä, bizning könglimizni açğusidir. Bu künlär uning tāle güli händän urgän...* (N, 86)

“Toğʻānbek, elbette bizim gönlümüzü açacaktır. Bu günler onun talih gülü sayesinde gülmüş.”

2. örnekte, *Toğʻānbek, ālbāttā, bizning könglimizni açğusidir* yargısı kişisel inanç doğrultusunda verilen bir yargıdır. Konuşur, Toğʻānbek'in insanlara faydalı olduğu bilgisini verdiği *bu künlār uning tāle güli ḥandān urgān* cümlesini ise bir önceki cümlede verdiği yargıya kanıt olarak sunmaktadır. Belirtme görevli *-dir* eki ile birlikte kullanılan *ālbāttā* kiplik belirteci bu örnekte konuşurun inancı doğrultusunda verdiği yargıda kesinliği işaretlemektedir.

3) *Kümüşning qarşi tüşmägi toğʻrisidā, ālbāttā, ulārning şübḥālāri yok edi.* (ÖK, 210) “Gümüş’ün karşı durması konusunda elbette onların şüphesi yoktu.”

3. örnekte konuşur, anlatılan durumu bilgisi doğrultusunda sunmaktadır. Gümüş’ün karşı durması konusunda, *ulār* zamiriyle işaret ettiği kişilerin şüphelerinin olmadığını bilmektedir, bu bilgisine ilişkin inancını *ālbāttā* kiplik belirteci ile işaretlemekte ve böylece bilgisine ilişkin kesinliği göstermektedir.

4) *Vātānni taḫsimlāmāḫ ārzusidā bolgān ḥāinlārni hām bilürmiz. Ulārni, ālbāttā, yoḳātmāḫ keräk.* (N, 163)
“Vatanı bölmek arzusunda olan hainleri de biliyoruz.
Onları, elbette, yok etmek gerek.”

4. örnekte konuşur, bilgisi dâhilinde olan durumu ifade etmektedir. Konuşur, vatanı bölmek isteyenlerin olduğunu bildiklerini *bil-* kiplik fiili ile

açıkça ifade etmektedir. İkinci cümlede ise vatani bölmek isteyenlerin yok edilmesi gerektiğini düşünmektedir. Bu gerekliliğe ilişkin kesinliği ise *älbättä* kiplik belirteci ile işaretlemektedir.

5) *İstedâdli yigit, älbättä. Mening nasihâtlärimgä kulâk âsib, toğri yolgä tüşib qâlär, äminmen.* (N, 300)
 “Yetenekli yiğit, elbette. Benim nasihatlarıma kulak verip, doğru yola düşer, eminim.”

5. örnekte verilen *istedâdli yigit, älbättä* cümlesi konuşurun, tanıdığı ve bu doğrultuda söz konusu gence yönelik tutumunu kendinden emin bir şekilde sunduğunu bildirmektedir. *Älbättä* kiplik belirteci cümleye konuşurun genci yakından tanıdığını ve onunla ilgili deneyimlerine dayanarak cümlesinin doğruluğunu yükümlendiğini belirtmektedir. Diğer cümlede ise *ämin*-yükleminin, konuşurun kişisel inancında gösterdiği kesinliği belirttiği ve bir önceki cümlede kullanılan *älbättä* belirteci ile aynı doğrultuda kullanıldığı görülmektedir.

6) *Kılgän yamânligi üçün mendän yalğız yemânlik körädi, älbättä.* (N, 132) “Yaptığı kötülük için benden yalnızca kötülük görür, elbette.”

6. örnekte, konuşurun kişisel kararına yönelik yargı verdiği bir cümle verilmektedir. Konuşur, yapılan kötülük için yalnızca kötülük yapacağını belirtmekte ve bu konuda kararlılığını *älbättä* kiplik belirteci ile kuvvetlendirmektedir. Bu cümlede konuşurun kendi kararına ilişkin kesinliği *älbättä* kiplik belirteci ile işaretlediği görülmektedir.

7) *Vāziri a'zāmning mübārək hâtirlärini qaytärmâkka, âlbättä, imkân yok.* (N, 296) “Veziri-i azamın mübarek hatırlarını geri çevirmeye elbette imkân yok.”

7. örnekte bir işte gönüllü olduğu ifade edilmektedir. Bu konuda gösterilen isteğe yönelik kararlılık *âlbättä* kiplik belirteci ile yansıtılmaktadır. Konuşur, vezir-i azamın isteğini yerine getirme konusunda niyetinin kesin olduğunu bildirmektedir. Bu kararlılığını ise ifade ettiği isteğine yönelik kullandığı *âlbättä* belirteci ile belirtmektedir.

8) *Hurâsândä Hüsäyn Bâýkarâ hâkimiyätining bärqarâr bolışini ârzü kılışı u bilân gödâklik zâmânlärdä bâşlängän dostlik hâtiräsi üçünginä emäsdi, âlbättä.* (N, 68) “Horasan’da Hüseyin Baykara hâkimiyetinin kesin olmasını istemesi sadece onunla uzun süre önce başlayan dostluk hatırası için değildi, elbette.”

8. örnekte, söz konusu kişinin, Horasan’da Hüseyin Baykara hâkimiyetinin kesin olmasını istediği belirtilmekte ve bu isteğinin bir tek nedeni olmadığı, *bolışini ârzü kılışı u bilân gödâklik zâmânlärdä bâşlängän dostlik hâtiräsi üçünginä emäsdi, âlbättä* şeklinde ifade edilmektedir. Bu cümlede *emäsdi* yüklemine *-di/* eki konuşurun belirttiği durumu bilgisi doğrultusunda açıkladığını bildirmektedir. Konuşurun bilgisine olan güveni ise *âlbättä* kiplik belirteci ile işaretlenmektedir.

9) — *Mirqâbil âtlıknı tanürmüsiz? — Âlbättä, tanürmen... — cävâb berdi Bâbââli.* (N, 207)
 “— Mirkabil adlı kişiyi tanıyor musunuz? — Elbette tanıyorum, diye cevap verdi Babaali.”

9. örnekte *Mirkâbil âtlıknı tanürmüsiz?* sorusu, kişinin bilgisine yöneltilmiş bir sorudur. Verilen cevapta ise *âlbättä* kiplik belirteci cümlelerin başında kullanılmıştır. Eser kahramanı Babaali, Mirkabil adlı kişiyi tanıdığından emindir, bilgisi kesindir. Babaali, Mirkabil'i tanıdığına dair kendi bilgisine olan güvenini önermeye *âlbättä* kiplik belirteci ile başlayarak ifade etmektedir.

10) *Sultân hazrâtlärining özläri ham âtäşnäfäs şâir emişlär, — dedi Sultânmurâd, — aş'ârni gözäl vä rävnân söylärmışlär. Maniyi hâsning, nâzik, rängin hayâlning âşığı bolgân tâcdârning, âlbättä, şuärägä hâmiy bolışlärigä äslâ şübhä kılmäymen...* (N, 12) “Sultan hazretlerinin kendileri de meşhur şairmiş, dedi Sultanmurat, şiirlerini güzel ve düzgün söylemiş. Esas anlamın, nazik, süslü düşüncenin âşığı olan padişahın, elbette şairleri kollayacaklarına asla şüphe etmiyorum...”

10. örnekte yazar, Sultanmurat'ın konuşmasını aktarmaktadır. Sultanmurat, sultan hazretlerinin kendilerinin meşhur şair olduğu, şiirlerini düzgün ve güzel söylediği bilgisini vermektedir. Esas mananın nazik ve süslü düşüncenin ifadesi olan şiirin âşığı olan padişahın, şairleri koruyacağından şüphe etmeyen Sultanmurat, padişaha olan güvenini *âlbättä* kiplik belirteci ile işaretlemektedir. Bu cümlede *äslâ* kiplik belirteci ise konuşurun inancında gösterdiği kararlılığı belirtmektedir.

11) *Änäm häm, huddi bâbâmgä oşşäb ertäsi küni: «Keçä mehmânlar nimälärni gäp-läşışdi?» deb âlbättä soräb soriştirädi.* (K, 79) “Annem de tıpkı babama

benzer şekilde ertesi gün: «Gece misafirler neyi tartışılar?» diye elbette sorup soruşturdu.”

11. örnekte konuşur, annesi tarafından sorulan *keçä mehmânlar nimälärni gäpläşişdi?* sorusunu aktarmaktadır. Konuşur, annesinin de babası gibi bu soruyu sormasını doğal karşılamakta ve onaylamaktadır. Bu tutumunu ise *älbättä* kiplik belirteci ile ifade etmektedir.

1.2. Şühäsiz: (Şübhe, Ar.; ÖTİL, 1981: 430). Bu kelime Arapça *şübhe* kelimesine Türkçe +siz 'yokluk bildiren' isimden isim yapım ekinin eklenmesi ile oluşmuştur. Konuşurun bilgisi, inancı doğrultusunda ifade ettiği cümlede kesinliği işaretleyen bir kiplik belirtecidir. *Şühäsiz* kiplik belirtecinin kullanıldığı cümlelerde kesinliğin derecesi yüksektir. Bu cümleler doğru olarak sunulmakta, herhangi bir şüphenin, olasılığın ya da belirsizliğin olmadığını belirtmektedir. Özbek Türkçesinde kesinliğin işaretleyicisi olarak kullanılan bu kiplik belirtecinin *şäk-şühäsiz*, *şäk-şühäsizki* şeklinde kuruluşları da tespit edilmiştir.

12) *Hämmämiz üçün şu hâl şäk-şühäsizki, Gâmer, Dänte, Lev Tâlstây, Miğäil Şâlâhâvlär öz zämânäsining äsâsiy hususiyâtlärini ängläb yetgänlär.* (N, 39)
 “Hepimiz için şu durum şüphesiz ki, Gamer, Dante, Lev Tolstoy, Mihail Şalavarlar kendi devrinin temel hususiyetlerini anlamışlar.”

12. örnekte sunulan cümlede, aktarılan bilginin doğruluğuna genel olarak inanılan bir bilgi olduğu ifade edilmektedir. Bu ifade, *şäk-şühäsizki* yapısıyla kurulan yan cümle ile sunulmaktadır. *Şäk-şühäsizki* yapısı ile ifade

edilen bilginin doğruluğuna herkes tarafından kesin olarak inanıldığı belirtilmektedir.

13) — *Mävlânâ Lutfiy käbi, — deb sözgä âräläşdi Sultânmurâd, — âvâzäsi âlämnî tutgân keksä şâir häli gödäk Nāvâiyning öz tilidägi bir bāyti üçün özining uzâk ümridä äytgän cämiki gāzälläridän vâz keçışgä täyâr ekänini bildirgän ekän. Bu rivâyätgä ne deysiz? — **Şübhäsiz**, toğri. Mävlânâ Lütfiyning özläri uning sehrlî qalämining tä'rifini mengä bir neçä bār äytgän edilär, — deyä cāvâb berdi Mävlânâ Turābiy. (N, 21)*

“— Mevlana Lütfiy gibi, diyerek söze karıştı Sultanmurad, Nevâyî'nin bir beyti için kendisinin ömrü boyunca söylemiş bütün gazellerinden vazgeçmeye hazır olduğunu bildirmiş. Bu habere ne dersiniz? — **Şüphesiz**, doğru. Mevlana Lütfiy'nin kendileri onun sihirli kaleminin tarifini bana birkaç defa anlatmıştı, diye cevap verdi Mevlana Turabiy.”

13. örnekte Sultanmurat ve Mevlana Turabiy arasında geçen diyalogda, Sultanmurat, yaşlı bir şair olan Mevlana Turabiy'nin Nevâyî'nin bir beyti için ömrü boyunca söylediği bütün gazellerinden vazgeçmeye hazır olduğu haberini duyduğunu belirtmektedir. Bu haberle dolaylı edinilmiş bir bilgi aktarılmaktadır. Cevap veren Mevlana Turabiy ise, Mevlana Lütfiy'nin Nevâyî'nin şiirine karşı yaklaşımını önceden bilmektedir. **Şübhäsiz** diye söze başlayarak, duyduğu haberi kendi inancı doğrultusunda, doğru bir bilgi olarak kabul ettiğini kesinleştirmektedir.

14) — *Hättâtlikdâ Sultânâli, räsmdâ üstâd Behzâd, şübhasiz, zâmânning hüdâ bergân istedâdlâridir, — dedi Sultânmurâd kâşlârini çimirib, öz-özigâ sözlâgândek.* (N, 285) “— Hattatlıkta Sultanali, resimde üstat Behzad, şüphesiz, dönemin Hak vergisi yetenekleridir, dedi Sultanmurad kaşlarını çatıp, kendi kendine söylenerek.”

14. örnekte, Sultanmurat'ın, Sultanali ve Behzat'a ilişkin kişisel düşüncesi aktarılmaktadır. Bu düşünce, bilinen gerçeklere dayanılarak ifade edilen doğru bir bilgi olarak sunulmaktadır. Bu aktarım *şübhasiz* kiplik belirteci ile sağlanmaktadır. Ayrıca *şübhasiz* kiplik belirteci ile sunulan düşüncenin doğruluğunun kesin olduğu işaretlenmektedir.

15) *Tängri Tââlâ pâyğambârimiz Muḥämmäd âläyhissälâm hazrâtlârini «möminlärgä cännât ḥakıdâ huşhâbâr eltüvçi, kâfirlârni esâ dozaḥ âzâbidân âgâhlântirüvçi» elçi kılib yubârmış. Şäk-şübhasiz, Âllâḥ kudrätli, mağfirätlidir...* (BT, 271)
 “Tanrı Teâlâ peygamberimiz Muhammed aleyhisselam hazretlerini müminlere cennet hakkında iyi haber getirici, kâfirlere ise cehennem azabından haber veren» elçi olarak görevlendirip göndermiş. Şüphesiz, Allah güçlü, bağışlayandır.”

15. örnekte, öncelikle, genel olarak bilinen ve doğru olarak kabul edilen bir bilgi sunulmaktadır. Bu bilgi metnin sonundaki *şäk-şübhasiz, Âllâḥ kudrätli, mağfirätlidir* cümlesinde verilen yargıyı desteklemek için önceden söylenmektedir. *Şäk-şübhasiz* kiplik belirteci, verilen yargının, herhangi bir

şüphe, belirsizlik ya da olasılık içermeyen doğru ve kesin bir bilgiyi belirttiğini işaretlemektedir.

16) *Mabâdâ singlisi âsir etilmägändä hām, şäk-şübhäsiz, özgä bir bâhanä tâpilmäsdän qâlmäsdı.* (BT, 248) “Eğer kız kardeşi esir edilmemiş olsaydı bile şüphesiz kendince bir bahane bulmadan kalmazdı.”

16. örnekte, "esir edilme" gerçekleşmiş bir olaydır ve doğru bir bilgi niteliği taşımaktadır. Söz konusu kişinin kız kardeşinin esir edilmemiş olması ise varsayılan bir durumdur. Gerçekleşmiş olay ve varsayılan durumun neticesinde ise tek sonuç görülmektedir. Söz konusu kişi, kız kardeşinin esir edilmesinden dolayı bir bahane bulmuştur. Kız kardeşi esir edilmeseydi de aynı şekilde bir bahane bulacaktır. Konuşur, bu konuda kişisel inancını ifade etmekte ve inancına ilişkin kesinliği şäk-şübhäsiz kiplik belirteci ile işaretlemektedir.

17) *Täsâdifni qaräng, hind äfsüngäri Sät Çıt Devä ham ânä Hindistânigä säfärgä conäb ketgändi. Şübhäsiz, u şähzâdägä yârdäm bergän bolärdi...* (BT, 332) “Tasadüfe bakın, Hind büyücüsü Sat Çıt Deva da ana Hindistan’ına sefere çıktı. Şüphesiz, o şehzadeye yardım etmişti.”

17. örnekte konuşur, tanık olduğu bir olayı anlatmaktadır. Birinci el kaynaktan aktarılan bu bilgi, doğruluk değeri taşımaktadır. *Şübhäsiz, u şähzâdägä yârdäm bergän bolärdi* cümlesi ise söz konusu kişiye ilişkin yapılan çıkarımı ifade etmektedir. Bu çıkarım ise bir önceki cümlede anlatılan olaya dayanarak yapılmıştır. Bilinen bir gerçeğe dayanarak yapılan bu

çıkarım doğruluk değeri taşımaktadır. *Şübhäsiz* kiplik belirteci, konuşurun yaptığı çıkarım doğrultusunda sunduğu bilginin doğruluğunu yükümlendiğini bildirmektedir.

18) *Dâvud Bârlâsning yâşi ânçâ uluğ edi. U kâniķış bilân häyâlidân ötkâzdi: «Bul yigit âksâķallâr hām ħasâd ķilâdurğân dâracädâ zukkâ vä bāmâ`ni. Ul öz maķsâdigâ şübhäsiz erişür.»* (BT, 141) “Davut Barlas’ın yaşı çok büyüktü. O hoşnutluk ile aklından geçirdi: «Bu genç saçı ağarmış adamlar da haset edecek derecede zeki ve mantıklı. O maksadına şüphesiz erişir.»”

18. örnekte, konuşur, Davut Barlas'ın düşüncesini aktarmaktadır. Davut Barlas, öncelikle "zeki ve mantıklı" diyerek söz konusu kişilere ilişkin kişisel düşüncesini ifade etmektedir. Bu düşüncesinin doğrultusunda ise yine kişisel yargısını *Ul öz maķsâdigâ şübhäsiz erişür* cümlesi ile belirtmektedir. Bu cümlede *şübhäsiz* kiplik belirteci, konuşurun kişisel inancı doğrultusunda ifade ettiği yargısında kesinliği işaretlemektedir.

19) *Ämirimning sâlık bârâsidägi niyâtlâri, şäk-şübhäsiz, ħâlis, välekin, fikri âcizimçâ, ândek säbr etib, elning ķaddini tiklâb âlmâğığâ fursât bermâk maķsâdgâ muvâfıķ bolurdi.* (BT, 201) “Padişahın vergi almasındaki niyetleri, şüphesiz, açık, ancak benim fikrime göre, biraz sabredip, halkın durumuna göre vergi almaya fırsat vermek amacına ulaşırdı.”

Yukarıdaki 19. örnekte de *şäk-şübhäsiz* yapısının kesinliğin işaretleyicisi olarak kullanıldığı görülmektedir.

1.3. Şäksiz: (Arapça; ÖTİL., 1981: 392). Bu kelime, Arapça *şäk* kelimesine Türkçe +s/z 'yokluk bildiren' isimden isim yapım ekinin eklenmesiyle oluşmuştur. Özbek Türkçesinde kesinliğin işaretleyicisi olan bu kiplik belirtecinin taranan eserler doğrultusunda kullanımının yaygın olmadığını söylemek mümkündür. Aşağıdaki örneklerden anlaşılacağı üzere Özbek Türkçesinde kişisel kararlılık ve kişisel tutumdan kaynaklanan kesinlik *şäksiz* kiplik belirteci ile işaretlenmektedir.

20) «*Tâ mendin färmân bolmâğunçä heç kimsä älärning bir tälä sâçığä däâzâr yetkâzmäsün!*». — *Färmâningiz şäksiz ädä etilür,— piçirlädi Äbdullâh Bâtir egilib tä'zim kılârkän, âğzi kulâğığä yetib.* (BT, 217) “Benden emir almadan hiç kimse onların bir tane saçına zarar vermesin!» Emriniz şüphesiz yerine getirilir, diye fısıldadı Abdullah Batir önünde saygı ile eğilirken, ağzı kulağına varıp.”

20. örnekte aktarılan karşılıklı konuşmada, verilen emrin yerine getirileceğinin kesinliği *şäksiz* kiplik belirteci ile işaretlenmektedir. Bu emri yerine getirecek olan kişi üstlendiği işi yapacağından emindir, yargısı kesindir. Bu yaklaşım, cümlede *şäksiz* kiplik belirteci ile işaretlenmektedir.

21) *Ägär kılıç kelib tekkänidä, Umär Şäyh gävdäsi şäksiz ikkigä äyirilgän bolärdi.* (BT, 245) “Eğer kılıç isabet etseydi, Umar Şeyh’in gövdesi şüphesiz ikiye ayrılmış olurdu.”

21. örnekte, ifade edilen şartın gerçekleşmesi sonucunda varsayılan durum açıklanmaktadır. *Umär Şäyh'in gävdäsi şäksiz ikkigä äyirilgän bolärdi*

cümlesinde kullanılan *şäksiz* kiplik belirteci, konuşurun inancı doğrultusunda olayın gerçekleşeceğinden emin olduğunu belirtmektedir. Cümle yüklemindeki *bol-* yardımcı fiilinin çekimlendiği */-ärdil/* eki bu doğrultuda geniş zamanın hikâyesini değil varsayılan şartın yerine getirilmesi sonucunda ayrılma eyleminin kesin olarak gerçekleşeceğini bildirmektedir.

22) *Mäbädâ hâkimiyätni zorävânlik vä küç işlätib ilkingizgä âlär erkänsiz, kaytär dünyâ bul, şäksiz, ertä-bürüskün sizdindä zorrâq bir ämir kelädür-dä: «Sâhtä hüksmdâr, tahtni boşät!» deyä dağdäğa kılğüvsi.* (BT, 250-251) “Eğer hakimiyeti zorbalık ve güç kullanarak önceliğinize alırsanız, dönen dünya bu, şüphesiz sonra sizden de güç gösteren bir amir gelir de: «Sahte hükümdar, tahtı boşalt!» diye propaganda yapmak ister.”

22. örnekte, konuşur, *kaytär dünyâ bul* diyerek genel halk bilgisi niteliğinde bir bilgi ifade etmekte ve bu bilgiyi kişisel yargısına kanıt olarak kullanmaktadır. Konuşur, hitap ettiği kişiye kendisinden sonra gelecek amire ilişkin düşüncelerini dile getirmekte ve bu düşüncesinde gösterdiği kesinliği *şäksiz* kiplik belirteci ile işaretlemektedir.

23) *Bu işdä, şäksiz, Mävärâünnährning yängi hüksmdârikömägi cüdä qol kelgän bolärdi* (BT, 274). “Bu işte, şüphesiz Maveraünnehir’in yeni hükümdar yardımcısı pek uygun olurdu.”

23. örnekteki cümlede, gerçekleşmesi istenenildiği hâlde gerçekleşmemiş bir durum ifade edilmektedir. Konuşur, söz konusu işte

Maveraünnehir'in yeni hükümdar yardımcısının uygun olacağını düşünmektedir. Bu düşüncesini geçerli kanıtlara dayanarak ifade ettiğini ise *şäksiz* kiplik belirteci ile belirtmektedir. Cümle yüklemine eklenen */-ärdil/* biçim birimi söz konusu durumun istek doğrultusunda olup gerçekleşmediğini işaretlemektedir.

1.4. Muhakkaḳ: Arapça kökenli bir kelimedir (ÖTİL, 1981: 488). Özbek Türkçesinde kesinliğin işaretleyicisi olarak kullanılmaktadır. Konuşur, bilgisinin doğruluğunu yükümlendiği cümlede *muhakkaḳ* kiplik belirtecini kullanmaktadır. *Muhakkaḳ* kiplik belirteci, konuşurun bilinen gerçeklere dayanarak bir olay ya da durumu ifade ettiğini belirtmekte, nesnel kiplik oluşturmaktadır. *Muhakkaḳki* şeklinde kuruluşu da tespit edilmiştir. Taranan eserlerden anlaşıldığı üzere Özbek Türkçesinde kullanımı yaygın değildir.

24) — *Men sizgä ögüt örgätgüdek bilgiç emäsmen,—
gäpirdi kâvâğını sâlib Toğânbek. — Birâḳ, şu nârsä
muhakkakki, kârâni âḳlämäḳ heç bir pâdşâhning
yäsäsigä sıġmäydi!* (N, 246) “— Ben size öğüt verecek
kadar bilgili değilim, diyerek keyfi bozuk bir şekilde
söyledi Doğanbek. — Fakat, şu şey muhakkak ki,
karayı aklamak hiçbir padişahın yasaına sığmazdı!”

24. örnekte, *kârâni âḳlämäḳ heç bir pâdşâhning yäsäsigä sıġmäydi* yargısı herkes tarafından bilinen bir gerçeği ifade etmektedir. Konuşurun kesinlik belirten *şu nârsä muhakkaḳki* yapısı ile verdiği bu cümlenin fiili *-di* ekiyle çekimlenmiştir. Bu ek konuşurun bilgisinden emin olduğunu, kesin bir yargı sunduğunu belirtmektedir.

25) — *Şu nârsä **muhakkakki**, pâdşâh hizmätidägi insân güng vä şâl bolışı keräk ekân.* (N, 213) “Şu mevzu **muhakkak** ki, padişahın hizmetinde olan insanın dilsiz ve felç olması gerek imiş.”

25. örnekte, verilen cümlede konuşur, padişahın hizmetindeki insanın dilsiz ve felç olması gerektiğine inanmaktadır. Bu husustaki inancını yaptığı gözlem veya edindiği deneyim sonucunda kesin bir gereklilik olarak sunmaktadır. Özbek Türkçesinde isim-fiil eki -e'ye -kân şeklinde gelen öğrenilen geçmiş zaman eki bu örnekte inancı işaretlemektedir. Konuşur bu inancını *muhakkakki* yapısı ile kesin bir yargı olarak ifade etmektedir.

26) — *Ulärning bütün qorquv yuräkläridädir, — işânç vä ğurur bilän dedi Nāvâiy. — Gülning tonı kırq yämâk, bärğläri yırtıq bolsä häm hüsni tâzä emäsmi? — **Muhakkak**, taqsir, **muhakkak**! — Şâşib cävâb berdi sâhib devân.* (N, 308) “— Onların bütün korkuları yüreklerindedir, güven ve iftihar ile söyledi Nevâyî. — Gülün üstü kırk yama, yaprakları yırtık olsa da güzelliği saf değil mi? — **Muhakkak**, efendim, **muhakkak**. Aceleyle cevap verdi divan sahibi.”

26. örnekte Nevâyî, söz konusu kişilerin yüreklerinde korku olduğunu güven ve iftihar ile belirtmektedir. Bu düşüncesini, *gülning tonı kırq yämâk, bärğläri yırtıq bolsä häm hüsni tâzä emäsmi?* diyerek dinleyici kişiye kabul ettirmek istemektedir. Bu cümlede ifade edilen, kusurlarına rağmen gülün güzelliğinin herkes tarafından kabul edilen bir gerçek olduğudur. Dinleyici kişi ise Nevâyî'nin düşüncesini doğruladığını, onunla kesinlikle aynı fikirde olduğunu *muhakkak, taqsir, muhakkak* diyerek ifade etmektedir.

1.5. Mutlak/ Mutlaqa: Arapça kökenli kelimelerdir (ÖTİL, 1981: 484). Özbek Türkçesinde konuşur/ yazar, bilgisini ya da bir olay ve duruma ilişkin yargısını ifade ettiği önermelerde kesinliğin işaretleyicisi olarak *mutlak* veya *mutlaqâ* kiplik belirteçlerini kullanmaktadır. Bilgisinin doğruluğunu, yargısının kesinliğini bu belirteçlerle işaretlemektedir. *Mutlaka* kiplik belirteci konuşmacının bir olay, olgu ya da durumu bilinen gerçeklere dayanarak söylediğini belirtmektedir (Ruhi, Zeyrek ve Osam 1995: 310). *Mutlaqâ* kiplik belirtecinin Özbek Türkçesinde kullanımı bazı örneklerde, Türkiye Türkçesinde kullanılan *mutlaka* kiplik belirtecinden ayrılmaktadır. Aşağıdaki örneklerde belirtildiği gibi *mutlaqâ* bazı önermelerde inanma belirtme işleviyle kullanılmakta, bu işleviyle Türkiye Türkçesinde kullanılan *kesinlikle* kiplik belirtecinin işlevini göstermektedir.

27) *Sultānmurād dostining yelkāsini qāqīb dedi: «Sen bolmāsāng edi, bu cābrkārḥāyātdā külgini mutlak unutgān bolur edik.* (N, 58) “Sultanmurat dostunun omzunu itekleyip söyledi: Sen olmasaydın bu zulümlü hayatta gülmeyi kesinlikle unutmuş olurduk.”

27. örnekte Sultanmurat, dostuna ilişkin kişisel yaklaşımını ifade etmektedir. Varsayıma dayanarak kurulan bu cümlede Sultanmurat söz konusu kişi, yani dostu, olmasaydı gülmeyi unutmuş olacaklarını belirtmektedir. Bu inancında gösterdiği kesinliği ise *mutlak* kiplik belirteci ile işaretlemektedir.

28) *Mirzā Yādgār māmlākātṇi idārā etiṣ māsālālāridā mutlāk heç nimā tūṣūnmās, biliṣgā, örgāniṣgā hām intilmās edi.* (N, 84) “Mirza Yadgar memleketi idare

etme meselelerinde kesinlikle hiçbir şey düşünmez, bilmeye, öğrenmeye de heveslenmezdi.”

28. örnekte konuşur, Mirza Yadgar'a ilişkin değerlendirmesini dile getirmektedir. Mirza Yadgar'ın memleketi idare etme konusunda hiçbir şey düşünmeyişinde gösterdiği kesinlik *mutlâk* kiplik belirteci ile ifade edilmektedir. Bu örnekte, kişisel inanç ifade edildiği için *mutlâk* kiplik belirteci Türkiye Türkçesinde *kesinlikle* kiplik belirtecinin işlevini yansıtmaktadır.

29) *Kâsiblârgä, dehķānlârgä ğamķorlik kılışdān ķandāy fāydä çıķadi? **Mutlakā** heķ nimä!* (N, 297)
 “Zanaatkârlara, çiftçilere özen göstermekten ne fayda çıkardı? Kesinlikle hiçbir şey!”

29. örnekte konuşur, zanaatkârlara, çiftçilere özen göstermekten bir fayda elde edilemeyeceğini düşünmektedir. Kişisel inancın ifade edildiği bu cümle soru ifadesi ile kurulmakta ve cevap yine konuşur tarafından verilmektedir. Konuşur, *mutlakā heķ nimä* şeklinde cevap vererek soruyu kesin inancı doğrultusunda cevapladığına işaret etmektedir.

30) *Āmir Huseyin Sāmārķāndgä öz çāpārini yollāb, **mutlakā** yāngi ķākimiyāt tārāfdāri ekānini, ulārning bārçā sā'y-ķārākātlārini ma'ķullāşini bildirdi* (BT, 199).
 “Emir Hüseyin Semerkant'a kendi süvarisini gönderip, kesinlikle yeni hâkimiyet taraftarı olduğunu, onların bütün gayretlerini tasdik ettiğini bildirdi.”

30. örnekte, aktarılan bir bilgi verilmektedir, bilginin kaynağı ise Emir Hüseyin'dir. Emir Hüseyin kişisel kararını ifade etmektedir. Bu kararında gösterdiği kesinliği *mutlakâ* belirteci ile belirtmektedir. *Mutlakâ* belirteci, bu örnekte Türkiye Türkçesinde kullanılan *kesinlikle* belirtecinin işlevini yansıtmaktadır. Emir Hüseyin, yeni hâkimiyet taraftarı olduğunu ve onların bütün çabalarını tasdik ettiğini bildirmekte, bu şekilde kişisel inancını ifade etmektedir. Konuşurun, bu şekilde inanç bildirdiği bir yapıda kullandığı *mutlakâ* belirtecini Türkiye Türkçesine *kesinlikle* olarak aktarmak uygundur.

31) *Bir halk başka halk üçün yeçilişi müşkül cumbâk bolgânidek, bir âdâm ikkinçi âdâm üçün hām mutlak muâmmâ, sırli bir dünyâdir* (K, 12). “Bir halkın başka halk için çözülmesi zor bilmece olduğu gibi, bir insan ikinci insan için de mutlak muamma, sırlı bir dünyadır.”

31. örnekte, konuşurun asıl söylemek istediği, bir insanın diğer bir insanı tanimasının zorluğudur. Konuşur bu yargısını vermeden önce ilk cümlede, bir halkın başka bir halkı çözmesinin zor olduğunu açıklayarak genel olarak bilinen bir gerçeği belirtmektedir. Konuşur, bu bilinen gerçeği, ifade ettiği önermeyi desteklemek amacıyla söylemektedir. Sonraki cümlede ise “bir insanın, diğer insan için mutlak muamma, sırlı bir dünya olduğu” yargısına varmaktadır. Bu cümlede *mutlak* kiplik belirteci konuşurun söz konusu durumda gördüğü kesinliği işaretlemektedir.

32) *Maktâvsüyâr pâlvân mutlakâ üylänmäslikkä ânt içdi.* (K, 38) “Maktavsüyar pehlivan kesinlikle evlenmemeye ant içti.”

32. örnekte *ânt içdi* eylemi kararlı olma, niyette kesinlik gibi anlamları ifade etmektedir. Maktavsüyar pehlivan, evlenmemeye ant içerek kararlılığını belirtmektedir. Bu kararının kesinliğini ise *mutlakâ* kiplik belirteci ile işaretlemektedir. Kişisel kararlılığın ifade edildiği bu örnekte *mutlakâ* kiplik belirteci, Türkiye Türkçesinde kullanılan *kesinlikle* kiplik belirtecinin işlevini yansıtmaktadır.

33) *Âmi halk bilân-kü, mutlakâ gäpläşmäydi-gän bolib kâlibdi* (K, 239). "Cahil halk ile kesinlikle tartışmayacaktı."

33. örnekte konuşur, söz konusu kişiye yönelik inancını dile getirmektedir. Sözünü ettiği kişinin cahil halk ile tartışmayacağına inanmaktadır. Bu örnekte *mutlakâ*, Türkiye Türkçesinde inanca yönelik kesinlik belirten *kesinlikle* kiplik belirtecinin işlevini yansıtmaktadır.

34) *Şundäy kılıb, milâdiy 1370 yıldän başlâb Sämärkandlikläarning hayâti mutlakâ özgä târzdä keçä başlâdi.* (BT, 273) "Bu şekilde, 1370 yılından başlayarak Semerkandlıların hayatı kesinlikle kendilerine özgü bir şekilde geçmeye başladı."

34. örnekte konuşur, tanık olduğu bir durumu ifade etmektedir. *Mutlakâ* kiplik belirteci bu örnekte konuşurun bilgisinden kaynaklanan kesinliği ve emin oluşu değil, Semerkandlıların hayatının kendilerine özgü bir şekilde geçmeye başladığının gerçekliğini ve kesinliğini işaretlemektedir.

35) *Hüsäynning singlisini bändi etgäni bir bähänä buldi, hâlâs. Säbäb esä mutlakâ başqa närsä.* (BT, 248)
 “Hüseyn’in kız kardeşini tutsak ettiği için bir bahane buldu, fakat. Sebep ise mutlaka başka bir şey.”

35. örnekte konuşur, söz konusu ettiği kişinin Hüseyn’in kız kardeşini tutsak ettiğini ve bu duruma bir bahane bulunduğunu söylemektedir. Bu bilgi herkes tarafından bilinen bir gerçek olarak sunulmaktadır. *Säbäb esä mutlakâ başqa närsä* cümlesinde ise konuşur kişisel düşüncesini bilinen bir gerçeğe dayanarak ifade ettiğini belirtmektedir. Bu örnekte ortak bir bilgi ya da yargı doğrultusunda görülen kesinlik *mutlakâ* kiplik belirteci ile işaretlemektedir.

36) *Mäbâdâ kızıkkânlık kılib, üstidän olänsä hid bärällä ankıb turgän dostimizni pâklänişgä ündäb, havf-hatärdän ägâhläntirsäk, u gäplärimizgä mutlakâ işänmäslük ädätini çıkardı.* (K 130) "Eğer heyecanlanıp, üstünden açıkça kokusu hissedilen dostumuzu temizlemeye çalışıp, korkudan uyarsak, o sözlerimize kesinlikle inanmama alışkanlığını bırakırdı."

36. örnekte konuşur, sözü edilen kişinin kendilerine hiçbir şekilde inanmadığını belirtmektedir. Sözü edilen şartlar gerçekleştiğinde ise söz konusu kişi kendilerine inanmama alışkanlığını bırakacaktır. Bu örnekte *mutlakâ* söz konusu kişinin inanmama konusunda gösterdiği kararlılığı işaretlemekte öznel kiplik belirtmektedir. Bu doğrultuda Türkiye Türkçesinde kullanılan *kesinlikle* kiplik belirtecinin işlevini yansıtmaktadır.

37) *Cāngçi mehnāti kandāy taqdirlānādi? Bu bārādā Temur mutlakā ōziga hās tārtib işlāb çıkkāndi.* (BT, 282) “Savaş işi nasıl ödüllendirilir? Bu hususta Temur mutlaka kendince düzenleyip çalışıp bitirmişti.”

Yukarıdaki 37. örnekte savaş işinin nasıl ödüllendirileceği sorulmaktadır. Konuşur, Temur'un söz konusu işi çalışıp bitireceğinde gördüğü kesinliği *mutlakā* belirteci ile işaretlemektedir.

38) *Torā āvāzini pāsāytirā tüşdi: —Hāy-hāvās üçün mutlāk üylānib otiriş şart emās.* (KK, 144) “Hâkim sesini kısıtı: — Zevk heves için mutlaka evlenmek şart değil.”

38. örnekte hâkim, genel bir kuralı ifade etmektedir. *Mutlak* kiplik belirteci konuşurun verdiği bilgiyi bilinen gerçeklere dayanarak söylediğini belirtmektedir. Bu nedenle Türkiye Türkçesinde *mutlaka* belirtecinin işlevini yansıtmaktadır.

1.6. Kat'iyân/ Kat'iy: Arapça kökenli kelimelerdir (ÖTİL, 1981: 564). Kişisel kararlılık, emin olma, kabul veya reddetme gibi kişisel yaklaşımın, tutumun kesin oluşunu işaretleyen kiplik belirteçleridir. Bu nedenle öznel kiplik belirten önermelerde kullanılmaktadır. Bu kullanımlarıyla Özbek Türkçesinde kat'iyân/ kat'iy, Türkiye Türkçesinde *kesinlikle* kiplik belirtecinin işlevini göstermektedir. *Mutlaka* ve *kesinlik*lenin önermenin doğruluğuna güven bildirdiğini söyleyen Ruhi, Zeyrek ve Osam *mutlakanın* konuşurun bir olay, olgu ya da durumu bilinen gerçeklere dayanarak söylediğini, *kesinlik*lenin ise, söylediklerinin öyle olduğuna inandığını belirttiğini söyleyerek iki belirteç arasındaki farkı açıklamaktadır (1995: 310).

39) *Mäcididdin Bostânni imlâb, dâstürhân yâzişgâ buyurâr ekân, mehmân kat'iyân räd etdi.* (N, 46)
 “Macididdin Bostan’ı ima ederek, sofraya açmaya buyuruyormuş, misafir katiyen reddetti.”

39. örnekte, konuşur söz konusu kişinin Macididdin Bostan’ı ima ederek sofraya açmaya buyurduğunu bir başkasından duymuştur ya da bu olaya sonradan tanık olmuştur. Misafirin bu teklifi reddetmesi ise konuşurun tanık olduğu bir durumdur. Konuşur, misafirin bu teklifi reddetmesinde gösterdiği kararlılığı *kat'iyân* kiplik belirteci ile işaretlemektedir.

40) *Hättâ bâbâm hām, ânām hām bu işni zimmälârigâ âlişdân kat'iyân bâş târdilâr.* (K, 216) “Hatta dedem de, annem de bu işi üstlerine almaktan katiyen kaçtılar.”

40. örnekte, konuşur, bilincinde olduğu, gözlemlediği bir olay hakkında bilgisini dile getirmektedir. Kullanılan *-di* eki konuşurun anlattığı olayın bilgisi dâhilinde olduğunu yansıtmaktadır, bu ekin kiplik boyutudur. *Kat'iyân* kiplik belirteci kılıcıya yöneliktir. Konuşur, annesinin ve dedesinin işi üstlerine almak istemeyişlerindeki kararlılığı *kat'iyân* kiplik belirteci ile yansıtmaktadır.

41) *Şu bâisdân yâzüvçilâr bilân baķamti keliş, yüzmä-yüz turib gäpläşiş men üçün fävķulâddâ bir hâdisâ bolib ķalışigâ kat'iy işânârdim.* (K, 286) “Bu konuda yazarlar ile yüzleşmenin, yüz yüze gelip konuşmanın benim için olağanüstü bir durum olacağına katiyen inanırdım.”

41. örnekte, kişisel inanç ifade edilmektedir. Kullanılan *ışân-* (inan-) fiili ile bu durum açıkça belirtilmektedir. Konuşur, daha önceden varmış olduğu yargıdan emin olduğunu *kat'iy* kiplik belirteci ile işaretlemektedir.

42) *Men hām āz sānli ḥalkımning mānāviyāt bāyrāgi dāstāsiga kiftimni tutiṣgā kat'iy cāzm etdim.* (K, 347)

“Ben de az sayıda olan halkımızın maneviyat bayrağının kulpuna omzumu koymaya katiyen karar verdim.”

42. örnekte verilen bir karar anlatılmaktadır. Kiplik belirteci *kat'iy*, bu karara yönelik kullanılmakta, bu şekilde verilen kararın kesinliği bildirilmektedir. Bu cümlelerin *cāzm etdim* çekimli fiilinde kullanılan görülen geçmiş zaman eki *-d'*nin emin olma kiplik anlamını yansıttığı görülmektedir.

43) *Şu hālgā kat'iy āmin boldimki, özim endi-endi okib-özlāştirāyātgan vā Rus cāhān ādābiyātini ulār mendān āvvālrāḳ örgānib, hār biri öz yolini tāpib ālgān ekān.* (K, 348) “Şu duruma katiyen emin oldum ki, kendim şimdi şimdi okuyup özleştirmişim ve Rus dünyası edebiyatını onlar benden daha önce öğrenip, her biri kendi yolunu bulmuş.”

43. örnekte *āmin bol-* (emin ol-) eylemi ile öznel kiplik oluşturan bir yargı verileceği önceden anlaşılmaktadır. Açıklama içeren asıl cümlede bu yargının verildiği görülmektedir. *Kat'iy* kiplik belirtecinin kişinin kendi tutumuna dayanarak yargıya varmasını ifade eden *emin ol-* eylemi ile birlikte kullanıldığı görülmektedir.

1.7. Äslâ: Arapça kökenli bir kelimedir (ÖTİL, 1981: 58). Özbek Türkçesinde olumsuzluk anlatımını pekiştiren bir kiplik belirteçidir. Olumsuzluk gerçekleşmemiş, gerçekleşme potansiyeli olmayan durum ve olayların ifadesinde kullanılmaktadır. Özbek Türkçesinde, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi olumsuzluk anlatımı *äslâ* kiplik belirteciyle kuvvetlendirilmekte, bu önermeler söz konusu olay, olgu veya durumun hiçbir zaman, hiçbir şekilde gerçekleşmeyeceğini ifade etmektedir.

Aşağıdaki 44. örnekte Paşşahan, içinde bulunduğu durumu dile getirmektedir. Özbek Türkçesi gelecek zaman eklerinden biri olan, olumsuzluk ekinden sonra */-y/* şeklinde *çidâl-* eylemine getirilen ek, bu cümlede başlamış ve devam edecek durumu ifade etmektedir. Paşşahan, içinde bulunduğu acıya katlanamayacağını belirtmektedir. Bu durumun kesinliğini ise *äslâ* belirteci ile işaretlemektedir. Ayrıca Paşşahan, aynı cümleyi tekrarlayarak, kendi durumuna yönelik inancını vurgulamaktadır.

44) *Bir äzdän song gäpni yänä Pășşähän başlädi:*
— *Men çidälmäymän äslâ, men çidälmäymän! Men äslâ çidälmäymän bu älämgä!* (KK, 49) “Biraz sonra konuşmaya yine Paşşahan başladı: — Ben katlanamayacağım asla, ben katlanamayacağım! Ben asla katlanamayacağım bu acıya!”

45) *Ägär men Orus bolsäm (ästâğfürüllâ!), musulmanning қoligä äslâ yäräğ bermäsidim! Äslâ!* (KK, 222) “Eğer ben Rus olsam (estağfirullah) müslümana asla faydalı olmazdım! Asla!”

45. cümlede, konuşur kişisel niyetinde gösterdiği kararlılığı belirtmektedir. Bu niyet, dolaysız verilen olumsuzlama ile ifade edilmektedir. Konuşur, *ägär men Orus bolsäm* sözü ile kendisine yönelik bir varsayımda bulunmaktadır. Müslümana asla faydalı olmayacağını açıklayarak niyetinden kaynaklanan olumsuzluğu belirtmektedir. *Äslâ* kiplik belirteci ise yapılan olumsuzlamayı kuvvetlendirmektedir.

46) *Ägär şulärning bir kutbi bolmäsä, ikkinçi kutbinning özi bilänginä häyât tokis-tügäl bolärmidi? Äslâ!* (K, 106)
 “Eğer bunların bir kutbu olmasa, ikinci kutbunun sadece kendisi ile hayat mükemmel ve eksiksiz olur muydu?
Asla!”

46. örnekte konuşur, soru sormakta ve ardından cevabını da kendisi vermektedir. Bu şekilde düşüncesini doğruladığını vurgulamaktadır. Sorusuna verdiği cevapta *äslâ* kiplik belirtecini cümle yerine kullanmaktadır. Konuşur, bahsettiği şeyin bir kutbu olmasa sadece ikinci kutbu ile hayatın mükemmel ve eksiksiz olmayacağını düşünmektedir. Düşüncesini inanılır kılmak için de *äslâ* kiplik belirtecini kullanmaktadır.

47) *«Hävvä» vä «Yok» degän cävâbläring üçün ağır turmuş keçirsäng häm äslâ nâlinmä.* (K, 344) “ «Evet» ve «Hayır» diye verdiğin cevapların için zor duruma düşsen de asla şikâyet etme.”

47. cümlede konuşur, *âgır turmuş keçirsäng häm* sözü ile olası bir sonucu ifade etmektedir. Bu sonucun gerçekleşmesi durumunda da uyarı yapmaktadır. Bu uyarı anlamı *nâlinmä* eylemi ile sağlanmaktadır. *Äslâ* kiplik

belirteci ile yapılan uyarı kuvvetlendirilmekte, söz konusu eylemin gerçekleştirilmesine yönelik gereklilik vurgulanmaktadır.

48) *Nä sözläridä mänâ bâr, nä işlärinä häyâ bâr!
Bundän dähşätli, bundän älämängiz bädbähtlik äslâ
bolmä!* (N, 388) “Ne sözlerinde mana var ne işlerinde
hayâ var! Bundan dehşetli, bundan acı bedbahtlık asla
olmaz!”

Kişisel duygu ve düşünceler kiplik sayesinde ifade edilmektedir. 48. örnekte konuşur, dışa dönük düşüncesini ifade etmektedir. Gözlemlediği kişinin durumunu *nä sözläridä mänâ bâr, nä işlärinä häyâ bâr* cümlesiyle ifade etmektedir. Konuşur, bu durumdan daha dehşetli ve acı bir durum olmayacağını düşünmektedir. Bu düşüncesini alıcı tarafından inanılır kılmak için *äslâ* kiplik belirtecini kullanmaktadır.

49) *Hüsäyn Bâýkarâ äslâ kütilmägän mıkðardä kättä
läşkär bilän kelgän!* (N, 390) “Hüseyin Baykara asla
beklenmeyen sayıda çok asker ile gelmiş!”

49. örnekte, beklenmeyen bir olayın gerçekleştiği anlatılmaktadır. Hüseyin Baykara, insanların beklediğinden daha fazla sayıda askerle gelmiştir. *Aslâ* kiplik belirteci, cümlede Hüseyin Baykara'nın çok askerle gelmesinin insanların beklentisi dışında olması durumuna kesinlik kazandırmaktadır.

50) — *Men öz ağam bilän cäng kılmâkıni äslâ istämäymen* (N, 393). “— Ben kendi efendim ile savaşmayı asla istemem.”

İstek kipliğini yansıtan 50. örnekte konuşur, kendi efendisi ile savaşmayı istemediğini ifade etmekte, bu konuda kararlılığını *äslâ* kiplik belirteci ile belirtmektedir. Öznel kiplik belirtmeleri, kişinin kendisine yönelik yargıya varmasına el vermektedir. Konuşur, kendi efendisi ile savaşmayı istememektedir. Kullandığı *äslâ* kiplik belirteci ile istemediği duruma kesinlik kazandırmaktadır.

51) — *Dävlätdä birân vâzifä âlib bârmâķ niyätینگiz bârmi? — Başķa ülkälärdä mengä bäländ mävkeler täklif etdilär. Äslâ râzi bolmädim* (N, 408). “— Devlette bir vazife almak niyetiniz var mı? — Başka ülkelerde bana yüksek mevkiler teklif ettiler. Asla razı olmadım.”

51. örnekte *razı ol-* fiili, kişinin bir işe gönüllü olmasını, kabul etmesini ifade etmektedir. *Äslâ râzi bolmädim* cümlesinde konuşur, kendisine teklif edilen yüksek mevkileri kesinlikle kabul etmediğini belirtmektedir. Bu cümlede *äslâ* kiplik belirteci konuşurun yüksek mevkileri istemeyişinde gösterdiği kararlılığı işaretlemektedir.

52) *Hatâlärni tüzätmäs ekänsiz, yurt sizni äslâ keçirmäs!* (N, 431) “Hataları düzeltmezseniz, memleket sizi asla affetmez!”

52. örnekte öncelikle bir şart öne sürülmektedir. Cümlede yapılan olumsuzlama ile uyarı anlamı verilmektedir. Dinleyici kişi veya kişilere şartın gerçekleşmesi sonucunda oluşacak durumun kesinliği *âslâ* kiplik belirteci ile bildirilmektedir.

53) *Kümüşni körgän säyin ällänüçkä yürägi açır, cudâlık künlärini âslâ täsävvür kılâlmäs edi* (ÖK, 351).
 “Gümüş’ü gören her kişinin yüreği acır, ayrılık günlerini asla düşünemezdi.”

53. örnekte konuşur, Gümüş’ün ayrılma durumunun insanlar üzerindeki etkisini gözlemlerine dayanarak açıklamaktadır. Söz konusu kişiler, Gümüş’ün aralarından ayrılacağı günü düşünemeyecek kadar üzgündür. Konuşur, bu kişilerin üzüntülerinin derecesini *cudâlık künlärini âslâ täsävvür kılâlmäs edi* cümlesi ile ifade etmektedir. Kullanılan *âslâ* kiplik belirteci, Gümüş’ün ayrılmasını insanların hiçbir şekilde, hiçbir zaman düşünmek istemediğini vurgulamaktadır.

54) *Ätäsi Hirâtgä, bäläsi Ästrâbâdgä päncä sälmâqçı! Yoq, bungä âslâ yol qoymäsmiz! — dedi gäzäb bilän şivirläb hadiçäbegim vä otirgänlärgä qaräb qoydi* (N, 397). “Babası Hırat’a, evladı Astrabad’ a hükmetmek istiyor! Yok, buna asla izin vermeyiz! dedi öfke ile fısıldayıp Hadiçabegim ve oturanlara baktı.”

54. örnekte *yol qoy-* eylemi yükümlülük kipliğini oluşturmaktadır. İzin verme, dış etkenli bir durumdur. Kişiye izin bir başkası tarafından verilmektedir. Burada, izin verilmeyecek bir olay anlatılmaktadır. Bu örnekte söz konusu duruma izin verilmeyeceğinin belirtilmesi ile sözü edilen baba ve

oğlu tarafından istenilen hükmetme eylemine müdahale edileceği bildirilmektedir. Konuşan kişi Hadiçabegim, hükmetme eylemine engel olunacağını belirtmekte, engel olma konusunda kararlı olduklarını ise *āslā* kiplik belirteci ile bildirmektedir.

55) *İnşââllā, halkқа fāydāli işlār kılursen, nāvkarlārni yaḥṣi pārvāriṣ etib, yurtning āsāyiṣtāligigā ḡayrāt vā himmātingni āslā āyāmāssen* (N, 429). “İnşallah, halka faydalı işler yaparsın, hizmetkârlarını iyi yetiştirip, yurdun güvenliği için gayret ve erdemini asla esirgemezsın.”

55. örnekteki cümlede, bir istek dile getirilmektedir. *İnşââllā* kiplik belirteci ile istek gösterilen durumlar ifade edilmekte, *yurtning āsāyiṣtāligigā ḡayrāt vā himmātingni āslā āyāmāssen* cümlesinde ise istenilen duruma ilişkin kararlılık *āslā* kiplik belirteci ile vurgulanmaktadır. Ayrıca Türkiye Türkçesinde *-(l)r*, Özbek Türkçesinde *-(ā)r* olan geniş zaman ekinin anlamsal boyutlarından birisi de istek belirtmesidir. Bu örnekte geniş zaman eki ve *inşââllā* kiplik belirteci ile istek kipliği oluşturulmaktadır. *Āslā* kiplik belirteci ise bu isteği kuvvetlendirmektedir.

56) *Özi āslā işānmaḡan ṣunṣā yālgān ḡāplārni bāyāḡı dāvdirāṣhālātīdā ilhām rāviṣdā tokīb yubārdi* (ÖK, 339). “Kendisi asla inanmadığı öyle yalan sözleri şaşkın bir şekilde düşünüp uydurdu.”

56. örnekte, yazar sözünü ettiği kişiye ilişkin yorum yapmaktadır. Söz konusu kişinin inanmadığı yalan sözleri söylediğini düşünmektedir. Söz

konusu kişinin yalan sözlere kesinlikle inanmadığını ise *ās/lā* kiplik belirteci ile işaretlemektedir.

57) Şerning boyni zāncirgä itāāt kılsä hām yürägi āslā boysünmäs, äfsüski, bu āddiy haqıqatni idrāk *etmäydilär...* (N, 337) “Aslanın boynu zincire bağlı kalsa da yüreği asla boyun eğmez, ne yazık ki, bu normal gerçeği anlamayacaklar...”

57. örnekte konuşur, aslana benzettiği insanların itaat etmek zorunda kalsalar da buna gönüllerinin kesinlikle razı olmayacağını ifade etmektedir. *Aslā* kiplik belirteci, söz konusu insanların yüreklerinin boyun eğmeme konusunda görülen kararlılığı işaretlemektedir. Konuşur, bu normal gerçeğin anlaşılmamasına karşı gösterdiği olumsuz tutumunu ise *äfsüski, bu āddiy haqıqatni idrāk etmäydilär* sözü ile ifade etmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. OLASILIK-TAHMİN VE FARZ ETME (ÖYLE SAYMA) BELİRTEN KİPLİK BELİRTEÇLERİ

2.1. Bâiki: Farsça kökenli bir kelimedir (ÖTİL, 1981: 76). Taylan ve Özsoy, konuşmacının ifadesinin doğruluğundan emin olmadığı zaman cümleye *belki* gibi bir belirsizlik belirteci, tahmin anlamı taşıyan yeni bir yüklem ya da *-Dir* ekini eklediğini belirtmektedir (1997: 3). Ruhi, Zeyrek ve Osam ise inanma belirtimi sunan *-mı* eki ile bağdaşmamasından *belki* belirtecinin sadece nesnellik kazanmış yargıları anlatmak için kullanılabileceğini açıklamaktadır. Ayrıca *-mıdır* ve *-dir* ekiyle *belki* belirtecinin bağdaştığını örneklerle açıklayarak *-dir* ekinin belirtme edimi ile cümleye nesnellik kazandırdığını söylemektedirler (1995: 311). Aşağıda verilen örneklerde görüldüğü üzere Özbek Türkçesinde *bâiki* belirtecinin *-dir* eki ile kullanımı dikkat edilmesi gereken bir husustur.

1) *Qarakâlpâqlârgä öz tarihi häkidä söz açgudek bolsängiz, tağın birâvlâri: «Qol qolgä kir çäpläydi, şuning üçün häm äyrim hükmdârlär özidän ävväl hüküm sorgän hânu biylârne düşmân bilib, ulärning qabrigä pälâhmân taşını âtädi», deb äytädilär. **Bâiki** dünyädä büyüklär şânigä tiklängän häykällarning kämligigä säbâb şudir? Dostlik — öz ömringni dostinggä bahşidä etiş demäkdir.* (K, 122) “Karakalpklara kendi tarihi hakkında söz açacak olsanız yine birileri: «El ele kir temizler, bunun için bazı hükümdarlar kendinden önce hüküm süren han beylerini düşman bilip, onların kabrine palahman taşını atar.» **Belki** dünyada büyüklerin şanına dikilmiş

heykellerin azlığının sebebi budur? Dostluk kendi ömrünü dostuna bağışlamak demektir."

1. örnekte verilen cümle, dünyada büyüklerin adına dikilen heykellerin az olduğu bilgisini vermektedir. Soru ifadesiyle verilen bu cümlede amaç bu heykellerin azlığının sebebinin bilinmek istenmesidir. Konuşur, soru yoluyla ve *bâлки* belirteci ile olasılık çerçevesinde heykellerin azlığının sebebini açıklamak istemektedir.

2) *Här küni ertäläb uyğudän uyğängänimdä, **bâлки** keçäsi şairgä äylänib kâlgändirmän, deyä uyläb, älläkändäy mo'cizä kütämän.* (K, 153) "Her gün sabah uykudan uyandığımda, **belki** o günün gecesi şair olmuşumdur, diye düşünerek kim bilir nasıl bir mucize bekliyorum."

2. örnekte, konuşur, şair olma isteğini dile getirmektedir. Her gün sabah uykudan uyandığında, o günün gecesi şair olma mucizesi beklemektedir. *Bâлки keçäsi şairgä äylänib kâlgändirmän* cümlesinde *bâлки* kiplik belirteci, konuşurun beklentisinin olası bir durum olduğuna işaret etmektedir.

3) *Köngildägi eng mukäddäs bâtinii tuyğulärni izhâr etişdän müşkürâk iş bolmäsä keräk. **Bâлки** men öylägändek müşkülmäsdür?* (K, 346) "Gönüldeki en mukaddes temelsiz duyguları belirtmekten daha zor bir iş olmasa gerek. **Belki** benim düşündüğüm kadar zor değildir."

3. örnekte, *bälki* belirteci ile olası bir durum ifade edilmektedir. Konuşur, gönüldeki en mukaddes batını duyguları belirtmekten daha zor bir iş olmadığını düşünmektedir. Diğer cümlede ise bu durumun kendisinin düşündüğü kadar zor olmama olasılığını ifade etmektedir. Konuşur, söz konusu işin zor olduğundan emin olmadığını ve önermesinin doğruluğunu yükümlenmediğini *bälki* kiplik belirteci ile işaretlemektedir.

4) — *Royhatdägi bâr ismlärni târkatib bolgân edim, **bälki** kättärâq bir qabilägä qoşilib, ulärning nâmi bilân yaşägänläring ma'külrâqdir? — deb soräbdi Ällâh Täälä.* (K, 10) “Royhat’ta bulunan isimleri dağıtmıştım, belki daha büyük bir kabileye katılıp onların ismiyle yaşamanız daha akıllıcadır, diye sorar, Allah Teâlâ.”

4. örnekte konuşur, düşüncesini açıklamaktadır ve bu düşüncesini olasılık doğrultusunda ifade etmektedir. Olasılık anlamı cümlede *bälki* kiplik belirteci ile işaretlenmektedir. Konuşur, hitap ettiği kişilere, Allah Teâlâ’nın daha büyük bir kabileye katılıp onların ismiyle yaşamalarının daha akıllıca olacağı konusunda hesap sorma olasılığını belirtmektedir.

5) *Kim bilsin, **bälki** âdämzâd öz könglining nâtävânligini bilâlmây ärmändädir?..* (K, 17) “Kim bilir, belki insanoğlu kendi gönlünün güçsüzlüğünü bilemeden hayal kurmaktadır?..”

5. örnekte, yazar, düşüncesinin doğruluğundan emin olmadığını *bälki* kiplik belirteci ile işaretlemektedir. Cümlelerin başında kullandığı *kim bilsin* sözü ile de emin olmadığı, kendisi için belirsiz bir durumu açıklayacağı anlaşılmaktadır.

6) *Men dâvlâtgä, el-ulusgä hâlis köngil bilän hızmät kılmâknı ârzu kılürmen. Bu hususdä kılgân e'tirâzlârim, **bâлки** zâhirân ma'nâsizdek köringändir.* (N, 116) “Ben devlete, memlekete, ulusa saf bir gönül ile hizmet etmeyi arzu ediyorum. Bu konuda yaptığım itirazlarım, **belki** görünüşte manasız gibi görünmüştür.”

6. örnekte, konuşur, öncelikle isteğini dile getirmektedir. Bu konuda yaptığı itirazlarının ise diğer insanlar tarafından nasıl değerlendirildiğini bilmemektedir. Konuşur, bu konuda bilgisinden emin olmadığını, itirazlarının manasız görülme olasılığını *bâлки* belirteci ile işaretlemektedir.

7) ***Bâлки** ânâvilärdä unlâb bolsä, bizdä yüzlâb bâr.* (ÖK, 269) “**Belki** onlarda onlarca varsa bizde yüzlerce vardır.”

7. örnekte konuşur, söz konusu ettiği şeyin *ânâvilâr* zamiriyle işaret ettiği kişilerde onlarca varsa kendilerinde yüzlerce olabileceğini tahmin etmektedir. Bu yargıda yapılan tahmin *bâлки* kiplik belirteci ile işaretlenmektedir.

8) ***Bâлки** vaḳti kelib u hām sengä şu gāpni äytār, sen hām hāli öz bāläläringgä şundäy dersän.* (K, 81) “**Belki** zamanı gelince o da sana bu sözü söyler, sen de o zaman kendi çocuklarına onun söylediği şekilde söylersin.”

8. örnekte, *bâлки vaḳti kelib u hām sengä şu gāpni äytār* cümlesi tahminî bir yargıdır. *Bâлки* belirteci *u* zamiriyle işaret edilen kişiden

kaynaklanan bir olasılığı bildirmektedir. *Vaḳti kelib* zarfı ise belirsiz bir zamanı, cümlelerin fiili (*der-*) ise geniş zamanı göstermektedir.

9) *Men ânâmnîng nasihâtlârigä âmâl ḳılışgä intilib yâşâdim. **Bälki** şu sâbâbli yezüvçi bolgändirmän.* (K, 149) “Ben annemin nasihatlerini yerine getirme amacıyla yaşadım. Belki bu sebeple yazar olmuşumdur.”

9. örnekte konuşur, öncelikle kendi durumuna ilişkin bilgi vermekte, yaşamının amacını açıklamaktadır. Bu bilgiyi yazar olmasına etken olan olası bir sebep olarak kullanmaktadır. *Bälki* kiplik belirteci ve *-dir* eki ile konuşur, yazar olmasının sebebini, annesinin nasihatlerini yerine getirmek amacıyla yaşamasının olası bir sonucu olarak göstermektedir.

10) ***Bälki** yângi curnâlimiz bu muâmmâlârgä dâir âdâbiy oylârgä hâm orin âcrâtgâni ma'ḳuldir?..* (K, 289) “Belki yeni dergimizin bu muammalara dair edebî düşüncelere de yer ayırması mantıklıdır.”

10. örnekte, yazar, düşüncesini tahmin boyutuyla sunmakta, yeni dergilerinin muammalara dair edebî düşüncelere de yer ayırmasının mantıklı olabileceğini düşünmektedir. *Bälki* kiplik belirteci ile cümlede yapılan tahmin işaretlenmektedir.

11) *Uning bu tâhdidi ikkimizgä emäs, **bälki** bittâmizgâginä ḥâs edi.* (ÖK, 365) “Onun bu tehdidi ikimize değil, belki hepimize has idi.”

11. örnekte *bälki* kiplik belirteci konuşurun ifade ettiği durumun doğruluğundan emin olmadığını belirtmektedir. Konuşur, söz konusu tehdidin herkese yönelik olduğunu tahmin etmektedir.

12) *Uni töhtätä âlâdigän vä kutqarib qâlâdigän heç bir küç körinmäydi... **Bälki**, undäy küç âslidä yoqdir özi...* (KK, 143) “Onu durdurabilecek ve kurtarabilecek hiçbir güç görünmüyor... Belki kendisinden başka öyle bir güç aslında yoktur...”

12. örnekte konuşur, *uni töhtätä âlâdigän vä kutqarib qâlâdigän heç bir küç körinmäydi...* cümlesi ile söz konusu kişiyi durdurabilecek ve kurtarabilecek bir gücün o an içinde görünmediğini belirtmektedir. Diğer cümlede ise söz konusu kişiye yardım edecek kendisinden başka bir güç olmamasını *bälki* kiplik belirteci ile olası bir durum olarak belirtmektedir.

13) *Bu niyätimni muhârriringgä äytsäng, **bälki** köngli yumşab qâlär? Negä mengä âläyib qaräysän?* (K, 292)
“Bu niyetimi yazara söyleyen belki gönlü yumuşar?
Niçin bana düşmanca bakıyorsun?”

13. örnekte konuşur, öne sürdüğü şartın gerçekleşmesi hâlinde, yazarın gönlünün yumuşaması durumunu olası bir sonuç olarak görmektedir. Kullandığı *bälki* kiplik belirteci ile olasılığı işaretlemektedir.

14) *Halkımız uzâk âslrär mänä şundäy bälâlik dâvrini bâşidän keçirmägänidä, şu qadär âz sänli bolä turib, **bälki** bütüngi küngäçä yetib kelâlmäsdä.* (K, 162)

“Halkımız uzun asırlar işte böyle çocukluk çağını yaşamadığı için, bu kadar az şanslı olup, belki bu zamana kadar adını duyuramadı.”

14. örnekte de *bālki* kiplik belirteci, konuşurun bilgisinden emin olmadığını göstermektedir.

2.2. Ğalıbâ: Arapça kökenli bir kelimedir (ÖTİL, 1981: 662). Özbek Türkçesinde olasılık belirten kiplik belirteçlerinden birisidir. *Galiba* belirtecini yükümlülük kipliği çerçevesinde inceleyen Ruhi, Zeyrek ve Osam *galiba arkadaşınla oynayabilirsin* örneğini vererek bu cümlelerin doğrudan izin belirtmeyip daha önceden verilmiş şartlı iznin, şartın ortadan kalkmasıyla gerçek izne dönüşme olasılığını belirttiğini söylemişlerdir. Bu işleve ek olarak *galiba* belirtecinin kendine özgü bir işlevi de bulunduğunu belirtmişlerdir. Bu işlevi ise izin ve yükümlülük gibi dinleyiciye yöneltilmiş sözceleri kiplik türünü değiştirmeden hafifletmektir. Yazarlara göre *galiba* belirtecinin bir diğer işlevi de konuşmacının bir çıkarsama yapmasıdır. *Dersim bittiğine göre, galiba şimdi arkadaşım ile oynayabilirim* örneğini vererek bu cümlede 'dersin bitmiş olması' nın 'oynama' eyleminin gerçekleşmesi için konmuş bir ön şart olduğunu söylemişlerdir (1995: 4-5). Özbek Türkçesinde *ğalıbâ* kiplik belirtecinin, konuşurun yaptığı çıkarımları ile inancı veya bilgisi doğrultusunda belirttiği olasılığı işaretlediği örnekler aşağıda verilmektedir.

15) *Ālişer mārhum Ābulkāsim Bābūr sārāyiğā hizmätgā kirkānlāridā, ğalıbâ, on beş yāşdā edilār.* (N, 20) “Alişir merhum Ebulkasım Babür’ün sarayına hizmete girdiğinde galiba on beş yaşındaydı.”

15. örnekte konuşur, geçmiş zamanda gerçekleşmiş bir duruma ilişkin bir bilgi vermektedir. Alişir'in Ebulkasım Babür sarayına girdiğinde on beş yaşında olduğunu olası bir durum olarak görmektedir. Cümlede olasılık *ğālibā* kiplik belirteci ile belirtilmektedir.

16) — *Pərişânlık... Keçiringiz, ğālibā, birân nimä sözlāmâķ istäysiz?! (N, 20) "Perişanlık... Affediniz, galiba, bir şey söylemek istiyorsunuz?!"*

16. örnekte konuşur, söz konusu durumu *pərişânlık* olarak nitelendirerek af diledikten sonra alıcının ruh hâlinde ya da tavırlarından bir şey söylemek istediğini çıkarsamaktadır. Çıkarımsal yargının *ğālibā* belirteci ile oluşturulduğu görülmektedir.

17) *Zäynäbning bitmäs ħusumäti esä ğālibā mänim ikki қatligim âşkâr bolğan күндән бәсләди. (ÖK, 365)*
"Zeynep'in bitmeyen düşmanlığı ise galiba benim iki katım kadar açık olan günden başladı."

17. örnekte konuşur, Zeynep'in kendisine olan düşmanlığının başlama zamanına ilişkin benzetme yoluyla bir tahminde bulunmaktadır. Bu zamanı konuşur, *mänim ikki қatligim âşkâr bolğan күндән* ifadesi ile belirtmektedir. *Ğālibā* kiplik belirteci ile konuşur, söz konusu zaman hakkında kesin bir bilgisi olmadığını belirterek tahminî bir yargı sunmaktadır

18) *Häli devândä heç kim yok. Ğālibā, ħâķân häzrätläri hânüz harām dâiräsidadan çıķmāģan bolsälär keräk. (N, 39) "Şimdi divanda hiç kimse yok.*

Galiba, hakan hazretleri haremden çıkmamış olsa gerek.

Konuşur, 18. cümlede, divanda kimsenin olmadığını belirterek hakanın haremden çıkmamış olma olasılığını *ğâlibâ* kiplik belirteci ile işaretlemektedir. Bu örnekte çıkarsama yoluyla bir yargı verilmekte, divanda hiç kimsenin olmaması durumu bir kanıt olarak kullanılarak, hakanın haremden çıkmamış olabileceği belirtilmektedir.

19) — *Mävlânâ Äyâziy bolğusi hücumlârgä karşı uluğ säd yäsämâkdälär, ğâlibâ! dedi çâlğuçilârdän biri.* (N, 161) “— Mevlana Ayaziy olacak hücumlara karşı büyük duvarlar ile sağlamlaştırılmış yerde yaşamaktalar, galiba! — dedi çalgıcılardan biri.”

19. örnekte çalgıcılardan birinden duyulan bir bilgi aktarılmaktadır. Bu bilgi ile Mevlana Ayaziy'in yaşadığı yere ilişkin verilen olası bir durum ifade edilmektedir. *Ğâlibâ* kiplik belirteci, bilginin doğruluğundan emin olunmadığını işaretlemektedir.

20) — *İsmiñi bildingizmi?— sorädi peşânäsini kaşib Toğânbek. — Ğâlibâ, Dildâr, dedilär...* (N, 235)
“İsmiñi bildiniz mi? diye alnını kaşıyarak sordu Doğanbek. Galiba, Dildar, dediler...”

20. örnekte *ismiñi bildingizmi* sorusu kişinin bilgisine yönelik bir sorudur. Bu soruya cevap veren kişiler ise bilgilerinden emin değildir. Duyu yoluyla edindikleri bilgi doğrultusunda *ğâlibâ*, *Dildâr*, *dedilär* şeklinde cevap

vermektedir. Bu cevapta *ğālibā*, ifade edilen bilginin olasılık doğrultusunda sunulduğunu belirtmektedir.

2.3. Hār hāldā: Bu kelime Farsça *hār*+ Arapça *hāl* (ÖTİL, 1981: 686-701) kelimelerine Türkçe bulunma hâli *+de* eki eklenerek oluşmuştur. Ruhi, Zeyrek ve Osam *herhâlde* belirtecinin *-mış* eki ile bağdaşmamasından hareketle nesnellik kazanmış bir yargıyı ifade ettiğini söylemişlerdir (1995: 310). Özbek Türkçesinde ise bu belirtecin öznel kiplik anlatımlarında da kullanıldığı tespit edilmiştir. Konuşurun kendi bakış açısından, tutumundan ya da dış etkenlerden kaynaklanabilecek bir olasılığı *hār hāldā* kiplik belirteci ile işaretlediği aşağıda örneklerle gösterilmektedir. Özbek Türkçesinde ele alınan eserler doğrultusunda bu kiplik belirtecinin kullanımının yaygın olmadığını söylemek mümkündür.

21) ***Hār hāldā** qarındāşlāringizning kattıǵ cāzā tārtışlāri şūbhālikdir, siz pāyqadingizmi, yokmi keçā men cārçiǵa bu kūngi āsılǵuçılārnı Ātābek ilā Mirzākārim bolǵanlıǵını ta'yinlāǵān edim.* (ÖK, 94) "*Herhâlde* kardeşlerinizin katı bir ceza çekecekleri şüphelidir, siz tahmin ettiniz mi, yoksa gece ben haberci kişiden asılacak olanların Atabek ile Mirzakerim olduğunu öğrenmiştim."

21. örnekte konuşur, dinleyici kişilere kesin bir bilgiye sahip olmadıkları bir konudan bahsetmektedir. Dinleyici kişilere, kardeşlerinin sert bir ceza alacaklarının şüpheli oluşunu belirterek bu konuda kesin bir bilgilerinin olmadığına *hār hāldā* kiplik belirteci ile işaret etmektedir. Devam eden cümlede, *siz pāyqadingizmi* diyerek söz konusu durum hakkında dinleyici kişilerin bir tahminde bulunup bulunmadıklarını sormakta, metnin devamında

ise kendi bilgisini kesin bir şekilde belirtmekte, asılacak olanların Atabek ile Mirzakerim olduğunu öğrendiğini açıklamaktadır.

22) — **Här hâldä** bā'zi şuārāning bu bārādägi
häräkätläridä äz ma'nā körürmen... (N, 135)
“— **Herhâlde** bazı şairlerin bu husustaki davranışlarında
az mana görüyorum...”

22. örnekte konuşur, düşüncesini ifade etmektedir. Bazı şairlerin daha önce belirttiği konudaki davranışlarında az mana görmektedir. Konuşurun bu cümlede kendi bakış açısından kaynaklanan olasılığı *här hâldä* belirteci ile ifade ettiği görülmektedir. Bu nedenle Özbek Türkçesinde *här hâldä* kiplik belirtecinin öznel kiplik belirten bir yargıda kullanıldığını söyleyebiliriz.

23) **Här hâldä** mehmānlär âräsidadä ğaläti, mārâkli
âdāmlär bār edi. (N, 159) “**Herhâlde** misafirler arasında
ilginç, meraklı insanlar vardı.”

23. örnekte konuşur, misafirlere ilişkin değerlendirmelerini dile getirmektedir. Konuşur, misafirler arasında ilginç, meraklı insanlar olma olasılığını *här hâldä* kiplik belirteci ile bildirmektedir. Bu olasılık dış etkenli yani misafirlere kaynaklanmaktadır.

24) **Här hâldä** Tâşkänd üstigä yänä kânlık bulutlär çıkdı,
işning âhiri nimä bilän tinçlänär — bu bir ħudâgäginä
mä'lümdir. Başka sözlärdän häm ârtıkräk esinggä şuni
sâlib ötäyki, siyâsät toĝriläridä oylänibrâk sözlä! (ÖK,
40) “**Herhâlde** Taşkent üstüne yine kanlı bulutlar çıktı,

bu işin nasıl sonuçlanacağı bir tek Allah'a malumdur.
Başka sözlerden ziyade aklına şunu koy ki, siyaset
hakkında daha fazla düşünüp söyle!"

24. örnekte, Taşkent'in durumuna ilişkin tahminî bir yargı verilmektedir. Dış etkenlerden kaynaklanan olasılık *här hâldä* kiplik belirteci ile anlatılmaktadır. Konuşur, ifadesinin olası olma durumunu *här hâldä* kiplik belirteci ile belirtmektedir.

2.4. Çämäsi: *Çämä* "tahmin" kelimesi Özbekçe bir kelimedir (ÖTİL, 1981: 352). Bu belirteç *çämä* kelimesine +*si* teklik üçüncü şahıs iyelik eki eklenerek oluşmuştur. Özbek Türkçesinde *tahminen* ve *galiba* kiplik belirteçlerinin işlevini göstermektedir. Bu kiplik belirtecinin daha çok tahmin belirten anlatımlarda kullanıldığı tespit edilmiştir. Taylan ve Özsoy, *galiba* belirteci ile konuşmacının tamamıyla kendi yargısı sonucu bir olasılık gördüğünü yansıttığını belirtmektedir (1997: 6). *Galiba* belirtecinin -*mış* eki ile bağdaşmadığını tespit eden Ruhi, Zeyrek ve Osam da bu belirtecin inanca dayalı yani öznel kiplik belirtmek için kullanıldığını açıklamaktadır (1995: 311).

25) *C...Bundäy dedi: Bir yâş yâzüvçigä curnäl ârķali âķ yol tilämâķçi edim. «Kimgä yâzsäm ekän?» deb soräsäm, muhârriring lâm-mim deyâlmädi. Çämäsi, u mengä royķuşlik bergisi kelmädi.* (K, 305) "C... Şöyle dedi: Bir genç yazara dergi vasıtasıyla hayırlı yol dilemek istiedim. «Kime yazsam acaba?» diye sorduysam, yazarı hiç konuşmadı. Galiba, o bana yüz vermek istemedi."

25. örnekte konuşur, yazıcının konuşmama durumundan, kendisine yüz vermek istemediğini çıkarsamaktadır. Bu cümlede çıkarım yapıldığı *çämäsi* kiplik belirteci ile işaretlenmektedir.

26) *Yurtigä bâtir tuğıb berädigän äyâlning tolğâkı uzâkka çozilädi, bundäy tulğâk ağır keçädi, deyişärdi қariyälär. **Çämäsi**, birân-bir ädäbiyâtdä râmänning mäydângä kelişi eldä bâtir tutılışıgä oğşäs bolsä keräk.* (K, 341) “Yurduna yiğit doğurup verecek kadının doğum sancıları uzaktan duyulur, böyle doğum sancısı ağır geçmeli, diye konuşur ihtiyarlar. *Galiba*, bir edebiyatta romanın meydana gelişi yurttaki yiğit tutuluşuna benzer olsa gerek.”

26. örnekte, *yurtigä bâtir tuğıb berädigän äyâlning tolğâkı uzâkka çozilädi, bundäy tulğâk ağır keçädi, deyişärdi қariyälär* cümlesi, genel bilgiye dayanarak verilen bir yargıdır. Bu yargıya dayanarak, çıkarsama yapıldığı *çämäsi* kiplik belirteci ile işaretlenmektedir.

27) *Yâş cihâtdän eng kättäsi — hücrä sâhibi Äläiddin Mâşhäadiy bolib, çüväk yüzini däğal қарä sâkâl bâsgän, päyvästä қuyук қашли, һәр вақт yärim yumuk һirä közli, päst boyli, **çämäsi** kırк yâşdägi kişi edi.* (N, 7) “Genç cihetten en büyüğü, küçük hane sahibi Alaidin Maşhaadiy olup, çelimsiz yüzünü kaba kara sakallar basmış, bitişik koyu kaşlı, her zaman yarım yumuk ve sönük gözlü, kısa boylu, *tahminen* kırk yaşında bir kişiydi.

27. örnekte konuşur, Alaaddin Maşhaadiy'in görünüşünü betimledikten sonra yaşı hakkında bir tahminde bulunmaktadır. *Çāmāsi* kiplik belirteci cümleye tahmin anlamı verirken konuşurun Allaaddin Maşhadiy'in yaşı hakkında kesin bir bilgisi olmadığını belirtmektedir.

28) ***Çāmāsi**, sāksān yeşlārgā yetgān, çillākdāy ārık, ingičkā vā yelkāsi turtib çıkқан Bābā ḥākiy hāli cūdā tetik edi.* (N, 92) "Tahminen, seksen yaşlarında, çöp gibi zayıf, ince ve omzu çıkık Baba Hakiy daha pek dinçti."

28. örnekte betimlenen Baba Hakiy isimli kişinin yaşı bilinmemektedir. Konuşur, görünüşünden Baba Hakiy'in yaşını tahmin etmektedir. *Çāmāsi* kiplik belirteci, kişinin yaşı hakkında kesin bir bilgiye sahibi olunmadığını ve bu konuda tahminde bulunulduğunu belirtmektedir.

29) ***Çāmāsi** ikki sāt şu tarıka sükütdān song Ābdülāhād bir çekkādā kaqqayib, uning hār bir hārākātini közdān kaçırmāgān yigitning āldigā keldi.* (N, 61) "Tahminen iki saat bu şekilde süren bu sükûttan sonra Abdulahad bir köşede dikleşen, kendisinin hiçbir hareketini gözden kaçırmayan gencin yanına geldi."

29. örnekte, *çāmāsi* kiplik belirteci ifade edilen durumun süresine yönelik kullanılmaktadır. Konuşurun sessizliğin ne kadar süre devam ettiği konusunda kesin bir bilgisi yoktur. *Çāmāsi* kiplik belirteci ile sessizlik durumunun yaklaşık, tahminî olarak iki saat sürdüğü belirtilmektedir.

30) *Bäländligi, çämäsi, üç gâz, tănäsining yoqânligi âdâm bâldiridây bolgân bu dârâht tāmâm âltindân işlängän edi. (N, 153) “Yüksekligi, tahminen, üç arşın, gövdesinin kalınlığı insan baldırı gibi olmuş bu ağaç tamamen altından işlenmişti.”*

30. örnekte *çämäsi* kiplik belirteci ile ağacın yüksekliğine ilişkin tahmin bildirilmektedir. Konuşur, ağacın yüksekliği hakkında kesin bir bilgisi olmadığını, *üç gâz* olarak tahmin ettiğini *çämäsi* kiplik belirteci ile ifade etmektedir.

31) *Hâci Bârlâs, çämäsi, cällâd kaçân vâ qayerdâ bir közidân cudâ bolgânidân behâbâr edi, ämmâ uning öz qurbânigâ hämläsini küzätärkân, hâr zârb kelib tüşgändâ, titrâb ketârdi. (BT, 24) “Hacı Barlas, galiba cellat, ne zaman ve nerede gözünün önünde kurbanının öleceğinden habersizdi, ama onun kendi kurbanına saldırıyı gözetlerken her darb edip düştüğünde, titrerdi.”*

31. örnekte cellat olan Hacı Barlas gözlemlenmektedir. Hacı Barlas kurbanının ölümünün ne zaman ve nerede gerçekleşeceğinden habersizdir. Hacı Barlas'ın bu durumu çıkarsanmaktadır. Çıkarsama anlamı *çämäsi* belirteci ile sağlanmaktadır.

32) *Qâbulşâh, çämäsi, öz dârveşlik libâslärini âfsüs-nädâmât ilâ târk etâyâtgândi. (BT, 182) “Kabulşah, galiba kendi dervişlik elbiselerini üzüntü ve pişmanlık ile terk etmişti.”*

32. örnekte, Kabulşah'ın durumu, konuşur tarafından betimlenmektedir. Kabulşah'ı gözlemleyen konuşur, onun dervişlik elbiselerini üzüntü ve pişmanlık ile terk ettiğini düşünmektedir. Fakat bu düşüncesinden emin değildir ve onun herhangi bir davranışından çıkarım yapmaktadır. Özbek Türkçesinde *çämäsi* kiplik belirtecinin bir işlevi de çıkarım yapmak olarak tespit edildiği için bu örnekte Türkiye Türkçesine *galiba* olarak çevrilmiştir.

33) ***Çämäsi***, äfsüngär Çcäng näfäkat yämğır yağdırış, bälki sehgärlik yoli bilän ädämlärning ruhiyätigä tä'sir etiş kâbiliyätigä häm egä edi. (BT, 192) "***Galiba***, büyücü Çceng, sadece yağmur yağdırmazdı, hatta sihirbazlık yolu ile insanların ruhuna tesir etme kabiliyetine de sahipti."

33. örnekte, büyücü Çceng'in yağmur yağdırma ve sihirbazlık kabiliyeti ile insanları etkilediği dile getirilmektedir. Konuşur, Çceng'e ilişkin çıkarımsal bir yargı sunmaktadır. Bu çıkarımsal yargı *çämäsi* kiplik belirteci ile verilmektedir.

34) — Ämir Husäynning yer-mülkini cängsiz hām kolgä kiritmâķ mümkün, — dedi Temur, ***çämäsi***, hânni kolläb-kuvvätläb. (BT, 109) "— Emir Hüseyin'in yerini savaşız da ele geçirmek mümkün, dedi, Temur, ***galiba*** hakani güçlü kuvvetli."

34. örnekte, Temur, Emir Hüseyin'in yerini şavaşız da ele geçirmenin mümkün olduğunu belirterek kişisel tutumunu dile getirmektedir. Temur'un bu ifadesine dayanarak konuşur, *çämäsi*, *hânni kolläb-kuvvätläb* çıkarımını

yapmaktadır. Emir Hüseyin'in yerini savaşız da ele geçirmenin mümkün olduğu değerlendirmesini Timur'dan duyan konuşur, bu açıklamaya dayanarak Timur'un hakanının güçlü-kuvvetli olduğu çıkarımını yapmaktadır. *Çāmāsi* kiplik belirteci yapılan çıkarımı işaretlemektedir.

2.5. Äftidän: Özbekçe bir kelimedir (ÖTİL, 1981: 64). Özbek Türkçesinde kullanılan *äftidän* kiplik belirtecinin Türkiye Türkçesinde kullanılan *galiba* kiplik belirtecinin işlevini gösteren bir kiplik belirteci olduğunu söylemek mümkündür. Aşağıdaki örneklerde görüldüğü gibi, yazar bir olayı ya da durumu anlatırken kişisel yaklaşımının, tutumunun ve öznel değerlendirmelerinin neticesinde gördüğü olasılığı *äftidän* kiplik belirteci ile işaretlemektedir.

35) *Därvâzâi mülkkä yakın câydä, **äftidän** iş körgän bir guruh yigitlär bilän kürşälgän Nāvâyni körib, yügürdi.* (N, 418) Devlet binasının ana kapısına yakın yerde, *galiba* iş yapmış bir grup gençlerle sarılan Nevâyî'yi görüp, koştu."

35. örnekte, söz konusu gençlerin *iş körgän bir guruh yigitlär* olması tahminî bir anlatımla sunulmaktadır. Cümleye olasılık anlamı *äftidän* belirteci ile verilmektedir. Konuşur, söz konusu gençler hakkında kesin bir bilgisi olmadığını, onların iş yapmış gençler olabileceğini tahmin ettiğini *äftidän* kiplik belirteci ile ifade etmektedir.

36) *Şu vaktä mäst yigit aççıglänib, hancär urädi. **Äftidän**, bu yigitlär bilän näyçi ortäsikä bir hüsümät hām bolsä keräk.* (N, 208) "Bu vakitte sarhoş delikanlı,

öfkelenip, hançer vurdu. Galiba bu yiğitler ile neyci arasında düşmanlık da olsa gerek."

36. örnekte, *şu vaktä mäst yigit aççıġlänib, hancär urädi* cümlesi ile verilen bilgi doğrultusunda *bu yigitlär bilän näyçi ortäsida bir husümät hām bolsä keräk* çıkarımı yapılmaktadır. Bu örnekte *bolsä keräk* yapısı ve *äftidän* kiplik belirteci, konuşurun söz konusu duruma ilişkin çıkarım yaptığını ve gördüğü olasılığı ifade etmektedir.

37) *Demäkçimänki, här bir âdäm dânalikni hām, nâdânlıkni hām ävvälâ özidän izläşi keräk bolädi. Biz yaşäb turgän yer tep-tekis emäs, nihâyätdä oydim-çukur. Äftidän* mänä *şu nâtekislik insân ruhiyätidä hām öz in'ikâsini tâpgän. Äyniksä, bizning icâdkâr ziyâlilärimiz ruhiyätidägi nâtekislikläрни bärtäräf etiş üçün, äftidän, täläy aççıġ ter tökiş, aççıġ gäplär äytiş keräk bolädi.* (K, 328) "Demek istiyorum ki, her insanın bilgeliği de, cehaleti de öncelikle kendisinde araması gerekir. Bizim yaşadığımız yer dümdüz değil, sonuçta çukur. Galiba işte bu yanlışlık insan ruhiyatında da kendi aksini bulmuş. Özellikle bizim yapıcı aydınlarımız ruhiyatındaki yanlışlıkları gidermek için, galiba, açıkça ter dökmek, açık sözler söylemek gerekir."

Genel halk bilgisi niteliği taşıyan yargılar nesnel kiplik anlatmaktadır. *Biz yaşäb turgän yer tep-tekis emäs, nihâyätdä oydim-çukur* ifadesi genel olarak bilinen bir gerçek niteliğindedir. Konuşur yukarıdaki 38. örnekte *äftidän* belirtecini kullandığı cümlede ise öznel kiplik belirten bir yargı sunmaktadır. Dünyanın düz olmayışının insanların ruhuna yansıdığını

äftidän kiplik belirteci ile olası bir durum olarak belirtmektedir. Genel olarak bilinen bilgiyi ise önermeyi güçlü kılmak için kullandığını söylemek mümkündür.

38) *Yigitçä, äftidän, yahşilikni unutmägän, ätdän säkräb tüşgänçä, çâpib bârıb Temur çâpânining bârini öpdı.* (BT, 239) “Yiğitçe, galiba, iyiliğini unutmayarak, attan düşecek gibi atlayıp, Temur’un çapanının (pamuklu uzun giysisinin) eteğini öptü.”

38. örnekte konuşur, söz konusu kişinin davranışını *yigitçä* olarak değerlendirmekte, bu doğrultuda tanık olduğu olayı *ätdän säkräb tüşgänçä, çâpib bârıb Temur çâpânining bârini öpdı* cümlesi ile anlatmaktadır. Konuşur bu olayı nesnel bir anlatımla sunmaktadır. Söz konusu kişinin kendisine yapılan iyiliği unutmamış olabileceğini düşünen konuşur, *äftidän* kiplik belirteci ile kişisel görüşünü sunmaktadır. *Äftidän, yahşilikni unutmägän* sözleriyle, konuşurun tanık olduğu olaydan bir çıkarımda bulunarak bu kişisel görüşünü tahmin yoluyla ifade ettiği anlaşılmaktadır.

39) — *Menimçä, muällifning sävâdi puhtä. Äftidän u Miĥail Şâlâĥâvning Ğarbiy Yevrâpädägi ädäbiyâtçılarning «Râmân keräkmi?»si «Deĥkanning ekin ekişi keräkmi?» degänidek gâp kabilidägi zukkâ fikrläri bilän täniş bolsä keräk.* (K, 330) “— Bana göre, yazarın bilgisi sağlam. Galiba o Mihail Şalahav’nın, Garbiy Yevropa’daki edebiyatçıların «Roman gerekli mi?» si «Çiftçinin ekin ekmesi gerekli mi?» şeklinde cevap verdiği söz gibi akıllı düşünceleri ile tanış olsa gerek.”

39. örnekte, yazar kişisel görüşünü dile getirmektedir. Söz konusu yazarın bilgisinin sağlam olduğunu düşünmektedir. Kişisel yargısını *äftidän* kiplik belirteci ile sunan konuşur, söz konusu yazarın düşüncelerine ilişkin bir çıkarım yapmaktadır. Konuşur, sözünü ettiği yazarın, "Roman gerekli mi?" gibi düşüncelere "Çiftçinin ekin ekmesi gerekli mi?" diye karşılık veren Mihail Şalahav'ın düşüncelerini bildiğini çıkarıma dayanarak ifade etmektedir.

2.6. Şekilli: Arapça "hâl, durum, şekil, biçim" anlamında kullanılan *şekl* kelimesine Türkçe +li ekinin eklenmesiyle oluşmuş bir kelimedir (Wurm, 1989: 185). Türkiye Türkçesinde kullanılan *galiba* kiplik belirtecinin işlevini göstermektedir. Özbek Türkçesinde *şekilli* yanında *şekillik* şeklinde yazılışı da mümkündür. Ruhi, Zeyrek ve Osam *galiba* belirtecinin -mış eki ile kullanılmadığını tespit ederek *galiba* belirtecinin inanca dayalı yani öznel kiplik belirten bir belirteç olduğunu söylemişlerdir (1995: 311). Özbek Türkçesinde kullanılan *şekilli* belirteci çıkarımları ifade etmekte ve öznel kiplik belirtmektedir. Bu nedenle Türkiye Türkçesinde *galiba* belirtecinin işlevini yansıttığı tespit edilmiştir.

40) *Âtäbek bu gäpni änglämädi şekillik, Häsänälining yüzigä kütärlib qarädi-dä, yänä közini bir nuqtäğa tikib qaldı.* (ÖK, 25-26) "Atabek bu sözü anlamadı galiba, Hasanali'nin yüzüne bakakalmış gibi yine bir noktaya gözlerini dikip kaldı."

40. örnekte konuşur, Atabek'in konuşulanları anlamadığını düşünmektedir. Atabek'in, Hasanali'nin yüzüne durup bakar gibi, gözlerini bir noktaya dikip kalması durumundan Atabek'in sözü anlamamış olma durumunu çıkarsamaktadır. Kullanılan *şekillik* belirteci ile çıkarsama yapıldığı anlaşılmaktadır.

41) *Nâzik âyâqlâr tâldilâr **şekillik**, sâdâf kâbi âk tişlärini bir-ikki kaytälâb çâydi, arıx boyini va uning suvlärini taşläb ketdi.* (ÖK, 35) “Nazik ayaklar yoruldu galiba, sedef gibi beyaz dişlerini bir iki kez sürtüp ıslattı, ark boyunu ve onun sularını bırakıp gitti.”

41. örnekte çıkarsama yapılmaktadır. Konuşur, söz konusu kişinin yorulduğunu düşünmektedir, ark boyunu ve suları bırakıp gitmesinden, ayaklarının yorulmuş olması durumunu çıkarsamaktadır. Çıkarsama anlamı *şekillik* kiplik belirteci ile verilmektedir.

42) *Toybekäning şuningdek hängämäläri başkä vaqtlärdä Kümüşni yâşşiginä küldirsä häm hâzir ungä yâtişib kelmädi **şekillik**, aççığlänğan köyi yâtiş üçün uyigä kirib ketdi.* (ÖK, 36) Töybeke'nin böyle söylentileri başka zamanlarda Gümüş'ü iyice güldürse de şimdi ona uygun gelmedi galiba."

42. örnekte, konuşma anında Gümüş'ün bir davranışından ya da ruh hâlinden Toybeke'nin söylentilerini uygun bulmadığı olası bir anlatımla ifade edilmektedir. Bu olasılık anlamı *şekillik* kiplik belirteci ile sağlanmaktadır.

43) — *Äkräm Hâci Andicân ketkän edi. Şuning üçün uni tãpãlmädilâr, şundâgmi? — Şundâğ. — Hâmidni-mi? — Uni kıdırmädilâr **şekilli**.* (ÖK, 91) “— Ekrem Hacı Andican gitmişti. Bu nedenle onu bulamadılar, öyle mi? — Öyle. — Hamid'i mi? — Onu aramadılar galiba.”

43. örnekte verilen diyalogda, konuşur kendisine ilk sorulan soruya *şundâğ* diyerek kesin bilgisi doğrultusunda bir cevap vermektedir. İkinci soruya ise *şekilli* kiplik belirteci ile cevap vererek bilgisinden emin olmadığını belirtmektedir.

44) *Gäp undä emäs-dä, — dedi külib kutidâr.— Söz onda değıl-de — dedi gülüp — Nimädä? — dedi kızişib Âftâb âyim. — Kızingiz üstigä kündäş bälâsini öz qolingiz bilän yüklämäkçi boläsiz **şekilli**!* (ÖK, 147) "Söz onda değıl, dedi gülerek Kutidar. Söz onda değıl de kimde? dedi kızarak Aftab annem. Kızınızın üstüne kuma çocuğunu kendi eliniz ile yüklemek istiyorsunuz galiba!"

44. örnekte konuşur, söz konusu kişinin davranışından ya da konuşmasından bir çıkarım yapmaktadır. Çıkarsama anlamı *şekilli* kiplik belirteci ile sağlanmaktadır. Konuşur, alıcı kişiye yönelik düşüncesini açıklamakta ve bu düşüncesinden emin olmadığını, iddiasının doğruluğunu yükümlenmediğini *şekilli* kiplik belirteci ile vurgulamaktadır.

45) *Özining hâlidän uyäldi **şekillik**, ulärning âldidän turib täşqariğa çıqdi.* (ÖK, 151) "Kendi hâlinden utandı galiba, onların arkasından kalkıp dışarıya çıktı."

45. örnekte, konuşur, gözlemlediği kişinin davranışını *ulärning âldidän turib täşqariğa çıqdi* diyerek belirtmektedir. Bu cümleyi, söz konusu kişi hakkında verdiği çıkarımsal yargıya kanıt olarak sunmaktadır. *Şekillik* belirteci yargının bu kanıt doğrultusunda çıkarım yoluyla verildiğini bildirmektedir.

46) *Men sizning ba'zi bir dā'vā'ringizgā hāyrān qālāmān: ĀtāmTāškānddā ekān çağdā bu gapni aytiškā uyālgān emiṣsiz... Göyā buning ilā nāmūslik bolib körinmākçisiz şekillik?!* (ÖK, 167) Ben sizin bazı davalarınıza şaşıyorum: Babam Taşkent'te iken bu sözü söylemeye utanmışsınız. Güya bu davranış ile namuslu görünmek istemişsiniz galiba."

46. örnekte konuşur, alıcı kişiye başkasından duyduğu bir davranışını aktarmaktadır. *Göyā buning ilā nāmūslik bolib körinmākçisiz şekillik* cümlesinde ise kişinin davranışına ilişkin yapılan değerlendirme aktarılmaktadır. Konuşur, bu cümlede bir başkasının yorumunu aktarırken *şekillik* belirteci ile kendi bakış açısından kaynaklanan olasılığı belirtmektedir.

47) — *Sözimgā ācāblāndingiz şekillik?* — *Yok,* — *dedi Ātābek, lekin uning tāāccūbi uy egāsigā āçık körinib turār edi. — Bālki muhābbāt bahtlik kişilār üçün yaḥşidir, lekin öz tācribāmçā, bahtsiz kişi üçün bādbāhtlikdir.* (ÖK, 192) “— Sözüme şaşırdınız galiba? — Yok, dedi Atabek, lakin onun şaşkınlığı ev sahibine açıkça belli oluyordu. — Belki muhabbet bahtlı insan için iyidir, fakat kendi tecrübeme göre, bahtsız insan için kötülüktür.”

47. örnekte, ev sahibi ve Atabek arasında geçen karşılıklı konuşma aktarılmaktadır. Ev sahibi, Atabek'in şaşırdığını gözlemlemektedir. Bu durum, cümlede *sözimgā ācāblāndingiz şekillik?* sorusuyla ifade edilmektedir. *Şekillik* kiplik belirteci cümlede şaşıрма eyleminin kişinin davranışlarından gözlem yoluyla çıkarsandığını belirtmektedir.

2.7. Ehtimâl: Arapça asıllı bir kelimedir (OTAL, 2002: 419). Özbek Türkçesinde olasılık ifade eden kiplik belirteçlerindendir. Konuşur, doğruluğundan emin olmadığı bir ifadeyi *ehtimâl* kiplik belirteci ile sunmaktadır. Türkiye Türkçesinde yaygın olarak kullanılan *muhtemelen* kiplik belirtecinin işlevini yansıtmaktadır. Aşağıda verilen örneklerde görüldüğü gibi *ehtimâlki* yapısında kullanıldığı da tespit edilmiştir.

48) *Âtäng kelmäsä häm ehtimâl, bäläm, kışlâk-piş-lâkka çıķışädigändir.* (KK, 103) “Baban gelmese de ihtimal, çocuğum, köye yakın mesafeye gelecektir.”

48. örnekte gelecek zamana yönelik olası bir durum ifade edilmektedir. *Ehtimâl* kiplik belirteci ile konuşur, çocuğunun köye yakın mesafeye geleceğini olası bir durum olarak gördüğünü belirtmektedir.

49) — *Biz endi şungä mäcburmiz, kızim,— dedi Häsänäli, — kayın âtängiz ehtimâl buning birär çâräsini tâpär.* (ÖK, 80) “ — Biz şimdi buna mecburuz kızım, dedi Hasanali, kayınbabanız ihtimal bunun bir çaresini bulur.”

49. örnekte, konuşur *biz endi şungä mäcburmiz, kızim* diyerek söz konusu duruma çare bulamayacağını dile getirmektedir. *Kayın âtängiz ehtimâl buning birär çâräsini tâpär* cümlesinde ise mecbur olduğu duruma bir başkasının çare bulma olasılığını belirtmektedir. Bu ihtimal anlamı ve konuşurun önermede ifade ettiği duruma karşı emin olmadığı *ehtimâl* belirteci ile belirtilmektedir.

50) *Men bārğan song bolädirğan hūkm mäclisidä **ehtimâl** qarindâşlaringizni kutqazişğa muvâffaq bolurmän.* (ÖK, 94) “Ben gittiğim son hüküm toplantısında ihtimal kardeşlerinizi kurtarmayı başarabilirim.”

50. örnekte konuşur, söz konusu kişinin kardeşlerini kurtarma konusunda başarılı olacağını olası bir durum olarak ifade etmektedir. Bu olasılık, konuşurun söz konusu işte başarılı olma derecesini göstermektedir. Konuşur bu konuda başarılı olacağından emin değildir. Cümlede olasılık anlamının *ehtimâl* kiplik belirteci ile sağlandığı görülmektedir.

51) *Uning üçün sırä kızıkārлық, emäslär: ul yoқ edi — tinç edi, ul keldi — Tinçimädi, ul yänä yoқ bolsä **ehtimâl** yänä tinçir edi.* (ÖK, 125) “Onun için hiç itibarlı değiller: O yokken huzur vardı. O geldi, huzuru bulmadı, o yine yok olsa ihtimal huzur bulurdu.”

51. örnekte konuşur, geçmiş zamanda gözlemlediği bir durumu kesin bilgisi doğrultusunda sunmaktadır. Bu durum doğrultusunda kişisel inancını ise *ul yänä yoқ bolsä ehtimâl yänä tinçir edi* cümlesi ile ifade etmektedir. Konuşur, gelecek zamana yönelik yaptığı bu değerlendirmede söz konusu kişinin huzur bulacağını olası bir sonuç olarak görmektedir. Cümlede olasılık anlamı *ehtimâl* kiplik belirteci ile sağlanmaktadır.

52) — *Hâmid tiynäti buzuk bir yigit edi, — deb cävâb berdi kutidâr. — **Ehtimâlki**, uning tâpқан дәvläti oğrılık ârқasidädir, kişining дәvlätigä qarâb hūkm yürütiş kıyin.* (ÖK, 258) “Hamit ahlakı bozuk bir gençti, diye cevap

verdi. İhtimal ki o mülkünü hırsızlık yoluyla kazanmıştır. İnsanı mal varlığına bakarak yargılamak zor."

Karşılıklı konuşmanın verildiği 52. örnekte, konuşur Hamit'e ilişkin bir düşünceyi aktarmaktadır. Diğer konuşur da, Hamit hakkında olumsuz bir yargı vermektedir. Bu yargı tahminî bir yargı değerindedir. Konuşur, *ehtimâlki* yapısı ile Hamit'e ilişkin tahminini dile getirmektedir. *Kişining dâvlätigä qarâb hükm yürütiş kıyin* cümlesi ile de Hamit hakkında kesin bir yargıya varamayışının nedenini açıklamaktadır.

53) Sāvâl: Ägär mengä öz häyâtimni kaytädän başlaş imkâniyâti berilsä, nimä qılârdim? Cävâb: Ba'zi birâvlärning bundây savâllärgä: «Hâzirçä qandây yaşägän bolsäm, huddi şundây yaşârdim» qabilidägi cävâblärini gâhâ mätbuâtdän oqıb qâlâmän. Ehtimâl ulär özläri aytâyâtgän gäpning toğriligigä ästâydil işängäni üçün şundây deyişär. Men başqaçäräk fikrdämän. (K, 359) "Soru: Eğer bana kendi hayatıma yeniden başlama imkânı verilse ne yapardım? Cevap: Bazı kişilerin bu tür sorulara: «Şimdi nerede yaşıyor olsam, sanki yine aynı şekilde yaşıyordum» şeklindeki cevaplarını ara sıra basından okuyorum. Muhtemelen kendi söylediklerinin doğruluğuna gönülden inandıkları için böyle diyorlar. Ben biraz farklı düşünüyorum."

53. örnekte konuşur, söz konusu kişilerin düşüncesine yönelik kişisel yaklaşımını dile getirmektedir. Bu yaklaşımın doğruluğundan emin olmadığını *ehtimâl* kiplik belirteci ile ifade etmektedir.

54) Səvâl: — *Pâçtä muhrigä körä muällif
 Qaräkälpâgistânlıkmi? Cävâb: Qaräkälpâgistânlık.
Ehtimâl, ârämizdä özi hăm otirgändir.* (Q, 329) "Paçta
 muhriye göre yazar Karakalpakistanlı mı? Cevap:
 Karakalpakistanlı. İhtimal, aramızda kendisi de
 oturmuştur."

Karşılıklı konuşmanın verildiği 54. örnekte, ilk soru kişinin duyu
 yoluyla edindiği bilgiye yönelik bir sorudur. *Qaräkälpâgistânlık* şeklinde
 verilen cevap ise kesin olarak bilinen bir doğruyu ifade etmektedir. Söz
 konusu yazarın aralarında oturmuş olma olasılığı ise *ehtimâl* belirteci ile
 belirtilmektedir.

55) *Bu «başbâğ» ehtimâl kimgädir uzun, kimgädir
 kısqä, yänä kimlärgädir eriş tuyulär.* (Q, 359) "Bu şapka,
ihtimal kimine uzun, kimine kısa, kimilerine tam olur."

55. örnekte, işaret edilen şapkanın kimilerine göre uzun, kısa veya
 tam olacağı farklı sonuçlar gösterecek bir durum olarak ifade edilmektedir.
Ehtimâl kiplik belirteci, bu cümlede şapkanın kişilere göre farklılık gösterme
 olasılığını bildirmektedir.

56) — *Köz âçib körgäni? — dedi Özbek âyim vä
 ıstehzâlänib küldi. — Zäynäb oşä margılânlıqçä
 bolmäpti, degin? — Men kayâgdän biläy... Ehtimâl
 oğlingizçä şundäydir... (ÖK, 164) " Özbek annem,
 bakalım dedi ve alay edip güldü. Zeynep, o Margılanlı
 kadar olamamış, değil mi? Ben nerden bileyim... İhtimal
 oğlunuz öyle düşünüyordur..."*

56. örnekte, Zeynep isimli kişi hakkında yapılan karşılıklı konuşma aktarılmaktadır. *Zäynäb oşä margılânlıqçä bolmäpti, degin?* sorusu kişinin Zeynep hakkında değerlendirmesine ilişkin bir sorudur. Cevap veren kişi, Zeynep hakkında söz konusu olaya tanık olmadığı için herhangi bir yorumda bulunmamakta, bu konuda bilgisinin olmayışını *men kayâgdän biläy* cümlesi ile ifade etmektedir. *Ehtimâl oğlingizçä şundäydir* cümlesinde ise konuşur, soru soran kişinin oğlu ile aynı fikirde olma olasılığını *ehtimâl* belirteci ile ifade etmektedir.

57) *Bu ketışdä uning hüşi özidä deb äytiş kıyin, şuning üçün ätning başını kayâkka qaräb sâlğani häm belgülik emäs, ehtimâlki ungä hâzir ât yürsä bas bolğay...* (ÖK, 185-186) "Bu gidişte onun bilincinin kendisinde olduğunu söylemek zor, bu nedenle atın başını hangi tarafa çevirdiği de belli değil, ihtimal ki ona şimdi at yürüse yeter."

Olay anının anlatıldığı 57. örnekte bir kişinin gidişi hakkında kişisel görüş ifade edilmektedir. Konuşur, giden kişinin bilinçli bir şekilde gitmediğini düşünmektedir. Atının başını hangi tarafa çevirdiğinin belli olmayışını ise gözlemlemekte ve tarafsız bir anlatımla ifade etmektedir. *Ehtimâlki ungä hâzir ât yürsä bas bolğay* cümlesi ile konuşur, anlattığı duruma dayanarak giden kişi için sadece atının yürümesinin yeterli olacağını olası bir durum olarak belirtmektedir. Olasılık anlamı ise *ehtimâlki* yapısı ile sağlanmaktadır.

58) *Ätäbek özining kıp-kızıl yâlğānlāşidān vicdāni āldidä kızārindi. Ämmā ul bir tāmāndān bungä mächbur hām edi, çünki uning kutidār bilān kamāliš vā ölümgä hükm etiliş tarihi bütün Marğılāngä māşhūr bolib, haqıqıy*

isini yāşirmāy äytkāndä, ehtimālki başkā sirlärni hām açmākkä toğri kelār edi... (ÖK, 189) "Atabek kendisinin kıpkırmızı yalanlaşan vicdanı önünde kızardı. Ama o bir taraftan buna mecdurdu da, çünkü onun sermayedar ile hapse ve ölüme hükmedilme tarihi bütün Marğlan'a duyurup, gerçek ismini gizlemeyip söylediğinde, ihtimal ki başka sırları da açmak doğru olurdu."

58. örnekte, *Ātābek özining kıp-kızıl yālğānlāşidān vicdāni āldidä kızārindi* cümlesinde Atabek isimli kişi hakkında gözlem yoluyla edinilen bilgi sunulmaktadır. Atabek'in gerçek ismini açıkladığında başka sırlarını da açıklamasının doğru olacağını düşünen konuşur bu düşüncesinden emin değildir. *Ehtimālki* yapısı ile başka sırları da açmanın doğru olması durumunun olasılık olarak görüldüğü belirtilmektedir.

59) *Ātābekning ikkinçi piyālāsidadān song āşğa olturdilār. Bittā "dān" hāzmini hām tāsāvvūr kılmāğan uning me'dāsi ketmā-ket tüşib turğan luqmālärni e'tirāzsiz kabul kılmākdä edi. Bundäy iştiḥāni, ehtimālki, ul öz ümridä birinçi märtābä körgändir.* (ÖK, 191) "Atabek'in ikinci bardağından sonra yemeğe oturdular. Her bir tanenin hazmını düşünmeden onun midesi üst üste gelen lokmaları itirazsız kabul etmekteydi. Böyle iştahı, ihtimal ki, o kendi ömründe ilk kez görmüştür."

59. örnekte yazar, tanık olduğu bir olayı dile getirmektedir. Söz konusu kişiler Atabek'in ikinci bardağını bitirmesinden sonra sofraya oturmuşlardır. Yazar daha sonra gözlemlediği bir kişiyi tasvir etmektedir. Söz konusu kişi çok iştahlı bir şekilde yemek yemektedir. Bu kişiye ilişkin yazar bir tahminde

bulunmakta, *Bundäy iştiḥāni, ehtimālki, ul öz ümridä birinçi märtäbä körgändir* diyerek kişisel yargısını tahmin yoluyla ifade etmektedir.

60) *Men bu sözlärni öz hâlimdän çağlâb äytämän, **ehtimālki** men yänglişärmän,— dedi.* (ÖK, 192) “Ben bu sözleri kendi hâlimden yola çıkararak söylüyorum, ihtimal ki ben yanıliyorum, dedi.”

60. örnekte yazar, kendi hâlimden yola çıkararak konuştuğunu belirtmekte, bu durum doğrultusunda ise kendisinin yanıldığıнын bir ihtimal olduğunu *ehtimālki men yänglişärmän* şeklinde dile getirmekte, kendi durumuna ilişkin bir tahminî bir yargı vermektedir.

61) *Râmânçilikning büyük âtäḥāni Lev Tâlstây sözläri bilän äyttändä, «...Ekin mäydänini ḵândirib suğârgändäy, дәstläbki täyyârgärlik işläri men üçün ḵançälik ağır keçâyâtgänini **ehtimâl** siz täsävvür ḵılâlmässiz.* (K, 350) "Romancılığın büyük babası Tolstoy'un sözleri ile konuştuğunda, ekin meydanını yeterince suladığında, ilk hazırlık işlerinin benim için ne kadar zor olacağını siz muhtemelen tasavvur edemiyorsunuz."

61. örnekte konuşur, başkalarının düşüncelerine ilişkin tahminî yargısını ifade etmektedir. Kendisini dinleyen kişilere ilk hazırlık işlerinin kendisi için ne kadar zor olacağını düşünemeyeceklerini *ehtimâl* kiplik belirteci ile tahminî bir ifade ile dile getirmektedir.

2.8. Göyâ: Farsça asıllı bir kelimedir (ÖTİL, 1981: 201). *Sanki, âdeta* kiplik belirteçleri ile aynı anlamda ve işlevde kullanılmaktadır. Konuşurun, gerçekte var olmayan bir durumu zihninde tasarladığı şekilde farzederek anlattığına işaret eden bir kiplik belirteçidir. Konuşurun kişisel tutumunu, yaklaşımını yansıttığı için bu çalışmada kiplik belirteci olarak değerlendirilmiştir.

Aşağıdaki 62. örnekte, söz konusu kişinin ruh hâlini belirtmek için benzetme yapılmaktadır. Göyâ kiplik belirteci ile konuşur, söz konusu kişiye ilişkin bir değerlendirme yaparak ruh hâlini somut bir şekilde açıklamaktadır. Ayrıca göyâ kiplik belirteci bu cümlede benzetmenin konuşur tarafından yapıldığını, onun kişisel yaklaşımını belirtmektedir.

62) **Göyâ** üstidân bir çelâk kaynâgân suvni ağârğanedilâr-dâ, bûtün terisi âyâğığâ sidirilib tüşkân edi. (ÖK, 221) “Güya üstünden kaynamış bir kova suyu dökmüşlerdi de, bütün derisi sıyrılıp ayağına düşmüştü.”

63) Biz oylâymizki, **göyâ** bâş âliş bilân âlâm tınçıydir vâ biz öz hâhlâğnimizni kılâ âlâmiz. (ÖK, 320) “Biz düşünüyoruz ki, güya insan öldürmekle âlem sakinleşir ve biz kendi isteğimizi yapabiliriz.”

63. örnekte, yazar *biz oylâymizki* diyerek, yaygın olan bir düşünceyi açıklamaktadır. Bu açıklamaya göre insanlar insan öldürmekle âlemin sakinleşeceğini ve kendi istediklerini yapabileceklerini düşünmektedir. Yazar, bu düşünceye ilişkin kişisel tutumunu göyâ kiplik belirteci ile

işaretlemektedir. Bu metinde *göyâ* kiplik belirteci, yazarın, insanların boş bir hayalin peşinde olduklarını düşündüğünü ifade etmektedir.

64) *Esimni taniğanımdän beri ämäl demây, mänsäb demây faqat şu müsülmänlär mänfäätini közläb kelib, âyâğıda özini kuşbegi, mingbâşi âlğan üç-törttä mänfäätpärästlärdän göyâ yaş bälä käbi äldändim...* (ÖK, 318) “Aklım erdiğinden beri vazife demem, rütbe demem fakat şu Müslümanlar menfaatini düşününce, emrinde kendine kuşbeyi, binbaşı almış üç dört kadar menfaatçilere güya küçük bir çocuk gibi aldandım.”

64. örnekte yazar, aklı erdiğinden beri vazife ve rütbede gözünün olmadığını ve bazı menfaatçilere küçük çocuk gibi aldandığını belirtmektedir. ...*göyâ yaş bälä käbi äldändim* diyerek kendi davranışını küçük bir çocuğa benzeten yazar, aslında bir çocuk olmadığını fakat menfaatçilere aldandığı için kendini bir çocuk gibi gördüğünü belirtmektedir.

65) *Sizning başingizdän küdäşlik sävdâsi ötmägän bolsä häm tüşünsängiz keräk: Biz ikäv ägär koyib bersälär göyâ bir-birimizni yeb-içmäkçi edik...* (ÖK, 365) “Sizin başınızdan kumalık sevdası geçmemiş olsa da düşünmeniz gerek: Bizim ikimizi eğer bir araya getirselər güya birbirimizi yemek isteriz.”

65. örnekte dinleyici kişilere ilişkin konuşurun bir yargı verdiği görülmektedir. Konuşur, bu kişilerin söz konusu durum hakkında düşünmelerinin gerekliliğini dile getirmektedir. Bu gerekliliğin sebebini *biz ikäv ägär koyib bersälär göyâ bir-birimizni yeb-içmäkçi edik* cümlesi ile

belirtmektedir. Sebep belirten bu cümle varsayım içermektedir. Konuşur kuması ile kendisini bir araya getirme durumu gerçekleşirse birbirlerine zarar verecek derecede anlaşılamayacaklarını düşünmektedir. Bu düşüncesini ise *göyâ bir-birimizni yeb-içmâkçi edik* şeklinde ifade etmektedir. Bu ifade ile konuşur, düşüncesini yani kuması ile anlaşılamama durumunun derecesini *göyâ* belirteci ile benzetme yoluyla somut bir anlatımla belirtmektedir.

66) *Men sizning ba'zi bir dâ'vâlingizgâ häyrân
kälâmân: âtâmTâşkândä ekân çâgdä bu gapni aytişkâ
uyâlgân emişsiz... Göyâ buning ilä nâmüslük bolib
körinmâkçisiz şekillik?! (ÖK, 167)* Ben sizin bazı
davalarınıza şaşıyorum: Babam Taşkent'te iken bu
sözü söylemeye utanmışsınız. Güya bu davranış ile
namuslu görünmek istemişsiniz galiba?!"

66. örnekte bir başkasından duyu yoluyla elde edilen bir bilgi ifade edilmektedir. Konuşur, tanık olmadığı bu durumu öğrendiğinde şaşırdığını ifade etmekte, diğer cümlede ise bu bilgiyi aktarmaktadır. *Göyâ buning ilä nâmüslük bolib körinmâkçisiz şekillik* cümlesinde ise söz konusu kişinin namuslu gibi görünmek istediğini *şekillik* belirteci ile olası bir durum olarak sunmaktadır. Bu olasılık ise konuşurun kendi bilgisinden emin olmayışından, duruma kişisel yaklaşımından kaynaklanmaktadır. *Göyâ* kiplik belirteci ise olasılığın ifade edildiği bu cümleye söz konusu kişinin davranışına ilişkin kesin bir hüküm verilmediğini, davranışının sebebinin farzedildiğini belirtmektedir.

67) *Kümüş göyâ Zâyneb üstigâ hücum yäsäyturğandek
hürpäydi: — Ul kündäş bolgändä, men kündäş emäsmi?
(ÖK, 347)* "Gümüş güya Zeynep'in üstüne hücum

edecek gibi dikildi: — O kuma olduğunda ben de kuma olmaz mıyım?”

67. örnekte konuşur, Gümüş'ün davranışını tasvir etmektedir. Gümüş'ün davranışını Zeynep'in üstüne hücum edecek gibi algılamakta, bu tutumunu *göyâ* kiplik belirteci ile ifade etmektedir. Gümüş'ün bu davranışının ardından *ul kündäş bolgändä, men kündäş emäsmi?* şeklinde konuşmasına tanık olan konuşur, bu bilgiyi dinleyiciye aktarmaktadır.

68) *Äftâb âyim kudäsining keyingi gäpidän äñçä sıkıldı. Göyâ özi Kümüşni kâldiriştä täräfdâr bolsä häm, faqat Zäynäbning kündäşlik kılışidän qorqıb turğandek körsätılğan edi.* (ÖK, 350) “Aftab annem dünürünün son sözünden çok sıkıldı. Güya kendisi Gümüş'ün bırakılmasına taraftar olsa da Zeynep'in kumalık yapmasından korkmuş gibi gösterilmişti.”

68. örnekte konuşur, Aftab annesini gözlemlemekte ve dünürünün sözünden çok sıkıldığını belirtmektedir. *Göyâ özi Kümüşni kâldiriştä täräfdâr bolsä häm...* diyerek kendi algısı doğrultusunda Aftab annesinin durumuna ilişkin tutumunu dile getirmektedir. Metinden anlaşıldığı üzere konuşurun *göyâ* kiplik belirteci ile bir başkasına ilişkin gözlem yoluyla, kendi değerlendirmesi doğrultusunda bir açıklama yaptığı anlaşılmaktadır.

69) *Zäyniddin säkkiz vëraq kâğâzgä yâzilğan hatni dıkkat bilän içidä okıy başladi. Ästä-ästä kollarıni qaltıradi, yüzlärigä ğam tâşdı. hatni bitirgändän keyin, häyâcân vä açiniş bilän dustigä qaradi. U göyâ behüş edi.* (N, 123-124) “Zeyniddin sekiz sayfa kağıda yazılmış

mektubu dikkatle içinden okumaya başladı. Yavaş yavaş ellerini kaldırdı, yüzüne hüzün çöktü. Mektubu bitirdikten sonra heyecan ve acı ile dostuna baktı. O güya baygın idi.”

69. örnekte, yazar, Zeyniddin’e ilişkin gözlemlerini dile getirmektedir. Zeyniddin’in mektubu okuduğu süre içerisinde davranışlarını ve ruh hâlini anlatmaktadır. Zeyniddin, mektubu bitirdikten sonra heyecan ve acıyla dostuna bakmıştır. Yazar, Zeyniddin’in dostunun durumunu *u göyâ behüş edi* şeklinde tasvir etmektedir. Söz konusu kişinin baygın olması gerçekte olan bir durum değil, yazarın kişiye ilişkin zihnindeki tasavvurudur.

70) *Undägi bu özgäriş âniy bolğanidek cudä ciddiy hām edi. Köngligä neçä künlärdän beri üzälä tüşib yâtkän bu çigil "bir külib bâkış" sihri bilän yeşilgän vä Märğıländä dâimiy turğunlikkä deb tügilgän edi... Bu uzgärişdän keyin ânädän tuğmä bolib yengil târtı, göyâki mundän song öziniki bolgāndek kılıb işānç vä sâkit közläri bilän uygä karādi. (K, 143)* "Ondaki bu değişim ani olmuş gibi çok ciddi idi. Gönlünde günlerce devam eden bu karmaşık “bir gülümseyen bakış”ın sihri ile ve Marğılan'da daima kalmayı düşünmüştü. Bu değişiklikten sonra anadan doğma hafifledi, güya ki bundan sonra kendisinin olmuş gibi davranıp inançlı ve sabırlı gözlerle eve baktı."

70. örnekte konuşur, gözlemlediği bir kişiye ilişkin izlenimlerini dile getirmektedir. Metnin sonunda, *göyâki mundän song öziniki bolgāndek kılıb*

işânç vâ sâkit közlâri bilân uygâ karâdi cümlesinde sözünü ettiği kişinin ruh hâline yönelik değerlendirmesini *göyâki* kuruluşu ile dile getirmektedir.

71) **Göyâ** Yusufbek hârn özidek bir kânhorğa, bir zâlimgâ äylänsin emiş... (ÖK, 109) "**Güya** Yusufbek de kendisi gibi bir hunhara, bir zalime dönmüş."

71. örnekte Zeyniddin isimli bir kişinin mektubu okuduğu süre içerisinde gözlemlenen ruh hâli betimlenmektedir. Konuşur, Zeyniddin'i gözlemlemekte ve kişisel yorumlarına dayanarak onun durumuna ilişkin bilgi vermektedir. Metnin sonunda, *U göyâ behüş edi* şeklinde yapılan değerlendirme de konuşurun Zeyniddin'e ilişkin kişisel tutumunu ve algısını yansıtmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.TANIKLIK VE ONAYLAMA BELİRTEN KİPLİK BELİRTEÇLERİ

3.1. Râstdän: Farsça *râstân* (PED, 1988: 562) kelimesi Özbek Türkçesinde *râstdän* şeklinde kullanılmaktadır. Kipliğin ifadesinde gerçeklik, konuşur tarafından inandırıcı olma, iddia edilen fikri alıcıya kabul ettirme gibi bir gerçeğin ifade edildiğine işaret etme gibi anlatımlarla cümlede yerini almaktadır. Özbek Türkçesinde *râstdän* kiplik belirteci ifadenin güçlendirilmesi, alıcı tarafından inandırıcı olarak kabul edilebilmesi amacıyla sunulan cümlelerde kullanılmaktadır.

Aşağıdaki 1. örnekte, büyüüp genç olma durumunun tamamlandığı belirtilmektedir. Konuşur, bir genç olduğunu, çocukluk döneminin tamamen bittiğini *râstdän* belirteci ile bildirmektedir. *Râstdän* belirteci büyüme eyleminin gerçekleştiğini kesinleştirirken okuyucuya doğru bir bilgi sunulduğunu belirtmektedir.

1) ***Râstdän** hām, ulğayib yigit bolgān päytimdā ātām:*
«Tölepbergen, seni tüşünālmāy qaldım-kü?...» deyā
ācāblāngān edi. (K, 81) “Gerçekten de, büyüüp genç
olduğum zaman babam: Evladım, seni anlayamadım
ki?... diye şaşırmıştı.”

2) *Eslāringdā bolsin, nānning özi hām nān, uşāğı hām
nān, deyā hikāyāsini yākūnlārdi māmām. **Râstdän** hām,
Çortānbāy toqayini kesib ötgān köhnā yol yāqasidā üsti
yāpilmāgān tört devār bolārdi. Māmām bizgā bu köhnā*

devârni oşâ nân uşâğı üstigâ tiklängän qorğân deb tüşüntirärdi. (K, 84) “Hatırınızda olsun, ekmeğin kendisi de ekmek, kırıntısı da ekmek diye hikâyesini anlatırdı annem. Gerçekten de, Çortanbay, ormanın ortasından geçip eski yol yakasında üstü yapılmamış dört duvar vardı. Annem bize bu eski duvarı, işte o ekmek kırıntısı üstüne dikilmiş kale diye anlatırdı.”

2. örnekte, geçmişte yaşanmış bir durum anlatılmaktadır. Konuşur, annesinin geçmiş zamanda anlattıklarını aktarmaktadır. *Râstdän hām, Çortānbây toqayini kesib ötgän köhnä yol yâqasidä üsti yâpilmägän tört devâr bolärdi* cümlesi gözlem yoluyla edinilen bilgiyi aktardığı için kesinlik derecesi yüksek olan bir bilgidir. Bu cümlede *râstdän* kiplik belirteci sunulan bilginin doğru bir bilgi olduğuna işaret etmektedir.

3) — *Qadim zāmândä «Gärānglär âvuli» degän bir âvül bolgän ekän. Râstdän hämmä âdämläri hām kâr, hām güngsäqâv ekän.* (K, 197) “— Eski zamanda «Gerengler yeri» diye bir yer varmış. Gerçekten de bütün adamları hem sağlar, hem dilsizmiş.”

3. örnekte aktarılan bir bilgi ifade edilmektedir, bu bilginin kaynağı ise bilinmemektedir. Konuşur, *râstdän hämmä âdämläri hām kâr, hām güngsäqâv ekän* cümlesinde edindiği bilgiye inandığını ve bu bilginin doğru bir bilgi olduğunu *râstdän* belirteci ile belirtmektedir.

3.2. Därvâqe: Farsça *darwâkh* kelimesi (PED, 1988: 514) Özbek Türkçesine *därvâqe* olarak geçmiştir. Konuşmada ya da yazılı anlatımda gerçeklik ve bilginin doğruluğunun anlatımı kipliğin oluşumunda belirli

işaretleyicilerle yerini almaktadır. *Därvâke* kiplik belirteci cümlede gerçekliği ve doğruluğu vurgulamakta, ifadeye inandırıcılık kazandırmaktadır. Özbek Türkçesinde bu kiplik belirtecinin *därvâki* şeklinde yazılışı da tespit edilmiştir. Bu kiplik belirteci ile ifadenin doğruluğu vurgulanmakta, alıcıya “bu olay gerçekten oldu, söylediklerim doğru, bu isteğimde kararlıyım” gibi mesajlar verilmektedir.

4) ***Därvâke***, *men häm pähtädä boldim.* (K, 301)

“Gerçekten, ben de pamuk işleriyle uğraştım.”

4. örnekte konuşur, pamuk işleriyle uğraştığını alıcıya kabul ettirmek, daha kolay inanmasını sağlamak için *därvâke* belirtecini kullanmaktadır. Geçmiş zaman eki *-di* ise eylemin geçmiş zamanda olduğunu ifade etmektedir.

5) *Taklidçilik — oğrilik bilän bärâbär. ***Därvâke***, oğrilik degänimgä esimgä tüşib ketdi.* (K, 302) “Taklitçilik hırsızlıkla aynıdır. Gerçekten, hırsızlık dediğimde aklıma geliverdi.”

5. örnekte *taklidçilik oğrilik bilän bärâbär* cümlesi genel halk bilgisi olarak verilmiş bir yargıdır. Toplum tarafından taklit etmenin hırsızlıkla aynı olduğuna inanılmaktadır. Konuşur bu yargının hırsızlıktan söz ederken aklına geldiğini ifade etmekte, *därvâke* kiplik belirteci ile bu durumu doğruladığına işaret etmektedir.

6) *Yâşim âltmış törtkä yetdi, oğul - kızım bolmädi...
Dünyädän çärâğçisiz bärämän... ***Darvâki*** Âtäbek*

mengä oğullıq kılmäsmi, hâtini mengä kız bolmäsmi, ulärning bäläläri meni "bâbâ" deb ketimdän yügürmäsminlär? (ÖK, 51) “Yaşım altmış dört oldu, oğlum kızım olmadı. Dünyadan evlatsız gideceğim. Gerçekten Atabek benim oğlum olmaz mı, karısı benim kızım olmaz mı, onların çocukları bana ‘dede’ diyerek peşimden koşmazlar mı?”

6. örnekte, eser kahramanı, yaşının altmış dört olduğunu ve çocuğunun olmadığını söyleyerek kendisine ilişkin bilgi vermektedir. *Darvâki'* *Âtabek mengä oğullıq kılmäsmi* şeklinde devam eden cümlede konuşur isteğini dile getirmektedir. *Darvâki'* kiplik belirteci ile bu isteğini doğrulamaktadır.

7) — *Vaktsiz kalgüçi kim ekän? — Bundäy vaqtdä qorbâşidän başqa kişi kelmäs edi, ehtimâl oşadır. Därvâki', qorbâşi özining ikki yigiti bilän yetib keldi vä âtidän konib cilâvini yigitining qoligä berär ekän, qârâvüllärgä buyurdi: Därbâzäni açsinlär!* (ÖK, 70) “ — Vakitsiz gelen kim imiş? Böyle bir vakitte korbaşıdan başka kişi gelmez, ihtimal odur. Gerçekten korbaşı kendisinin iki yiğiti ile yetişti ve atından inip yularını yiğitinin eline verirken, bekçilere buyurdu: Kapıyı açsınlar!”

7. örnekte anlatılan olay, tanık olunan ve konuşurun bilincinde olduğu bir durumdur. Bu olay üzerine yapılan konuşmalara da konuşur bizzat tanık olmuştur. Bu konuşmadan sonra konuşur, olayın gerçekleştiğine de tanık olmuştur. Bir önceki cümlede henüz gerçekleşmeyen olay tahminî bir

anlatımla sunulmuştur. Olay gerçekleştikten sonra, konuşur tarafından gelenin korbaşı olduğu görülmüştür. Bu olayın anlatımı *därvâki*’ belirteci ile yapılmıştır. *Därvâki*’ bu örnekte, olayın gerçekleştiğinin doğrulandığına işaret etmektedir.

8) *Men bu tähdiddän älbättä korkmädım, ämmâ "Zäynäb tüşünib qalmäsä yahşi edi", deb korkdım. **Därvâki** näticä men korkqañçä boldım.* (ÖK, 365-366) “Ben bu tehditten elbette korkmadım, ama “Zeynep fark etmese iyi olur.” diye düşünerek telaşlandım. Gerçekten sonuçta korkmuş kadar oldum.”

8. örnekte, bir tehdide bağlı olarak oluşan korku ifade edilmektedir. Konuşur, yapılan tehditten kesinlikle korkmamış, yalnızca Zeynep'in tehdidi anlamasından korkmuştur. Bu korku neticesinde yapılan tehditten korkmuş kadar olduğunu ifade etmektedir. Konuşur, kendi ruh hâlini ifade ettiği cümlede *därvâki*’ kiplik belirteci ile korkusunun derecesini ve gerçekliğini işaretlemektedir.

9) —*Tägidä qâzining mühri bâr, deydi. Oşâ Mävlänâ Ädä ekän...* — *E, **därvâke** bundä mühr häm bâr...* *Şaşmä...* (KK, 140) “Sayfanın sonunda hâkimin mührü var, dedi. İşte o Mevlana Ada imiş. — E, gerçekten bunda mühür de var... Tedirgin olma...”

9. örnekte konuşur, duyu yoluyla edindiği bilgiyi aktarmaktadır. *E, därvâke bundä mühr häm bâr* cümlesinde ise konuşur, kâğıdın üzerindeki mührü görmüştür, bu bilgi görsel olarak ulaşılan bir bilgi niteliğindedir. Konuşur, bu bilginin doğruluğunu *därvâke* kiplik belirteci ile işaretlemektedir.

3.3. Hakikatän: Arapça kökenli bir kelimedir (ÖTİL, 1981: 683). Bu kiplik belirteci, kiplik anlatımında gerçekliği işaretleyen kiplik belirteçlerden birisidir. Taranan metinler doğrultusunda Özbek Türkçesinde kullanımının yaygın olmadığını söylemek mümkündür.

10) — *İnim, — dedi kollärini kulâğıdän âlmäsdän Binâiy, — men uning türkiy sözlärini eşitsäm, hakikatän kulâk âğrıǵı degän illätgä düçâr bolämän — küldi Binâiy.* (N, 342) "— Binaiy, ellerini kulağından almadan, küçük kardeşim, dedi. Ben onun Türk dilinde söylediği sözlerini duysam hakikaten kulak ağrısı denen illete uğrarım, diyerek güldü Binaiy."

10. örnekte koşul cümlesi yapısında kurulan cümlenin varsayım içerdiği görülmektedir. Binaiy'in kardeşinin Türk dilinde söylediği sözleri duyması koşuldur. Kulak ağrısı denen illete uğraması ise yetersiz delille yapılmış bir çıkarımdır. Binaiy burada hem koşulu hem de koşulun gerçekleşmesi sonucunda gerçekleşeceğine inandığı durumu varsaymaktadır. Sonuç cümlesinde kullanılan *hakikatän* kiplik belirtecinin ise yapılan çıkarıma yönelik kişisel inanç belirttiği görülmektedir. Bu şekilde *eşitsäm* eyleminin üzerinde kurulan varsayımın gerçekliğinin olması ve sonucun kişisel inançtan kaynaklanan bir gerçekliği göstermesi anlamsal olarak örtüşmektedir.

11) — *Düşmānimiz hānüz silāhini tārک etmədi, — dāvām etdi Mācididdin. U tiş-tirnāǵı bilān bizgā çukur qazimāqdā. Hakikatän, u küçli, tadbirli düşmān.* (N, 298)
"Düşmanınız henüz silahını bırakmadı, diyerek devam

etti Macididdin. O, dişi tırnağı ile bize çukur kazmakta.
Hakikaten, o güçlü, tedbirli düşman.”

11. örnekte konuşur, dinleyici kişi ya da kişilere düşmanın henüz silahını bırakmadığını bildirmektedir. Bu bilgi konuşurun tanık olduğu durumu ifade etmektedir. Düşmana ilişkin devam eden durumu ise *u tiş-tirnâğı bilân bizgâ çukur kazimâkdâ* cümlesi ile belirtmektedir. Konuşur öncelikle geçmişte başlayan ve devam eden durumu anlatmakta *hakikatân*, *u küçli, tâdbirli düşmân* cümlesinde ise önceki cümlelerde verdiği bilgi doğrultusunda düşmana ilişkin değerlendirme yapmaktadır. *Hakikatân* kiplik belirteci konuşurun düşmana ilişkin verdiği yargının doğruluğunu üstlendiğini, gerçek bir bilgi olarak sunduğunu ifade etmektedir.

12) *Sultânmurâd Şâhruḥ mādräsäsığâ müdärris täyin etilgân vaḳtdâ Zäyniddin özini ḥattâtlik, musikıy vâ şâtrâncgâ bütünlây bağışlâgân edi. Hakikatân, bu üç sâhädâ u zämânning âldingi kişilâri ḳatârigâ ötâ başlâgândi.* (N, 217) “Sultanmurat, Şahruh Medresesine müderris tayin edildiği zaman kendini hattatlık, musiki ve satranca tamamen adamıştı. Hakikaten, bu üç sahada o, zamanın önde gelen kişileri arasında anılmaya başlamıştı.”

12. örnekte öncelikle *Sultânmurâd Şâhruḥ mādräsäsığâ müdärris täyin etilgân vaḳtdâ Zäyniddin özini ḥattâtlik, musikıy vâ şâtrâncgâ bütünlây bağışlâgân edi* cümlesi ile Sultanmurat’a ilişkin bir bilgi verilmektedir. Geçmiş zamana yönelik verdiği bu bilgi yazarın, tanık olduğu bir durumu içermektedir. *Hakikatân*, bu üç sâhädâ u zämânning âldingi kişilâri ḳatârigâ ötâ başlâgândi cümlesinde de yazar, tanık olduğu bir durumu ifade etmektedir. Bu metinde

hakikatān belirteci ile Sultanmurat’a ilişkin verilen bilginin doğrulandığı işaretlenmektedir.

13) *Uluġbek zāmānidā Sāmārķand, hakikatān, urfān (bilimler) ħāzināsi edi.* (N, 21) “ — Uluġbey zamanında Semerkand, hakikaten bilim hazinesiydi.”

13. örnekte, geçmiş zamanda gerçekleşmiş bir durum belirtilmektedir. Uluġbey zamanında Semerkand’ın bilimler hazinesi olması tanık olunan bir durumdur. Bu nedenle doğruluk derecesi yüksek bir bilgi olarak kabul edilmektedir. *Hakikatān* kiplik belirteci ile bu bilginin doğrulandığı açık bir şekilde ifade edilerek dinleyici/okuyucunun inanması amaçlanmaktadır.

3.4. Dārhaķıķat: (Farsça dār+Arapça haķıķat; ÖTİL, 1981: 212). Özbek Türkçesinde genel olarak bilinen bir gerçeğin doğruluğunun vurgulanması, konuşur ya da yazarın kişisel iddiasının gerçekliğine işaret edilmesi amacıyla kullanılan bir kiplik belirtecidir.

Aşağıdaki 14. örnekte, gözlem yoluyla edinilen bir bilgi aktarılmaktadır. Hâkimin malının kendisinin bile hesaplayamayacağı kadar çok olması konuşurun bilgisi doğrultusunda ifade ettiği bir durumdur. *Lekin ħūdā bu sevgili ħuligā dāvlātni ikki ħollāb uzātsā-dā, fārzānd toġrisidā bir āz oksitib koygān* cümlesinde ise hâkime ilişkin kendi yorumunu belirtmekte ve başka bir konuya geçmektedir. Konuşur bu yorum doğrultusunda hâkimin Fazilet’ten başka kızının olmadığı bilgisini vermektedir. Cümlenin başında kullandığı *dārhaķıķat* kiplik belirteci konuşurun bilgisinden emin olduğunu, bu bilginin doğru bir bilgi olduğunu ifade etmektedir.

14) *Mingbaşining yer-suvi şu qadär köpki, hisâbini özi hām bilmäydi. Lekin hüdâ bu sevgili quligä dāvlätni ikki qollâb uzätsä-dä, farzänd toğrisidä bir âz oksitib qoygän. **Därhakikat**, kättä hâtinidän bolgän qızı fâzilâtdän başqa uning fârzändi yok.* (KK, 59) “Binbaşının mal varlığı o kadar çok ki, hesabını kendisi de bilmez. Fakat Allah bu sevgili kuluna dünya malını ,iki eliyle uzatmış olsa da çocuk konusunda biraz eksik bırakmış. Hakikatte, büyük karısından olan kızı Faziletten başka onun çocuğu yok.”

15. *Halkımızning fe’l-âtvâri, ürf-âdâtlâri, dünyâ qarâşini teränrâq boylâb, özingizçä muşâhädä qilib körsängiz, bu âfsânälärning bärçäsi râstgä oqşâydi. **Därhâkikat**, halkımız târih oyınlarıdä särsäri kâptâkdek dünyâning u çekkäsidadän bu çekkäsigä, u mäkândän bu mäkängä köp bädärğa bolgän.* (K, 50) “Halkımızın gelenek görenek, örf âdetleri ve dünya görüşüne etraflıca, gözlemleyerek bakarsanız, bu efsanelerin hepsi gerçeğe benziyor. Gerçekten, halkımız tarih oyunlarında pervasız gibi dünyanın o tarafından bu tarafına, o yerden bu yere hiç iz bırakmamış.”

15. örnekte yazar, kişisel değerlendirmeleri neticesinde ulaştığı gerçeği ifade etmekte ve dinleyici kişilere gözlemleyerek baktıklarında bu gerçeği göreceklerini iddia etmektedir. *Därhâkikat, halkımız târih oyınlarıdä särsäri kâptâkdek...* cümlesinde halkını tarihte pervasız olarak değerlendirerek kişisel tutumunu belirtmekte ve ardından genel olarak bilinen bir gerçeği dile getirmekte, halkının dünyanın o tarafından bu tarafına o yerden bu yere hiç iz bırakmadığını ifade etmektedir. Metinde görüldüğü

üzere *därhâkıķat* kiplik belirteci, genel olarak bilinen bir gerçeğin doğruluğunu alıcıya kabul ettirmek amacıyla kullanılmaktadır.

16) — Şaşmäng, nimä gäp?—dedi birdänigä Pâşşahân.

Därhakıķat, *täşķaridä ħâtin-ħäläcning umumiy ħâri bâşlängän edi*. (KK, 113) “ — Şaşmayın, bu nasıl söz? dedi birden bire Paşşahan. Gerçekten, dışarıda kadınlar ve kızlar herkes tarafından küçümsenmeye başlamıştı.”

16. örnekte verilen *şaşmäng, nimä gäp* cümlesinde gerçekleşmesi yadırganan bir olayın duyulduğu anlaşılmaktadır. Bu olayın gerçekleşmesinin anlatıldığı *därhakıķat, täşķaridä ħâtin-ħäläcning umumiy ħâri bâşlängän edi* cümlesinde yadırganan olayın gerçekleştiği belirtilmektedir. *Därhakıķat* belirteci ile, bu örnekte, söz konusu kişi Paşşahan’ın yadırgadığı duruma rağmen hatun-kızların herkes tarafından küçümsenmeye başlamasının doğrulandığı vurgulanmaktadır.

17) *Mehmân küldi: — Zerikdingizmi, ħocäyin?*

Därhakıķat, *bu nâzik zämändä ķattä ämäl hām zeriktirädi*. (KK, 219) “Mehman güldü. Bıktınız mı, efendim? Gerçekten, bu zayıf dönemde büyük vazife de sıkar.”

17. örnekte Mehman’ın konuşması aktarılmaktadır. Mehman, “bıktınız mı efendim?” sorusu ile hitap ettiği kişinin aslında bıktığını düşünmekte, bu düşüncesini soru şeklinde ifade etmektedir. *Därhakıķat, bu nâzik zämändä ķattä ämäl hām zeriktirädi* cümlesinde ifade edilen düşünce ile bir önceki cümlede soru yoluyla aktarılan yorumdan asıl maksadın cevap almak olmadığı anlaşılmaktadır. Mehman, bu cümlede kişisel düşüncesini

aktarmaktadır. *Dārhaқиқat* kiplik belirteci ile cümlede ifade edilen kişisel inancın konuşur tarafından doğrulandığı vurgulamaktadır.

18) *Tārāddüdlānā-tārāddüdlānā, nihāyāt bu kitābni dāvām ettirişgā özimdä cür’āt sezärkänmän, ävvälā ellik yeşgā tolgān künimdä şänimgā äytilgān ılık gāplārning bārçāsini yānā bir kārā hayāl elāgidān ötkäzdim. Vā şungā ämin boldimki, dārhaқиқat, hāzirgā қadār қandāy yaḥşi-yāmān işlār қılgān, қandāy kitāblār yāzgān bolsām, ulārning bārçāsi ömrimning birinçi çārāgidā özlāştirgān bilimlārim, oқib-örgāngānlārim, körgān-keçirgānlārim, eşitgān-bilgānlārim bilān bağlıқ ekān.* (Қ, 18) “Tereddütlene tereddütlene, nihayet bu kitabı devam ettirmeye kendimde cesaret bulmuşum, evvela elli yaşıma doldurduğum günümde adıma söylenmiş sözlerin hepsini yine bir kere düşünce süzgecinden geçirdim. Ve şuna emin oldum ki, gerçekten, şimdiye kadar ne kadar iyi ve zor işler yapmış, ne kitaplar yazmışsam onların hepsi ömrümün birinci çeyreğinde benimsediğim bilgilerim, okuyup öğrendiklerim, görüp geçirdiklerim, işitip bildiklerim ile bağlıymış.”

18. örnekte konuşur, öncelikle geçmişini gözden geçirdiği bilgisini vermektedir. Bu doğrultuda kendisine ilişkin yargısını dile getirmektedir. Bu yargıyı *vā şungā ämin boldimki* yan cümlesi ile emin olduğunu belirterek sunmaktadır. Ana cümlede kullanılan *dārhaқиқat* kiplik belirteci *emin ol-* eyleminin anlamını desteklerken konuşurun yargısını doğruladığını işaretlemektedir.

19) *Şagirdlərindən biri äcäblänib: — Ahır, bu ädäm sizning düşmäningiz edi-kü, Häzrätim? — deb soräbdi. — Toğri, bırâķ mänä şundäy düşmänlärim bolmägänidä edi, men sizlärdek dostläрни tăpălmăgän bulärdim, — debdi dănă üstăz. **Därhakikat**, hăr bir düşmäningiz sizni dost ahtărişgä undäydi. (K, 129)* “Şakirdlerden biri şaşıırıp: — Ya, bu adam sizin düşmanınızdı değıl mi, efendim? diye sormuştu. — Doğru, ancak benim bunun gibi düşmanlarım olmasaydı, ben sizler gibi dostları bulamazdım, — demişti bilge üstad. Gerçekten, her bir düşmanınız sizi dost aramaya davet eder.”

Bir şakird ve efendisi arasında geçen karşılıklı konuşmanın aktarıldığı 19. örnekte, şakird bir durum ya da olay neticesinde şaşırmış *ahır, bu ädäm sizning düşmäningiz edi-kü, Häzrätim* diyerek soru sormaktadır. Örnekte, söz konusu kişi bilge üstad, öncelikle *toğri, bırâķ mänä şundäy düşmänlärim bolmägänidä edi, men sizlärdek dostläрни tăpălmăgän bulärdim* diyerek düşmanın olma sebebini açıklamaktadır. Devam eden cümlede *därhakikat* belirteci üstadın bir önceki cümlede ifade ettiği düşüncesini desteklemektedir. Bu doğrultuda üstad kişisel yargısını “her bir düşmanınız sizi dost aramaya davet eder” diyerek genel bir doğru olarak ifade etmektedir. *Därhakikat* kiplik belirteci, bu yargının konuşur tarafından doğrulandığını işaretlemektedir.

20) *Toğrisini tăn âliş keräk, artistning kiyimi, **därhākikat**, hăvăsni keltirädi, hămmäning közini oynätädi. (K, 290)* “Doğrusunu söylemek gerekirse, artistin giyimi, gerçekten insanları heveslendirir, herkesin gönlünü açar.

20. örnekte *toğrisini tən âliş keräk* yan cümlesi ile ana cümlede ifade edilen değerlendirmenin doğruluğunun yükümlenildiğini belirtmektedir. *Därhâkıkat* kiplik belirteci ile bu yan cümlenin anlamı desteklenmektedir. Artistin giyimine ilişkin kişisel değerlendirmelerin gerçeği yansıttığı bu ifadeler yoluyla yansıtılmaktadır.

21) *Qârâkalpâkdär egällägän yer, därhakikat, kent, birâk ötä zaḥ.* (K, 63) “Karakalpaklar gasbedilmiş yer, gerçekten, lakin kent, aşırı rutubetli.”

21. örnekte Karakalpaklar kenti tasvir edilmektedir. Konuşur, Karakalpaklar'ın gasbedilmiş yer olduğunu, aşırı rutubetli olduğunu belirtmektedir. Karakalpaklar'a ilişkin bu bilgiler genel olarak bilinen gerçeklerdir. Konuşur, bu gerçeği dile getirirken dinleyiciye kabul ettirmek ve bilgisini inanılır kılmak için *därhakikat* kiplik belirtecini kullanmaktadır. Bu şekilde Karakalpaklar'a ilişkin verdiği bilgiyi doğrulamaktadır.

3.5. Äslidä: Arapça kökenli *asl* kelimesi (OTAL, 2002: 44) Özbek Türkçesinde *äslidä* olarak kullanılmaktadır. Bu kiplik belirteci “aslında, esasında” anlamlarını vermektedir. Konuşurun önermeye karşı tavrını, tutumunu, kişisel yaklaşımını gösteren bir kiplik belirtecidir. Özbek Türkçesinde bu kiplik belirtecinin hem bilginin ifadesinde hem de verilen kişisel yargılarda, cümlenin anlamını destekleyici ve doğruluğu, gerçekliği vurgulayıcı olarak kullanıldığı aşağıda örneklerle gösterilmektedir.

22) *Ärslânkul ḫolini silkib, şu qarârgä keldi: «Pâdşâhning дәvlät kuşı äslidä tälâv kuşı bolsä keräk!»* (N, 322)
“Arslankul elini silkeleyip, şu karara vardı: Padişahın devlet kuşu aslında soygun kuşu olsa gerek!”

22. örnekte Arslankul'un yargısı aktarılmaktadır. Arslankul, padişahın devlet kuşunun soygun kuşu olduğunu düşünmektedir. Kişisel tutumunu *âslidâ* kiplik belirteci ile desteklemekte ve bu düşüncesinin gerçeği yansıttığına işaret etmektedir.

23) — *Sizning şäriätiniz tört hâtin âlişgä yol koyädi. Bu kânun, âslidâ, çäkki kânun emäs...* (KK, 143) “Sizin şariatınız dört kadın almaya yol açtı. Bu kanun, aslında yersiz kanun değil...”

23. örnekte konuşur, herkes tarafından bilinen bir bilgiyi ifade etmekte ve söz konusu kanun hakkında kişisel düşüncesini söylemektedir. *Bu kânun, âslidâ, çäkki kânun emäs* cümlesinde, “kanunun yersiz olduğu düşünülüyor veya düşünülebilir fakat bu kanun gerçekte gerekli bir kanundur” mesajı verilmektedir. *Âslidâ* kiplik belirteci ifadeye *gerçekte* anlamı vermektedir.

24) — *Ädäbiyât vä muhâbbät sözläri âslidâ ma'nâsi birbirigä yakın, kâriyb sinânim sözlär.* (K, 230)
 “— Edebiyat ve muhabbet sözlerinin aslında manası birbirine yakın, hemen hemen aynı anlamda sözler.”

24 örnekte, edebiyat ve muhabbet sözlerine ilişkin bir bilgi verilmektedir. Edebiyat ve muhabbet sözlerinin manası konuşur tarafından bilinmekte ve manalarının birbirine yakın aynı anlamda sözler olduğu bilgisi verilmektedir. *Âslidâ* kiplik belirteci ile bu sözlerin manasının birbirine yakın olduğunun doğruluğu vurgulanmaktadır.

25) *U dähşätli surân içidä, küçli häyəcändä bolışigä qarämäy, isyânning säbäblärini muhâkämä kıldı vâ içidä şundäy qarârgä keldi: «hocä Äbdüllâ, Hocä Kutbiddin käbi âliy vâzifädâr hâm ilmdän bährämänd zâtläröz näfläri, hüd-kâmlıkläri üçün fuqarâgä bu dâracä zulm-sitâm kılibdilär. Äslidä, cähillär ulârdır. (N, 65)* “O dehşetli gürültü içinde, oldukça heyecanlı oluşuna bakmadan, isyanın sebeplerini muhakeme etti ve içinden şöyle karara vardı: Hoca Abdullah, Hoca Kutbittin gibi yüksek vazifede olanlar ve ilimden yararlanan kişiler kendi nefisleri, bencillikleri için fukaraya bu derece zulm ve sitem etmişler. Aslında cahiller onlardır.”

25. örnekte söz konusu kişinin isyanın sebeplerini muhakeme etmesi ve verdiği karar konuşurun tanık olduğu bir durumdur. Söz konusu kişi, bir başkasından edindiği bilgiyi sunmaktadır. Bu bilgi doğrultusunda, *aslında cahiller onlardır* cümlesi ile kişisel bir değerlendirme yapmaktadır. Bu cümlede kullanılan *äslidä* kiplik belirteci ile söz konusu kişilerin cahil kişiler olduğunun doğrulandığı vurgulanmaktadır.

26) — *Üzringizni Tängri hâm kabul kılür, nainki, biz käbi zärräi hâk! Elgä hâlisänlillâ hizmät kılmâk insâni kâmilning işidir. Bu nâv zâhmât-mâşakqatlär äslidä fârâğatdır. (N, 165-166)* “— Özrünüzü Tanrı da kabul eder, ne gariptir ki, bizim gibi Hakkın zerresi! Memlekete dürüstçe hizmet etmek kâmil insanın işidir. Bu tür zahmet ve meşakkatler aslında istirahattir.”

Kişisel düşüncenin ifade edildiği 26. örnekte, memlekete dürüstçe hizmet etme zorluğunun gerçekte istirahat olduğu söylenmektedir. Zahmet ve meşakkatin istirahat olduğu düşüncesinin alıcı tarafından inanılır kabul edilmesi için *âslidâ* kiplik belirteci kullanılmakta ve bu şekilde verilen yargının anlamı doğruluk değeri açısından vurgulanmaktadır.

27) — *Işk oyunidâ köngil bolışi keräk. Buni yähşi bilämen,— sâkin, ciddiy gâpirdi Toğânbek.— ħâhlämäsä, ħolini hām uşlāmäymen! ħocämiznikidâ yürä-verädi. Lâkin, âslidâ, sârâylärni bezäydiğän kız.* (N, 89) “Aşk oyununda gönül olması gerek. Bunu iyi biliyorum, — sakın ve ciddi bir şekilde konuştu Toğanbek. — İstemese, elini de tutmam! Efendimizin evinde yaşar. Lakin aslında sarayları süsleyen kız.”

Toğanbek’in konuşmasının aktarıldığı 27. örnekte, sözü edilen kızın efendilerinin evinde yaşadığı bilgisi verilmektedir. Toğanbek kıza ilişkin kişisel düşüncesini ise *lakin aslında sarayları süsleyen kız* şeklinde ifade etmektedir. Toğanbek kıza ilişkin yaptığı değerlendirmeyi doğruladığını *âslidâ* kiplik belirteci ile vurgulamaktadır.

28) *Yähşi niyät — yârim dâvlât, deb veciz äytişmäydi-kü, aħir. Âslidâ bu häyât täläbi!..* (258) “İyi niyet, zenginliğin yarısıdır, diye tartışmazdı herhâlde. Aslında bu hayatın gereğidir!..”

28. örnekte, *iyi niyet, zenginliğin yarısıdır* ifadesi doğruluğuna genel olarak inanılan bilgi değeri taşımaktadır. Bu bilgi doğrultusunda verilen yargının (iyi niyetin zenginliğin yarısı olması hayatın gereğidir) doğruluğuna

äslidä kiplik belirteci ile işaret edilerek yargı, doğruluk değeri açısından güçlendirilmektedir.

29) *Uni töhtätä älädigän vä kutkarib qalädigän heç bir küç körinmeydi... Bälki, undäy küç äslidä yoqdir özi...*
(KK, 143) “Onu durdurabilecek ve kurtarabilecek hiçbir güç görünmüyor... Belki kendisinden başka öyle güç aslında yoktur...”

29. örnekte konuşur, söz konusu duruma ilişkin yargısını *heç bir küç körinmeydi* diyerek kesin bir durum olarak belirtmektedir. Diğer cümlede ise *bälki* ve *äslidä* belirteçlerini bir arada kullanmaktadır. *Bälki* kiplik belirteci konuşurun söz konusu kişiyi kurtaracak ve durduracak gücün kendisinden başka bir güç olmaması olasılığını belirtmektedir. Bu olasılık konuşurun herhangi bir dış etkenden değil kendi bakış açısından kaynaklanmaktadır. *Äslidä* kiplik belirteci ise yine konuşurun kendi değerlendirmesinden kaynaklanan olasılığın yüksek derecesini göstermektedir.

30) *Bu qınarlarning här biri öziqä, biri ikkinçisigä däqlsiz tärzdä yaşnab turgän bolsälär-dä, äslidä ulärning ildizläri Rus zäminining tüb-tübidä üzärä tutäşib-çätişib ketgän.* (K, 256) “Bu çınarların her biri kendince, biri ikincisinden bağımsız olarak yeşerseler de, aslında onların yıldızları Rus döneminin en derininde birbirleriyle iç içedir.”

30. örnekte çınarlara benzetilen kişilere ilişkin birbirinden farklı anlam taşıyan iki değerlendirme yapılmıştır. İlk olarak çınarların birbirinden farklı

yetiştigine değinilmektedir. *Äslidä* belirteci ile sunulan cümlede ise bu duruma karşıt bir durum ifade edilmektedir.

31) *Dünyâni yâhlit bir ârgânizm deb täsävvür kılsängiz, undän sänâksiz tırtığu çandıqlârni — behisâb kâm-köstlârni hâm köräsiz. Bu kâm-köstlârning köpligigä bâş sâbâb — âdâm bâlâsi fâydälänädigân tillârning benihâyä ħilmâ-ħilligidä, degân ħayâlgä hâm bâräsiz gâhâ. Lekin... **äslidä** tillârni hâr ħil kılib yârätgân küç — âdâmlârning özlârimäsmi?! (K, 226)* “Dünyayı bütün bir canlı mevcudiyet olarak düşünseniz, ondaki hesapsız yaraları, yara izlerini, sayısız pürüzleri görürsünüz. Bu pürüzlerin çokluğuna temel sebep olarak, insanoğlu kullandığı dillerin sonsuz çeşitliliğinde, diye düşüneceksiniz de bazen. Lakin... Aslında dilleri her tür yapıp yaratan güç — insanların kendileri değil mi?”

31. örnekte, konuşur diğer insanların düşüncelerini belirterek konuya ilişkin kişisel yaklaşımını ifade etmektedir. Konuşur, söz konusu sorunların sebebinin insanoğlunun kullandığı dillerin sonsuz çeşitliliği olarak görüldüğünü belirtmekte ve bu durumun da temel sebebinin yine insanlar olduğunu *lekin... äslidä tillârni hâr ħil kılib yârätgân küç — âdâmlârning özlârimäsmi* cümlesi ile belirtmekte, lakin bağlacı ile konuya ilişkin değerlendirmesini diğer insanlardan farklı bir şekilde yapacağına işaret etmektedir. *Äslidä* kiplik belirteci ile konuşur, konuya farklı bir açıdan baktığını, dinleyicilere, sorunların sebebinin insan dillerinin çeşitli olması ve bu çeşitliliğin sebebinin de insanlar olduğunu belirterek kişisel yargısını ifade etmektedir.

32) *Dünyâni tâşkil etgân mâşhur tört unsur haqıdâ qadim Yunân vâ Ârâb dânişmändläriñing fikrlärini tüşüntirib, bu unsurlärning âslidâ vâhid ekänligini, qandäydir bir cävhar mävcud bolib, hämmâ cismlärning surätläri ungä bağılıq ekänini, häm yetti säyyârägä muvâfıq tüşädigän yetti mâddâ mävcudligini, şu cümlädän âltin — kuyâşgä, kümüş — âygä, mis — Zührä yulduzigä...* (N, 62) “Dünyayı teşkil eden meşhur dört unsur hakkında eski Yunan ve Arap bilim adamlarının fikirlerini açıklayınca, bu unsurların aslında bir oldukları anlaşılmaktadır. Öyle bir cevher mevcuttur ki, bütün cisimlerin görünüşleri ona bağlıdır. Üstelik yedi gezegene uyum gösteren yedi madde vardır, yani altın güneşe, gümüş aya, mis Zühre yıldızına benzemektedir.”

32. örnekte bilimsel bir gerçek ifade edilmektedir. Bu tür bilgiler kanıtlarla ispatlandığı için doğru olarak kabul edilmektedir. Bu bilgi içerisinde *âslidâ* belirteci ile söz konusu unsurların bir oldukları belirtilmektedir. Cümlelerin devamında ise bu unsurların nasıl bir oldukları ve isimleri açıklanmaktadır.

3.6. Zâtân: Arapça kökenli bir kelimedir (ÖTİL, 1981: 309). Özbek Türkçesinde gerçekleşmiş bir olayın, durumun anlatımında tanıklayıcı ve doğrulayıcı bir unsur olarak kullanılmaktadır. Bu kiplik belirteci, geçmişte gerçekleşmiş bir olay ya da durumun doğruluğunun iddiasında kullanılmasının yanı sıra aşağıdaki örneklerde görüldüğü gibi yazarın kişisel tutumunda, değerlendirmelerinde onaylama ve kuvvetlendirme işleviyle kullanılmaktadır.

33) *Navâiy vâzirlâr toğrisidâ söz âçdı. Kirişdân maqsâdi ham, zâtân, şu edi. Dâvlât işlärini tär-tibgâ sâlmâk üçün işbilärmân vâzirlärgä ehtiyâc bâr edi* (N, 139). "Nevâyî, vezirler hakkında konuşmaya başladı. Konuşmadan maksadı da zaten buydu. Devlet işlerini düzenlemek için iş bilen vezirlere ihtiyaç vardı."

33. örnekte, yazar Nevâyî'nin konuşmasına tanık olmakta ve onun bu konuşmasındaki amacını açıklamaktadır. Nevâyî'nin konuşmasındaki amaç, konuşur tarafından önceden bilinmektedir. Konuşur, konuya ilişkin önceden bilgisinin olduğunu ve bu bilginin doğruluğundan emin olduğunu *zâtân* kiplik belirteci ile doğruladığını işaretlemektedir.

34) — *Bälli, dârd bilân söyläding қоşıқни, inim. — Älbättä, biz қоşıқдағи сәмимий дәрдning қоғ билән зәвқийәб boldik. Zâtân, қоşıқning әсли сәни көңилning дәрдидәdir, — dedi yänä häligi әdәм* (N, 185). "Peki, üzüntüyle söyledin şarkıyı küçük kardeşim. Elbette, biz şarkıdaki içten derdin zorluğu ile huzur bulduk. Zaten şarkının aslı gönlün derdindedir, dedi yine o kişi."

34. örnekte konuşur, küçük kardeşinin şarkıyı üzüntüyle söylediğini belirttikten sonra şarkı üzerine konuşmaktadır. Şarkının ifade ettiği insanların derdidir ve bu onlara huzur vermektedir. *Zâtân*, *қоşıқning әсли сәни көңилning дәрдидәdir* diyen kişi ise şarkının aslının gönül derdini dile getirmek olduğunu ifade etmekte ve bir önceki cümleyi doğrulamaktadır. *Zâtân* kiplik belirteci ile bir önceki cümleyi doğruladığını belirtmektedir.

35) — *Ähvâl şundây ekân, men Märvgä — Alişer Nāvâiy kâşigä bârâmen, — kaddini râstlâb gâpirdi Arslânkul. — Bütün yüräk dârdimni şâirgä âçâmen. Bu oy hâli hâtirimgä kelgân edi, lekin fursât yokligidân, ahvâl tängligidân dâğdâ edim. Mâdâmiki, ölim havfi yok, âlbättä, bârurmen. — Mänä bu fikringizgä cânlâr täsâdduk, — kıçkırdi Sultânmurâd. — Zâtân, bu hayâl mendä hâm bâr edi. Lekin hâli pişmägân edi. Alişer zulmgä karşı zamânning şeri, haq vâ âdâlâtning tığıdır!* (N, 240) “Hâl böyle iken, ben Merv'ge Alişir Nevâyî huzuruna giderim, diye güçlü görünerek söyledi Arslankul. — Bütün gönül derdimi şaire açarım. Bu düşünce henüz hatırıma gelmişti, fakat fırsat olmamasından, durumun uygunluğundan şüpheliydim. Mademki, ölüm tehlikesi yok, elbette, giderim. — İşte bu fikrinize canlar feda, diye bağırdı Sultanmurad. — Zaten, bu düşünce bende de vardı. Fakat henüz pişmemişti. Alişir zulüme karşı devrin arslanı, hak ve adaletin örneğidir.”

35. örnekte, Arslankul, Alişir Nevâyî ile konuşmak istediğini belirtmektedir. *Mâdâmiki, ölim havfi yok, âlbättä, bârürmen* diyerek niyetindeki kararlılığı göstermektedir. Sultanmurat ise Arslankul'un bu isteğini *mänä bu fikringizgä cânlâr täsâdduk* diyerek onayladığını bildirmektedir. Sultanmurat da Arslankul ile aynı şekilde, Nevâyî ile konuşmayı düşünmektedir. Fakat o durumun uygunluğundan emin olamamıştır. *Zâtân, bu hayâl mendä hâm bâr edi* diyen Sultanmurat, Arslankul gibi daha önceden düşündüğünü belirtmektedir. Bu cümlede *zâtân* kiplik belirteci *önceden* zaman belirtecinin anlamını yansıtmamasının yanı sıra konuşurun verdiği bilgiyi doğrulayıcı bir unsur olarak kullanılmaktadır.

36) *Bälki pādşâhgä ärz etürmiz. Çünki yâr dilnävâzing öz cäsâratidä bir nimä ârtikçä iş kılıbdi. Zâtân, bu yâmân emäs. İşkdä fidâkârlık uluğ fäzilät, yâringning kılmışi ışk; vicdân vâ aql âldidä gâyât maqbul, şâyân tääccüb işdir (N, 242-243) . “Belki padişaha arz ederiz. Çünkü güzel yârin cesaretinde duygular yoğun olur. Zaten bu kötü değil. Aşkta fedakârlık büyük fazilet, yârin duyduğu aşk; vicdan ve akıl önünde oldukça makbul, yakışır, şaşılır iştir.”*

36. örnekte, söz konusu durumun padişaha arz edilmesi bir ihtimal olarak belirtilmektedir. Diğer cümlede ise bunun nedeni açıklanmaktadır. Konuşur, güzel yârin kendi cesaretinde duygular yoğun olduğunu belirtmekte, bu durumun kötü bir şey olmadığını ise *zâtân, bu yâmân emäs* diyerek ifade etmektedir. Bu cümlede *zâtân* kiplik belirteci konuşurun verdiği yargıyı doğruluk değeri açısından desteklemektedir.

37) *Äriy râst, yerli halkning nâmlärini yâzişdä u hâm çälä-sävâd bälälärning işini kılâdi. Ya’ni «Äkbäräli» degân sözni bir câydä «Umäräli», yanä bır câydä Ämir oğli», yanä bir câydä «Kambär väli». deb yubârädi... Zâtân, buning nimä ähämiyâti hâm bâr? Til kelmägân nârsägä kalâm kändäy kelsin? (KK, 262) "Hakikaten doğru, yerli halkın isimlerini yazmada o da okuryazarlığı iyi olmayan çocukların işini yapar. Yani Ekberali kelimesini bir kez Umarali, bir kez Amir oğlu, bir kez Kambâr vali şeklinde yazarak gönderir. Zaten bunun ne önemi var? Dile gelmeyen şeye kalem nasıl gelsin?"*

37. örnekte yazar, şeklinde doğruladığı, bazı isimlerin yazılışında birlik olmadığını *âriy râst* diyerek doğrulamaktadır. *Zâtân, buning nimä âhâmiyâti hām bâr?* diyen yazar, isimlerin yazılışında bir birlik olmamasının önemli olmadığını *zâtân* kiplik belirteci vurgulamaktadır. Asıl zorluğun isimlerin dile gelmemesi olduğunu düşünen yazar, dile gelmeyen şeyin doğru bir şekilde yazılmasını da beklememektedir, metnin sonunda bu düşüncesini açıklamaktadır.

38) *Mahkämä işlärini ħakimcângä täşläb koydi, zâtân, toygä ikki kün ħâlgändä, mühr hām Hakimcân kissäsigä tüşgändi* (KK, 120). "Mahkeme işlerini Hakimcana bıraktı, zaten düğüne iki gün kaldığında, mühür de Hakimcan'ın eline geçmişti."

38. örnekte yazar, gerçekleşmiş bir olayı açıklamaktadır. Söz konusu kişi mahkeme işlerini Hakimcan'a bırakmıştır. Düğüne iki gün kaldığında, mühür de Hakimcan'ın olmuştur. Mühürün Hakimcan'ın olduğunu *zâtân* kiplik belirteci ile belirten yazar, mahkeme işlerinin daha önceden Hakimcan'a kaldığının gerçekleştiğini vurgulamaktadır.

3.7. Nihâyât: Arapça asıllı bir kelimedir (ÖTİL, 1981: 505). Geçmişte gerçekleşen olay ve durumların anlatımında kullanıldığı için bu kiplik belirtecinin kullanıldığı cümlelerin fiilinin görülen geçmiş zaman eki *-di* ile çekimlendiği görülmektedir. ÖTG adlı gramerde bu kiplik belirteci arttırma dereceli zarf olarak verilmektedir (1975: 540). Şahin, "Türkçede Zaman Belirleyicileri ve Zaman Eklerinin Uyumunu" başlıklı çalışmasında geçmiş zaman eki *-dî*'nin hareketin konuşma anından önce yapıldığını ve konuşurun ifade ettiği hareketin gerçekleşip gerçekleşmediğini kesin olarak bildiren bir ek olduğunu söylemektedir (2005: 452). *Nihâyât* kiplik belirtecinin kullanıldığı

önergeler konuşurun tanık olduğu veya beklediği durum ve olayın gerçekleşmesinin anlatımda tanıklayıcı, doğrulayıcı ve sonuç gösteren bir unsur olarak kullanılmaktadır.

39) *Toğānbek birān tūmāngā bek tāyinlānib, ātrāfigā bir dāstāginā çāpqınçı zābārdāst yigitlārdān toplāb, hıylā-nāyrāng, āldāş, yok, bāşkınçilik vā hākāzā yārdāmi bilān özgā beklārni, hākimlārni birār-birār aġdāriş, **nihāyāt**, pāytāhtlārdān şāhlārni hāydāb, özi tāt kiyiş yāki kankīb yūrgān şāhzādālārdān birāntā boş-bāyāvini tahtgā utkāzib, bütūn hākimiyāt cilāvini öz kolidā tutiş singāri ümidlārning yūrākdāgi ālāngāsi bilān yāşādi.* (N, 9) “Toğānbek, bir ilçeye atanıp, etrafına bir deste kadar satırcı güçlü gençlerden toplayıp, anlaşma yapmadan saldırı vesaire yardımı ile kendi beylerini, hâkimlerini birer birer devirme, sonunda, başkentlerden şahları sürüp, kendisi taç giyme veya herhangi bir boşta gezen şehzadelerden birini tahta geçirip hâkimiyet dizginini kendi elinde tutma gibi ümitlerin yürekteki alevi ile yaşadı.”

39. örnekte Toğānbek’in hayali yazar tarafından anlatılmaktadır. Toğānbek, bir ilçeye atanıp, kendi beylerini hâkimlerini devirmeyi düşünmektedir. *Nihāyāt, pāytāhtlārdān şāhlārni hāydābu...* şeklinde devam eden cümlede devirme eyleminden sonra Toğānbek’in yapmayı ümit etmeyi düşündüğü eylemler anlatılmaktadır. *Nihāyāt* kiplik belirteci ile yapılması hayal edilen eylemler anlatılmakta, bu eylemlerin gerçekleşmesinin sonucu olarak Toğānbek’in başkentlerden şahları sürüp, kendisinin taç giyme hayali ve hâkimiyet dizginini kendi eline geçirme isteği ifade edilmektedir.

40) *Darveşali şair fikrining ildizlärigä etmâkka tirişib: koyı sâlgân başını ästâ çäykaçan (çalkalayan) hâldä sukût etdi. U özi ağasigä vä uning fikrlärigä çukur ehtirâm bilän qarär edi. — Bu diniy nizâlär ulğayibkâ ketmäsä dedi **nihâyät** Därveşali.* (N, 35) “Darveşali şairin fikrinin kaynağına ulaşmaya çalıştı: Öne eğmiş başını hafifçe sallayarak sustu. O kendi ağabeyine ve onun fikirlerine derin saygı gösterirdi. — Bu dinî hırgürler çoğalıp gitmese dedi **nihayet** Darveşali.”

40. örnekte Darveşali'nin durumu betimlenmektedir. Sonraki cümlede Darveşali'nin ağabeyine ve onun fikirlerine derin saygı duyduğu bilgisi verilmektedir. Metnin sonunda ise, *bu diniy nizâlär ulğayibkâ ketmäsä dedi nihâyät Därveşali* cümlesinde Darveşali'nin sözü aktarılmakta, *nihâyät* kiplik belirteci ile yazar tanık olduğu durumun gerçekliğine işaret etmektedir.

41) — *Mänä şuningdek mäsälälärni tekşirib, bilib hām oylāb kelgān edi. Ämmā bu toğridā Ätäbekning kömāgigä çinlāb (çin: doğru) bel bağlāşdān uni ba'zi ehtimāllār tohtātib: “Ätäbek yāş, yāşlār muhābbāti uçār kuş, bālki, bu kün-ertā unutib hām yübārār” kabi mulāhāzälärdä bolinğan edi. **Nihâyät** Ätäbekdägi oyçänlik vä özgäçä hällärning kündän-küngä küçäyib barişi Häsänäli häligi mulāhāzädän vāz keçdirib, başkā yosinlärni qarātmākka мәcbur etdi.* (ÖK, 41) “— İşte bunun gibi meseleleri çözerek, bilerek ve düşünerek gelmişti. Ama bu konuda Atabek'in yardımını doğrulayarak bel bağlamaktan onu bazı ihtimaller durdurup: “Atabek gençtir, gençlerin sözü havada kalır, belki, sonraki gün unutup da gönderir.” Gibi şeyler

düşünmüştü. Nihayet Atabek'teki dalgınlık ve değişik hâllerin günden güne artması Hasanali'yi işte bu düşünceden vazgeçtirip, başka işlerin oluşunu irdelemeye mecbur etti.”

41. örnekte Hasanali gözlemlenmekte ve onun Atabek isimli kişiye ilişkin düşünceleri aktarılmaktadır. Hasanali, Atabek'in bir genç olduğunu ve bundan dolayı sözüne güven olmayacağını düşünmektedir. Atabek'in dalgın ve değişik hâllerinin artmaya başlamasına ise *nihâyât* kiplik belirteci ile işaret edilmektedir.

42) — *Âtäbek käbi bir yigitni oğul kıılış şäräfigä nâil bolä âlsäm özimni eng bahtlik âtälärdän sänär edim, — dedi nihâyât Kutidâr, — ammâ bu toğridağı hämmâ ihtiyâr öz qolimdä bolmäy ârädä kökräk (ayollar köksidegi bir cuft süt bezi) emiziş organı) süti berib osdirğan hâtin hăm bâr... (ÖK, 47)*
 “— Atabek gibi bir genci oğul yapma şerefine nail etsem kendimi en bahtlı babalardan sanırdım, dedi nihayet Kutidar, ama bu konuda bütün fayda kendi elimde değil, arada göğüs sütü verip büyüten kadın da var.”

42. örnekte Kutidar, Atabek gibi bir oğul edinme şerefine nail olsa kendini en bahtlı babalardan sanacağını belirtmektedir. Yazar, Kutidar'ın bu konuda konuşmasını açıklamakta, bu durumun gerçekliğini *nihâyât* kiplik belirteci ile işaretlemektedir.

43) *Ātābekdā bir daḳıḳağa bolsin tōzim bolmağan bir vaḳtdā bir neḳā sāātlārgā ḳarāb ḳōzilgān bu tāmāḳ māclisi bilān ālbāttā ul yaḥṣi ḳıḳışā ālmāydir. Huftāngā yaḳın bānā'ci (aḳ ḳarına) bir iṣtihā bilān yeyilib boṣātilgān lāgān, tāvāḳlār ālinib dāsturḥānlār yiğildi. Bizningḳā bir yarım sāāt, Ātābekḳā āllāḳanḳā yıl hisāblāngān bir fursāt utib, nihāyāt, yāngālār ḳuyāv sorādilār.* (ÖK, 62) “Atabek bir dakika olsun düzelmeyen bir vakitte birkaç saat süren bu boğaz meclisi ile elbette iyi bir sonuca ulaşmaz. Yatsıya yakın aç karına bir iştah ile yenilip boşaltılan çanak, tabaklar alınıp sofralar toplandı. Bize göre yarım saat, Atabek’e göre yıl gibi gelen bir vakitten sonra bir fırsat elde edip nihayet yengeler damat sordular.”

Yukarıdaki 43. örnekte konuşur, Atabek'in durumuna tanık olmakta ve gözlemlerini dile getirmektedir. ...*bir fursāt utib, nihāyāt, yāngālār ḳuyāv sorādilār* cümlesinde ise konuşur, söz konusu fırsata işaret ederek bu doğrultuda yengelerin damat sorduklarını dile getirmektedir. Bu cümlede *nihāyāt* kiplik belirteci söz konusu durumun beklenti doğrultusunda gerçekleştiğine işaret etmektedir.

44) *Nihāyāt, sābrsizlik bilān kütulgān vaḳt yetdi.* (N, 129)

“Nihayet sabırsızlıkla beklenen vakit geldi.”

44. örnekte vaktin geldiğinin beklenti, istek doğrultusunda gerçekleştiğe *nihāyāt* kiplik belirteci ile işaret edilmektedir. Bu cümlede gerçekleşen durumun önceden beklendiği ifade edilmektedir. *Sābrsizlik bilān*

kütilgän sıfatı ile beklenti dile getirildiği gibi *nihâyât* kiplik belirteci ile de beklentiye işaret edilmektedir.

45) ***Nihâyât***, *gäp-söz ästä susäyib, bârä-bârä kumlikkä singgän suv käbi, tohtädi kâldi.* (N, 309) “***Nihayet*** konuşma yavaşça ağırlaşp, gittikçe kumluğa batmış su gibi durdu.”

Tanık olunan olayın ifade edildiği 45. örnekte, konuşma eyleminin süreci ve bitmesi anlatılmaktadır. Olayın sonuçlandığına *nihâyât* kiplik belirteci ile işaret edilmektedir.

46) — *Negä çağırğan ekänlär?*— *deb ***nihâyât*** Ätäbek soräb yubârdi.* (ÖK, 307) “— Niye çağırmışlar? — diye ***nihayet*** Atabek sordu.”

46. örnekte konuşur, Atabek’in *negä çağırğan ekänlär?* sorusunu sormasını beklemektedir. Soru sorma eyleminin gerçekleştiğine *nihâyât* kiplik belirteci ile işaret edilmektedir.

47) ***Nihâyât***, *hämmä uhläb ketdi.* (KK, 214)

“***Nihayet***, tamamen uyudu.”

47. örnekte, uyuma eyleminin gerçekleştiğine *nihâyât* belirteci ile işaret edilmektedir.

48) **Nihâyât**, *mingbâşi tāmānidān haligi sāvāl yănâ kaytârilgândân keyin*: — *Nimâ kılârdingiz, tişni-tişgâ koyâsiz, hocâyin!* — *dedi.* (KK, 90) “**Nihayet**, binbaşı tarafından o soru yine tekrarlandıktan sonra: — Ne yapardınız, dişi dişe koyunuz, efendim! dedi.”

48. örnekte binbaşının soruyu tekrar sorması beklenti sonrasında gerçekleşmiştir. Gerçekleşmesi mümkün olan eyleme yönelik istek *nihâyât* belirteci ile yansıtılmaktadır. Bu örnekte *nihâyât* cümle başında kullanılmışsa da eylem sonrasına işaret etmektedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. İSTEK, EMİR, TEESSÜF BİLDİREN KİPLİK BELİRTEÇLERİ

4.1. Kâşki: Farsça asıllı bir kelimedir (ÖTİL, 1981: 400). Sema Aslan, istek kipliğini gerçekleştirilebilirlik açısından incelediği çalışmasında şunları söylemektedir: *“İstek kipliği, gerçekleşebilirliği ve olabilirliği çeşitli değişik derecelerde değişen isteklerin ifadesine elverişli bir semantik alandır. Konuşurun, isteklerin gerçekleşebilirliğine yönelik imkânlı, görece imkânlı, imkânsız vb. kavrayışsal ayrımlar yaptığını ve bu yöndeki kararını uygun morfolojik birimleri tercih ederek konuşmasına yansıttığını gözlemek mümkündür. Gerçekleşebilirliği yüksek istekler için genellikle gönüllülük kipi tercih edilirken, -A daha çok, gerçekleşebilirliği görece imkânlı isteklerin ve varsayıma dayananların ifadesi için elverişlidir. -sA gerçekleşebilirliği görece düşük istekleri ve normal koşullarda gerçekleşmesi mümkün görünmeyen hayale dayalı olanları işaretleyebilmektedir.”* (2007-10). Özbek Türkçesinde *kâşki* kiplik belirteci, aşağıda örneklerde görüldüğü gibi cümlelerin fiilinin -sâ istek ekiyle çekimlendiği cümlelerde kullanılmaktadır. *Kâşki* kiplik belirtecinin Özbek Türkçesinde Türkiye Türkçesinde olduğu gibi, gerçekleşmesi mümkün olmayan ya da gerçekleşebilirliği düşük olan isteklerde kullanıldığı tespit edilmektedir.

Aşağıdaki 1. örnekte, Toybeka'ya söz konusu kişiye yaklaşması söylenmektedir. Toybeka ise yaklaşmayı istediğini fakat bunu yapamayacağını *kâşki edi tegâlsâm* cümlesi ile ifade etmektedir. *Men uning bir tükigä hām ārzimāymān* cümlesinde ise söz konusu kişiye yaklaşmamasının nedenini açıklamaktadır. *Kâşki* kiplik belirteci bu örnekte söz konusu eylemin gerçekleştirilmek istendiğine ve konuşur tarafından bu eylemin gerçekleşmesinin mümkün görünmediğine işaret etmektedir.

1) — *Tezrâk tegib kâling. **Kâşki** edi tegälsäm, — dedi Toybekä, men uning bir tükigä hām ārzimäymän.* (ÖK, 36) “Çabuk yaklaşın. **Keşke** yaklaşılabsem, dedi Toybeka, ben onun bir tüyüne bile değmem.”

2) ***Kâşki** şâirning hâyâtı özilsä edi! Uning izlari bu dünyädän uçgän. Äbädiyän älvidä, sevgi! Büyük sırgä, äfsânägä äylängän muhābbät, älvidä!* (N, 203) "**Keşke** şairin hayatı unutulmasaydı. Onun izleri bu dünyadan silindi. Edebiyen elveda sevgi. Büyük sırra, efsaneye gösterilen muhabbet, elveda!"

2. örnekte gerçekleşmeyen bir duruma ilişkin istek dile getirilmektedir. *Kâşki şâirning hâyâtı özilsä edi* cümlesinde şairin hayatının insanlar tarafından unutulmaması istendiği fakat unutulduğu belirtilmektedir. *Kâşki* kiplik belirteci bu cümlede gerçekleşmemiş duruma ilişkin isteği belirtmektedir. *Uning izlari bu dünyädän uçgän* cümlesi tarafsız bir bilgi niteliğindedir ve önceki cümleyi açıklamaktadır. *Äbädiyän älvidä, sevgi! Büyük sırgä, äfsânägä äylängän muhābbät, älvidä* cümleleri ise *kâşki* belirteci ile ifade edilen isteğin gerçekleşmeyeceğini belirtmektedir.

3) *Dildâr öz sıradän deyârli hāmmä ortâqlärini vâkıf kılışı mümkün edi. Ulärgä işänärdi. Faqat ortâqläri uni hātärli yoldän qaytarişlari hām anıq edi. Lekin şu vaqtdä: «Negä, heç bolmäsä, birântäsini, āzginä bolsin, āgāhlāntirmädim?» — äfsüsländi Dildâr. — **Kâşki** hāzir şām yâkib, hāmmäsining yüzidän bir-bir öpib çıksä!* (N, 231) “Dildar’ın kendi sırrından neredeyse bütün ortaklarını haberdar etmesi mümkündü. Onlara

güvenirdi. Fakat ortaklarının onu tehlikeli yoldan döndürmeleri de doğruydu. Lakin şu vakitte: Niçin, hiç olmasa, birazına, azıcık olsun, haber vermedim diye üzüldü Dildar. Keşke şimdi bir ışık yakıp hepsinin yüzünden tek tek öpüp çıksa!"

3. örnekte tanık olunan bir durum aktarılmaktadır. Dildar'ın ortakları ile ilişkisi ve konuşması konuşurun tanık olduğu bir durumdur. *Kâşki hâzir şâm yâkib, hâmmâsining yüzidân bir-bir öpib çıksä* cümlesinde ise konuşur Dildar'a ilişkin isteğini dile getirmektedir. Bu cümlede *kâşki* belirteci ve *-sä* ekiyle istek kipliğinin işaretlendiği görülmektedir.

4) *Kâşki* *uni unutmâķ mümkün bolsä! — dârd bilân dedi Sultânmurâd. — Dildâr gözällär sâmmâsining âftâbidir!* (N 128) "Keşke onu unutmak mümkün olsa! Üzülerek söyledi Sultanmurat. Dildar güzeller semasının güneşidir!"

4. örnekte gerçekleşmesi istenilen fakat gerçekleşmesi mümkün görülmeeyen bir durum ifade edilmektedir. Sultanmurat, Dildar'ı unutmanın gerçekleşmesine yönelik isteğini *kâşki* belirteci ile ifade etmektedir. Dildar'ı unutmayı istediğini fakat bunun şu an için mümkün olmadığını açıklamaktadır. *Dildâr gözällär sâmmâsining âftâbidir* cümlesi ise Sultanmurat'ın Dildar'ı unutamayışının sebebini belirtmektedir.

5) — *Ânängni firâķ ötidä yândirişdân uyâlmâding, kızım, — Negä yâvâr ekânsiz... — Negä yânmâyin aķir, dünyâģa kelib sendân başķa âvinçâģım bolmäsä... Äģär ķolimdân kelsä açib va yâñib turgân yüräģimni sengä*

*âçib körsätär edim... **Kâşki** endi bir şähärginädä bolsäng.* (ÖK, 352) “ — Anneni ayrılık acısında yakmaya utanmadın, kızım. Ne biçim yoldaşmışsın sen. Nasıl yanmayım işte, dünyaya gelip senden başka avunacağım olmadıktan sonra... Eğer elimden gelse acıdan yanan yüreğimi sana açıp gösterirdim... **Keşke** şimdi bir şehirde olsaydın.”

5. örnekte bir annenin kızına söyledikleri aktarılmaktadır. Kızı annesinin yanında değildir. Anne bu durumdan yakınmaktadır. Metnin sonunda *kâşki endi bir şähärginädä bolsäng* diyen anne kızının şehirde olmasını istemektedir. Bu cümlede istek kipliğinin *kâşki* belirteci ile işaretlendiği görülmektedir.

6) *İlâhim, kâvâkkınâsi öçsin uning... Yürägim lahtä-lähtä kân boldi. Kâvâğıdän dâim kâr yâğadi, vâcâhâti dâim kış, dâim ızğırin... Yâ bir mäslähätñi äytib bolädi, yâ rüzğâr işini. **Kâşki**, başqa mömin-musulmandäy bir kâsb kılıb, beş-on tängä tâpib kelsä... Yok, yok! Özi toy-moygä bârib, kârñini toyğazib kelsä boldi, başqa bilän işi yok!* (KK, 102) İnşallah, onun morali düzelir. Yüreğim pıhtı-pıhtı kan oldu. Her zaman suratı asık, yüzü daima soğuk, daima buz gibi... Ne bir şey danışabiliyorsun, ne de günlük iş. **Keşke** başka mümin-müslümanlar gibi hüner öğrenip, beş-on kuruş bulup getirse... Yok, yok! Kendisi düğüne müğüne gidip, karnını doyurması yeterli, başka işi yok!”

6. örnekte konuşur, söz konusu kişinin ruh hâlini ve yüz ifadesini betimlemektedir. *Kâşki, başqa mömin-müsülmândäy bir kâsb kılıb, beş-on tängä tâpib kelsä* cümlesinde ise konuşurun sözünü ettiği kişiye ilişkin isteğini

dile getirdiği görülmektedir. Metnin sonunda *yok, yok!* diyen konuşur bu isteğinin gerçekleşmeyeceğini belirtmektedir. Bu örnekte *kâşki* kiplik belirtecinin gerçekleşmesi mümkün görülmeyen isteğe yönelik kullanıldığı görülmektedir.

7) *Miryâkubgâ bâşka «hâridârlâr» kâbi qarâyâlmâsligini bu yâş hâtin özi hâm bildi. «Bu, heç bolmäsä, âlgân mâlini kâdrlây âlâdigân sävdâgâr muâmiläsini kıldi-kü, — deb oylâdi u.— Hâtin kişigâ nâzik târbiyâli bir fräntsüz kâbi yakınlâşâ bildi kü! **Kâşki** hâmmâ hâridâr şundây bolsä!» Bu hâtin öziçâ hâkli, âlbättä. (KK 131)* “Miryakub’a başka «müşteriler» gibi bakamayacağını bu genç kadının kendisi de anladı. «Bu hiç olmasa, aldığı malın değerini bilen tüccar muamelesi yaptı ya, — diye düşündü o. — Kadın milletine nazik terbiyeli bir Fransız gibi yaklaşır. Keşke bütün müşteriler bunun gibi olsa!» Bu kadın kendince haklı, elbette.”

7. örnekte, konuşur bir kadın ve müşterisi arasında geçen diyalogu aktarmaktadır. Söz konusu müşteri kadına bir Fransız gibi terbiyeli ve nazik bir şekilde yaklaşmıştır. Kadın *kâşki hâmmâ hâridâr şundây bolsä* diyerek müşterilere ilişkin isteğini dile getirmektedir. Bu cümlede istek kipliği *kâşki* belirteci ile işaretlenmektedir.

4.2. Dârhâl: (Farsça *dâr* + Ar. *hâl*; ÖTİL, 1981: 212). Aslan-Demir, Türkiye Türkçesinde emir cümlelerinde sıklıkla kullanılan *derhâl* zarfının ivedilik bildiren bir zaman zarfı olmasının yanı sıra, konuşurun eylemin gerçekleştirilmesine yönelik yüksek derecede beklentisini, otoritesini ve kendinden emin tavrını bildiren bir tutum zarfı olduğunu belirtmektedir (2008:

47). Özbek Türkçesinde emir cümlelerinde *därhâl* belirtecinin Türkiye Türkçesinde işlevinin aynı olduğu tespit edilmiştir. Bu belirtecin *buyur, âmr qıl-* kiplik eylemleriyle birlikte kullanıldığına aşağıda verilen örneklerle dikkat çekilmektedir.

Aşağıdaki 8. örnekte, Nevâyî ve kâtip arasında geçen diyalogla bir emir ve bu emrin yerine getirilmesi ifade edilmektedir. Nevâyî, kâtipten bir emir yazmasını istemektedir. Bu yazı işini yapmak ise kâtibin işi olması dolayısıyla kâtibin Nevâyî'ye itaat ettiği belirtilmektedir. Kâtip'in bu emre uyduğu ise *yâş kâtib âstâydil kulluq kıldi-dä, därhâl färmân yâzib, içidä diqqät bilän okıb çıqdi vä şâirgä taqdim etdi* cümlesi ile açıklanmaktadır. Kâtip emre itaat etmiş ve işini hemen yapmıştır. *Därhâl* kiplik belirteci ile kâtibin verilen emre itaat ederek kendinden emin bir şekilde işini bir an önce yerine getirdiğine işaret edilmektedir.

8) *Dostim,— müracâät etdi Nāvâiy kâtiblârdän birigä, — cinâyât-kârlârni şu sâätdä kamâmâk toğrisidä şâhâr dâruğasigä bir färmân yâzingiz! Yâş kâtib âstâydil kulluq kıldi-dä, **därhâl** färmân yâzib, içidä diqqät bilän okıb çıqdi vä şâirgä taqdim etdi. Nāvâiydän taşqari, Nizâmülmülk, yänä ikki bek imzâ çekib, mühlârläri bâsdilär.* (N, 211) “Dostum, — müracaat etti Nevâyî kâtiplerden birine, cinayet işleyenleri şu saatte hapsedmek konusunda bir emir yazınız! Genç kâtip içtenlikle itaat etti, **derhâl** ferman yazıp, içinden dikkatle okudu ve şaire takdim etti. Nevâyî'den başkası, Nizamülmülk, daha iki bey imza atıp, mühürlerini bastılar.”

9) Men därhâl sipâhlârni Tâşkând qaytişğa buyurdim-dâ, habâr âlğani ikkinçi küni Tâşkândgâ yetdim. (ÖK, 126) "Ben derhâl askerlere geri dönmelerini emrettim, haberin geldiği ikinci gün Taşkent'e ulaştım."

9. örnekte *därhâl* kiplik belirtecinin verilen emre yönelik kullanıldığı görülmektedir. *Buyur-* kiplik eylemi ile *därhâl* belirtecinin cümlede anlamsal olarak uyumlu bir yapı oluşturduğu görülmektedir. *Därhâl* kiplik belirteci, verilen emrin hemen, bir an önce yapılmasının istendiğini belirten zamansal içyapısının yanı sıra verilen emri kuvvetlendirdiği görülmektedir.

10) Hâci Muḥämmäd därhâl hucümni toḥtâtişni ämr kıldi (BT,119). "Hacı Muhammed derhâl hucumu durdurmayı emretti."

10. örnekte kiplik eylemi *ämr qıl-* ile emir kipliğinin oluşturulduğu açık bir şekilde görülmektedir. *Därhâl* kiplik belirteci verilen bu emri anlamsal olarak kuvvetlendirirken emrin hemen, bir an önce yerine getirilmesinin istenildiğini ifade etmektedir.

11) Vâḳeäni eşitgän ämir Hüsäyn, ârtıqçâ güvâhlârsiz iş körişni ma'qul kördi şekilli, därhâl Tākāning källäsini âlişgä färmân berdi. (BT, 204) "Olayı duyan amir Hüseyin artık şahitsiz iş yapmayı uygun gördü galiba, derhâl Taka'nın başını vurmaya emretti."

11. örnekte de yukarıdaki örnekte olduğu gibi *därhâl* Tākāning källäsini âlişgä färmân berdi cümlesinde *färmân ber-* kiplik eylemi ile bir emir verildiği

açıkça bildirilmektedir. *Dārḥāl* kiplik belirteci yapılan emri kuvvetlendirirken bu emrin bir an önce yerine getirilmesinin istendiğini bildirmektedir.

12) ***Dārḥāl*** *isyân âlâvini oçirmâq sizning âdâvât şāmşiringizning vâzifäsüdür* (BT, 232). "***Derḥâl*** isyan alevini söndürmek sizin düşmanlık kılıcınızın vazifesidir."

12. örnekte isyan alevini söndürmenin dinleyici kişi ya da kişilere görevleri olduğu söylenerek bir uyarı yapılmaktadır. Bu vazifenin bir an önce yerine getirilmesinin istendiği ise *dārḥâl* kiplik belirteci ile işaretlenmektedir. *Dārḥâl* kiplik belirtecinin bu cümlede istek kipliğinin işaretleyicisi olarak kullanıldığı görülmektedir.

13) *Temur Dâvud Bârlâsgâ oğlini ***dārḥâl*** Sāmārqandgâ âlib cönâşni buyurdi.* (BT, 332) "Timur Davud Barlasga oğlunu ***derḥâl*** Semerkant'a yürümeyi emretti."

13. örnekte emir kipliği *buyur-* eylemi ile açıkça ifade edilmektedir. *Dārḥâl* belirteci bu emri anlamsal olarak kuvvetlendirmekte, aynı zamanda emrin bir an önce yerine getirilmesinin istendiğini bildirerek zaman belirtme işleviyle kullanılmaktadır.

4.3. Äfsüski: *Äfsüs* kelimesi Farsça kökenlidir (ÖTİL, 1981: 63). Özbek Türkçesinde cümleye "ne yazık ki, maalesef" anlamını veren bir kiplik belirtecidir. İstenmeyen, üzüntü ve şaşkınlık yaratan olay ve durumlar bu *äfsüski* yapısı ile ifade edilmektedir.

Aşağıdaki 14. örnekte konuşur, yadırgadığı insanlara ilişkin bir yargı vermekte, söz konusu kişiler hakkında kişisel tutumunu ifade etmektedir. *Āfsūski* belirteci cümleye “böyle olması doğru değil, bu durumu yadırgıyorum” anlamı verirken *ne ācāb* eylemi *āfsūski* kiplik belirtecinin anlamını desteklemekte, söz konusu durumun yadırgandığını belirtmektedir.

14) *Āfsūski*, *ba’zilār özlärini şunķār sänāb, naķ āsmānni közlāgāni bilān, aķalli pāşşāçālik hām uçışgā çāğı bolmāsā ne ācāb!* (K, 16) “*Ne yazık ki*, bazılarının kendilerini yiğit sayıp, aynı gökyüzünü izlemeye, hiç olmazsa sinek gibi uçmaya gücü olmasa ne şaşılır!”

15) *Ālām binā bolgāndān beri ādāmlārning bir-biri hāķıdā gāpiriş ādāti bār. Āfsūski, köpinçā biri ikkinçisidān kāmçilik kıdırādi.* (K, 38) “Dünya yaratıldığından beri insanların birbiri hakkında konuşma âdeti var. *Ne yazık ki*, çoğunlukla biri diğerinde noksan arıyor.”

15. örnekte, *ālām binā bolgāndān beri ādāmlārning bir-biri hāķıdā gāpiriş ādāti bār* cümlesi genel halk bilgisi değeri taşımaktadır. Konuşur, bu bilgiye ilişkin kişisel yaklaşımını ise *āfsūski* kiplik belirteci ile ifade etmektedir. *Āfsūski, köpinçā biri ikkinçisidān kāmçilik kıdırādi* cümlesi, konuşurun ifade ettiği durumdan yakındığını bildirmekte, ayrıca bu durumu açıklayıcı bir kanıt niteliği taşımaktadır.

16) *Minq āfsūski* *köplāb tālāfātlārning ibtidāsi yer emāsmi!* (K, 66) “*Çok yazık ki*, birçok zararın başlangıcı toprak değil mi!”

16. örnekte konuşur, *köpläb täläfâtlärning ibtidâsi yer emâsmi* cümlesi ile zararların birçoğunun başlangıcının toprak olduğu bilgisini vermektedir. Bu bilgiye ilişkin kişisel tutumunu ise *ming äfsüski* kiplik belirteci ile ifade etmektedir. Konuşur, zararların birçoğunun toprak ile başlamasından üzüntü duymaktadır. Ayrıca bu üzüntüsünü *äfsüski* yapısından önce kullandığı *ming* belirteci ile daha kuvvetli bir şekilde ifade etmektedir.

17) *Äfsüski, muhâbbât haqıdägi tûmänli täsävvürlärigä körä, häyât soqmâğıdä ädäşib-ulâkıb yürgän ädämlär âz emäs* (K, 132). “Malesef, muhabbet konusundaki sayısız düşüncelerine göre, hayatın zorluklarında yolunu kaybeden insanlar az değil.”

17. örnekte, konuşur söz konusu kişinin düşüncesini açıklamaktadır. Bu düşünce doğrultusunda, hayatın zorluklarında yolunu kaybedenlerin az olmayışını öğrenen konuşur bu durumdan yakınmakta ve olumsuz tutumunu *äfsüski* kiplik belirteci ile belirtmektedir.

18) *Äfsüski, muzdän tiklängän binâning sırtı yältirâklığigä qaräb, undän ibrät âliş keräk, deydigänlär häm, undäylärdän ibrät âlib yäşäşgä häräkät kılädigänlär häm âz emäs bu yaruğ âlämdä!* (K, 146) “Ne yazık ki, buzdan dikilmiş binanın dışının parlaklığına bakıp, ondan ibret almak gerek, diyenler de, onlardan ibret alıp yaşamaya devam edenler de az değil bu aydınlık dünyada.”

18. örnekte, aydınlık olarak betimlenen dünyada bazı insanların buzdan yapılmış binaların dışının parlaklığına aldanması durumu

eleştirilmektedir. Bu eleştirilen duruma ilişkin üzüntü ise *âfsüski* kiplik belirteci ile belirtilmektedir.

19) *Şerning boyni zâncirgä itâât kılsä hăm yürägi äslâ boysünmäs, **âfsüski**, bu âddiy haqıqatni idrâk etmäydilär...* (N, 337) “Aslanın boynu zincire bağlı kalsa da yüreği asla boyun eğmez, ne yazık ki, bu normal gerçeği anlamayacaklar...”

19. örnekte konuşur, *şerning boyni zâncirgä itâât kılsä hăm yürägi äslâ boysünmäs* ifadesiyle genel olarak bilinen bir gerçeği sunmaktadır. Konuşur, bu durumun anlaşılamamasından yakınmakta, bu tutumunu *âfsüski* belirteci ile ifade etmektedir.

20) *Bir vaqt yâzgân hâtidägi sâmimiy mäslihâtlärini, dostânä aççık sözlär bilän körsätilgän haqıqatlärni, **âfsüski**, Bâdiüzzamân kulâqqa âlmäbdi.* (N, 383) “Bir zaman yazdığı mektuptaki samimi fikirlerini, dostça açık sözlerle gösterilmiş gerçekleri ne yazık ki, Bediüzzaman dinlememişti.”

20. örnekte konuşur, söz konusu mektupta ifade edilen fikirleri ve gerçekleri ve *sâmimiy* ve *dostânä aççık sözlär bilän körsätilgän* ifadeleriyle olumlu olarak değerlendirmektedir. Bediüzzaman'ın bu mektupta yazılanları dikkate almayışından üzüntü duymakta, bu duygusunu *âfsüski* kiplik belirteci ile belirtmektedir.

21) — *Men bütün ömr ârzu kılgân hükmdârni, u bär-kâmâl insânni, — dedi Nâvâiy, — âfsüski, hâyâtdä körâlmâdim, yâlgız hâyâlimdä yârâtdim.* (N, 387)
 “— Ben bütün ömür boyunca arzu ettiğim hükümdarı, o olgun insanı, — dedi Nevâyî, — Ne yazık ki, hayatta göremedim, yalnız düşüncemde yarattım.”

21. örnekte Nevâyî, istediği hükümdarı hayatta göremediğini yalnızca düşüncesinde yarattığını belirtmektedir. Hükümdar olarak olgun bir insan isteyen ve gerçekte bunu göremeyen konuşur, bu duruma ilişkin üzüntüsünü *âfsüski* ile işaretlemektedir.

22) *Âfsüski, yulduzlârdân yâruğrâk gâvhârlâri yâşirin kâlib, bâlki unutiliş dârcâsigâ yetibdür.* (N, 136)
 “Maalesef, yıldızlardan daha parlak cevherler gizlenmiş hatta unutulma derecesine gelmiştir.”

22. örnekte konuşur, ifade ettiği duruma ilişkin değerlendirmesini *âfsüski* belirteci ile bildirmektedir. Konuşurun ifade ettiği durum, gözlem yoluyla edindiği bilgidir. Söz konusu durum karşısında üzülen ve bu durumun gerçekleşmesini aslında istemeyen konuşur bu tutumunu *âfsüski* kiplik belirteci ile ifade etmektedir.

23) — *Sultânmurâd — fâvkulâddâ iste'dâdli âlim, deydilâr... — Bâşini tebrâtdi âçinib Hüsâyyn Bâşkârâ. Âfsüski, hakîkat yolidân âdâşmış.* (N, 307)
 “— Sultanmurat — oldukça akıllı âlim diyorlar... Üzülererek başını salladı Hüseyin Baykara. — Ne yazık ki, hakikat yolundan sapmış.”

23. örnekteki diyalogda, Sultanmurat'a ilişkin duyu yoluyla elde edilen bir bilgi aktarılmaktadır. Yazar, bu bilgiyi aldığıında Hüseyin Baykara'nın üzüldüğünü söyleyerek *äfsüski, haqıkat yolidän ädäşmiş* dediğini açıklamaktadır. Bu cümleden anlaşıldığı üzere Hüseyin Baykara, Sultanmurat'ın hakikat yolundan saptığını bir başkasından öğrenmiştir ya da bu duruma sonradan tanık olmuştur. *Äfsüski* kiplik belirteci Hüseyin Baykara'nın ifade ettiği duruma ilişkin üzüntüsünü belirtmektedir.

SONUÇ

"Özbek Türkçesinde Kiplik Belirteçleri ve Fonksiyonları" isimli bu çalışmada Özbek Türkçesinde yazılmış edebî eserlerden kiplik belirteçleri tespit edilerek anlamsal ve işlevsel özellikleri ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Türkiye Türkçesi gramerlerinde zarf (belirteç) veya edat, dil bilimi çalışmalarında kiplik belirteçleri, Özbek Türkçesi gramerlerinde ise modal sözler olarak ele alınan yapılardan kiplik gösteren ve sözcük türleri içerisinde belirteç işlevi ile kullanılan kelimeler bu çalışmada kiplik belirteçleri olarak değerlendirilmiştir.

Bilindiği gibi kip iş, hareket ve hükmün oluş tarzını ve hangi psikolojik şartlar altında meydana geldiğini fiile getirilen eklerle göstermektedir. Bu suretle bir önermede bildirilen anlam göstergesi olan kiplik, cümlede kip ekleri vasıtasıyla işaretlenmekte ve bildirilmektedir.

Kiplik, cümlede kip eklerinin yanı sıra belirteçlerle, edatlarla ve fiillerle de ifade edilmektedir. Kiplik belirteçleri, konuşur veya yazarın ifade ettiği sözceye ilişkin tavrını, inancını, kişisel yaklaşımını ve bilgisinin derecesini işaretleyen kelimelerdir. Özbek Türkçesinde konuşur/yazar, bilgisi veya inancı çerçevesinde anlattığı bir olay, olgu ya da durumu inanılır kılmak için *elbette*, *mutlaka*, *katiyen* gibi kesinlik belirten kiplik belirteçlerini; tahminî veya çıkarımsal bir anlatım sunuyorsa *balki*, *här hâldä*, *çämäsi*, *äftidän* gibi olasılık ifade eden kiplik belirteçlerini kullanmaktadır.

Bu çalışmada Özbek Türkçesinde kullanılan kiplik belirteçleri, anlamsal ve işlevsel özelliklerine göre dört grupta toplanmıştır: 1) Kesinlik belirten kiplik belirteçleri, 2) Olasılık-tahmin ve farz etme (öyle sayma) belirten kiplik belirteçleri, 3) Tanıklık ve onaylama belirten kiplik belirteçleri, 4) İstek, emir, teessüf belirten kiplik belirteçleri.

1) Kesinlik belirten kiplik belirteçleri şunlardır: *Älbättä*, *şübhäsiz*, *şäksiz*, *muhakkak*, *mutlak*/ *mutlaqa*, *kat'iyän*/ *kat'iy*, *äslä*.

a) Özbek Türkçesi yazılı metinlerinde kesinliğin işaretleyicisi olarak kullanılan bu kiplik belirteçlerinin birbirinden ayrılan anlamsal ayrıntıları ve fonksiyonları tespit edilmiştir. *Älbättä* kiplik belirteci, cümlede kesinliği işaretlemesinin yanı sıra kararlılık, güven ve onaylama gösterilen durumların anlatımında da kullanılmaktadır.

b) *Şübhäsiz* ve *şäksiz* kiplik belirteçleri ise Türkiye Türkçesinde kullanılan *şüphesiz* kiplik belirtecinin anlamını ve işlevini göstermektedir. *Şübhäsiz* ve *şäksiz* yapılarının kullanıldığı cümlelerde kesinliğin derecesi yüksektir. *Şübhäsiz* kiplik belirtecinin bazı eserlerde *şäksüphäsiz* şeklinde kuruluşu da tespit edilmiştir. *Şäksiz* kiplik belirtecinin yazılı metinlerde kullanımının yaygın olmadığı tespit edilen diğer bir husustur.

c) *Mutlaq* kiplik belirteci ise Türkiye Türkçesinde kullanılan *kesinlikle* kiplik belirtecinin işlevi ile kullanılmakta, öznel kiplik belirtmektedir. Bu belirtecin Özbek Türkçesinde kullanımı yaygın değildir. *Mutlaqa* kiplik belirtecinin ise Türkiye Türkçesinde kullanılan *mutlakadan* ziyade *kesinlikle* kiplik belirtecinin işlevini üstlendiği tespit edilmiştir. Bu doğrultuda bu belirtecin hem nesnel hem de öznel yargıların ifadesinde kullanıldığını söylemek mümkündür.

d) *Muhaqqak* kiplik belirteci ile konuşur bilinen gerçeklere dayanarak bir olay ya da durumu ifade etmektedir. Ortak yargı ve bilginin sunulduğu cümlelerde kullanılmaya elverişli bir yapıdır.

e) *Qat'iyän/ qat'iy* kişisel kararlılık, emin olma, kabul veya reddetme gibi kişisel yaklaşımın, tutumun kesin oluşunu işaretleyen kiplik belirteçleridir. Bu nedenle öznel kiplik belirten önermelerde kullanılmaktadır. Bu kullanımlarıyla Özbek Türkçesinde *qat'iyän/ qat'iy*, Türkiye Türkçesinde *kesinlikle* kiplik belirtecinin işlevini göstermektedir.

f) *Äslä* kiplik belirteci ise Özbek Türkçesinde, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi yalnızca olumsuz yargılarda kullanılmaktadır. Kişisel niyet, istek, bir olay veya olgunun gerçekleşmemesinde görülen kesinlik bu kiplik belirteci ile işaretlenmektedir.

2) Olasılık-tahmin ve farz etme (öyle sayma) belirten kiplik belirteçleri ise şunlardır: *Bălki, ğălibâ, hâr hâldâ, çămăsi, âftidân, şekillik, ehtimâl, göyâ.*

a) Olasılık ve tahmin bildiren kiplik belirteçleri, konuşurun verdiği bilginin doğruluğunu yükümlenmediğini işaretleyen yapılardır. Bu belirteçlerden birisi *bălki*dir. *Bălki* kiplik belirtecinin çoğunlukla, cümle fiilinin *-dir* eki ile çekimlendiği örneklerde kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu durum Özbek Türkçesinde kullanılan *bălki* kiplik belirtecinin, Türkiye Türkçesinde kullanılan *belki* belirteci ile aynı işlevde kullanıldığını göstermektedir. *-dir* ekinin belirtme görevi ile nesnellik kazanmış yargılarda kullanılması *belki* kiplik belirtecinin işlevine paralellik göstermektedir.

b) *Hâr hâldâ*, Özbek Türkçesinde olasılığı, konuşurun yaptığı tahminleri işaretleyen bir kiplik belirteci olarak kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde nesnellik kazanmış yargılarda olasılığın belirticisi olarak kullanılan bu kiplik belirtecinin Özbek Türkçesinde öznel kiplik belirten yargılarda da kullanıldığı tespit edilmiştir. Şöyle ki, konuşur kişisel inancı ve kendisine yönelik yaptığı değerlendirmeleri doğrultusunda verdiği yargıda da *hâr hâldâ* kiplik belirtecini kullanmaktadır.

c) *Çămăsi*, Özbek Türkçesinde “galiba, tahminen, yaklaşık” anlamlarında kullanılan bir kiplik belirtecidir. Bir nesne tasvir edilirken, “yaklaşık, tahminen” anlamı ile kullanılmaktadır. Çıkarımsal yargılarda ise *galiba* kiplik belirtecinin işlevini üstlendiği görülmektedir.

d) *Āftidân, şekilli* kiplik belirteçlerinin Türkiye Türkçesinde kullanılan *galiba* kiplik belirtecinin işlevini yansıttığı tespit edilmiştir. Şöyle ki konuşur, kendi yargısı sonucu gördüğü olasılığı ya da yaptığı çıkarımları *āftidân* veya *şekilli* ile belirtmektedir. *Şekilli* kiplik belirteci daha çok *şekillik* şeklinde yazılmaktadır.

e) *Ehtimâl* kiplik belirteci de Özbek Türkçesinde olasılığın işaretleyicisi olarak kullanılmaktadır. Nesnel kiplik belirten önermelerde kullanılmaya elverişli bir yapıdır.

3) Tanıklık ve onaylama belirten kiplik belirteçleri: *Râstdän, dârvâke, haqıqatän, dârhakıkat, äslidä, zâtän, nihâyät*.

a) Özbek Türkçesinde gerçekliğin ve doğruluğun işaretleyicisi olarak *râstdän, dârvâke, haqıqatän, dârhakıkat, äslidä, zâtän* ve *nihayät* kiplik belirteçleri kullanılmaktadır. *Dârvâke* belirteci bazı eserlerde *dârvâki* şeklinde yazılmaktadır.

b) *Nihâyät* kiplik belirteci Özbek Türkçesinde konuşurun bizzat yaşadığı, tanık olduğu bir olayı ve durumu anlatırken bir sonuca giderek bilgisinde veya yargısında gösterdiği kesinliği işaretleyen unsur olarak kullanılmaktadır. Ayrıca *nihayät* kiplik belirtecinin konuşurun beklentisinin gerçekleşmesini işaretleme işlevi ile kullanıldığı da tespit edilmiştir.

4) İstek, emir, teessüf belirten kiplik belirteçleri: *Kâški, dârhâl, äfsüski*.

a) *Kâški* kiplik belirteci, Özbek Türkçesinde istek kipliğinin işaretleyicisi olarak kullanılmaktadır. Bu kiplik belirteci gerçekleşmesi mümkün görülme-yen ya da gerçekleşmesi görece düşük veya hayalî olan istekleri işaretleyen -sA morfeminin cümle fiiline yüklendiği cümlelerde kullanılmaktadır.

b) *Dârhâl* belirteci “hemen, bir an önce” anlamı ile cümlede bildirilen iş ve hareketi zamansal olarak belirtmesinin yanı sıra emir kipliğinin bir işaretleyicisi olarak da kullanılmaktadır. Özbek Türkçesinde emir cümlelerinde ele alınan bu belirtecın *färmân ber-*, *ämr qıl-*, *buyur-* gibi doğrudan emir bildiren kiplik eylemleri ile birlikte kullanıldığı ve verilen emri anlamsal olarak kuvvetlendirdiği gözlemlenmektedir.

c) *Äfsüski* kiplik belirteci, Özbek Türkçesinde “ne yazık ki, maalesef” anlamını vermektedir. Bu belirteç isteğin veya beklentinin gerçekleşmediği durumlarda kullanılmaktadır. Konuşurun kişisel tutumunu işaretlediği için kiplik belirteci olarak değerlendirilmiştir. *Ming äfsüski* “çok yazık ki” şeklinde kullanıldığı da tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

- ADALI, Oya (1979), **Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler**, TDK Yay., Ankara.
- ADALI, Oya (2003), **Anlamak ve Anlatmak**, Pan Yay., İstanbul.
- AKARSLAN Mediha (1995), "XV. Yüzyılda Özbeklerin Ortaya Çıkışı ve Özbek Hanlıkları" **Avrasya Etütleri**, C. 2, Sayı 4.
- ATABAY, Neşe vd., (1976), **Sözcük Türleri (Ad, Sıfat, İlgeç, Adıl, Belirteç)**, TDK Yay., Ankara.
- ATABAY, Neşe; ÖZEL, Sevgi; ÇAM, Ayfer (2003), **Türkiye Türkçesinin Sözdizimi** Papatya Yay.
- AKERSON- ERKMAN, Fatma (2000), **Dile Genel Bir Bakış**, İstanbul.
- AKSAN, Doğan (1983), **Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim**, TDK Yay., Ankara.
- AKSAN, Doğan (1978), **Anlambilimi ve Türk Anlambilimi (Ana Çizgileriyle)**, AÜ, DTCF Yay., Ankara.
- AKSU, Özlem (2008), **Politik Söylem ve Gerçeklik Sunumu: Bir Örneklem**, Ankara Üniversitesi, Dilbilim Bölümü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- BANGUOĞLU, Tahsin (2007), **Türkçenin Grameri**, TDK Yay., Ankara.
- BENZER, Ahmet (2008), **Fiilde Zaman, Görünüş, Kip ve Kiplik**, Marmara Üniversitesi, (Doktora Tezi).
- BERDAK, Yusuf (1993), **Türkçä-Özbekçä vä Özbekçä-Türkçä Luğat**, Özbekistân.
- BİLGEGİL M. Kaya (1984), **Türkçe Dilbilgisi**, Dergâh Yay., İstanbul.
- BİRAY, Nergis (2009), "Kazak Türkçesinde Modal Söz (Kelimenin Dokuzuncu Türü mü?)", **Tukkish Studies**, s. 339-361.
- BOZKURT, Fuat (2002), **Türklerin Dili**, Kültür Bakanlığı Yay.

- CİRTAUTAS-LAUDE, Ilse (1920), "Son Elli Yılda Edebî Özbekçenin Gelişmesi Üzerine", **Türk Kültürü Araştırmaları**.
- CORCU, Demet (2005), "Zorunluluk Kipliği Belirtisi -mAll'nın Anlamsal İçyapısı", **Dilbilim Araştırmaları**, s. 33-43. Boğaziçi Ün. Yay.
- DEMİR-ASLAN, Sema (2008), **Türkçede İsteme Kipliği Semantik-Pragmatik Bir İnceleme**, Ankara, Grafiker Yayınları.
- DEMİR-ASLAN, Sema (2007), "İstek Kipliği, Gerçeklik ve Gerçekleştirilebilirlik", **VII. Uluslararası Dil, yazın ve Deyiş Bilim Sempozyumu Bildirileri Kitabı**, C.I, s. 581-597.
- DEMİR Nurettin; ASLAN Sema (2010), *Sıklık Kopyası Örneği Olarak İstek Eki -(y)a*, Turkish Studies, International Impernational Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turgic Volume: 514, s. 276-290.
- DEMİR, Necati (2003), "Türkçede Gereklilik Kipleri ve İşlevdeşleri", **TDAY-Belleten**, 2003/1.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (2002), **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitabevi Yay., Ankara.
- DİLAÇAR, Agop (1971), "**Gramer, Adı, Tanımı, Kapsamı, Yöntemi**", TDAY-Belleten 1971'den Ayrıbasım, Ankara Ün. Basımevi.
- EDİKSUN, Haydar (2001), **Türk Dilbilgisi**, İstanbul.
- EKER, Süer (2010), **Çağdaş Türk Dili**, 6. Baskı, Grafiker Yay., Ankara.
- EMRE, Ahmet Cevat, (1945), **Türk Dil Bilgisi**, İstanbul.
- ERCİLASUN, A. B. vd. (1991), **Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I-II**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.
- ERCİLASUN, A. B. (1996), **Örneklerle Bugünkü Türk Alfabeleri**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.

- ERK-EMEKSİZ, Zeynep (2008), "Türkçede Kiplik Anlamının Belirsizliği ve Anlamsal Roller", **Dil Dergisi**, S. 141.
- ERSOY-YAZICI, Habibe (2007), **Başkurt Türkçesinde Kip**, Gazi Üniv. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- FRAWLEY W. (1992), **Linguistic Semantics**, Lawrence Erlbaum Associates Publishers, Hillsdale, New Jersey.
- GENCAN, Tahir Nejat (1966), **Dilbilgisi**, TDK Yay., Ankara.
- GÜL-CORCU, Demet (2006), "Gereklilik/Zorunluluk Kipliği Kodlayıcılarının Anlam Yapısı Üzerine", **XX. Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildirileri**, Mayıs, s.: 101-111.
- GÜLENSOY Tuncer (2000), **Türkçe El Kitabı**, Akçağ Yay., Ankara.
- GÜLSEVİN Gürer; BOZ Erdoğan (2006), **Türk Dili ve Kompozisyon I-II**, Tablet Yay., Konya.
- GÜVEN, Mine (2001), "Türkçede -Abil Eki Ve Kiplik Belirteçleri Üzerine", **XV. Dilbilim Kurultayı-Bildiriler**, s. 79-87.
- HATİPOĞLU, Vecihe (1969), **Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü**, TDK Yay., Ankara.
- Hazirgi Zaman Özbek Tili** (1957), Özbekistan CCP Fanlar Akademiyası Neşriyatı, Taşkent.
- ISMATULLA, H. Khayrulla (2004), **Uzbek Phrase Book**, SOTA.
- KARABAĞ, İmran (2000), "Türkçede Kip ve Kiplik Olgusu", **Türk Dili**, S. 585, Eylül, s. 275-278.
- KARAHAN, Leyla (1995), **Türkçede Söz Dizimi**, Akçağ Yay., Ankara.
- KERİMOĞLU, Caner (2011), **Kiplik İncelemeleri ve Türkçe**, Dinozor Kitabevi, İzmir.
- KOCAMAN, Ahmet (1983), "Türkçede Kip Olgusu Üzerine Görüşler", **TDAY-Belleten** 1980-1981, s.81-85, TDK Yay., Ankara.

- KOÇ-AKSU, Ayhan (1988), **The Ackuisition of Aspect and Modality**, Cambridge: Cambridge Üniversity of Press.
- KORKMAZ, Zeynep (2007), **Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)**, TDK Yay., Ankara.
- KORKMAZ, Zeynep (2007), **Gramer Terimleri Sözlüğü**, TDK Yay., Ankara.
- LYONS, John (1983), **Kuramsal Dilbilimine Giriş**, (Çev. Ahmet KOCAMAN), TDK Yay., Ankara.
- LYONS, John (1989), **Semantics**, Cambridge University Press, Cambridge.
- MA'RUFÂV, Z. M. (1981), **O`zbek Tilining İzâhli Lug'ati**, Rus Dili Neşriyatı, Moskova.
- MİRZAYEV, M., USMANOV, S., RASULOV, İ. (1966), **Özbek Tili**, O'qıtuvçı Neşriyatı, Taşkent.
- MUHAMMEDCANOV, Abdullah (2007), **İslâm Ansiklopedisi**, C. 34, s. 110-113, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul.
- NASKALİ-GÜRSOY, Emine (1997), **Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu**, TDK Yay., Ankara.
- NEMATOV H., SEYFULLAYEVA R., KURBONOVA M. (1999), **Özbek Tili Struktral Sintaksisi Esasları**, Taşkent.
- OKTAR Lütfiye; CEM-DEĞER Ayşe (1999), "Gazete Söyleminde Kiplik ve İşlevleri", **Dilbilim Araştırmaları**, s.45-53, Simurg Yay., İstanbul.
- OZİL, Şeyda (1994), "Temel Cümlelerde ve Ortaçlı Yapılarda Kip Anlatımı", **Dilbilim Araştırmaları**, Hitit Yay.
- ÖLMEZ-KARGI Zuhal (1999), "Özbekler ve Özbekçe", **Çağdaş Türk Dili**, C. 9, Sayı: 108, s. 24-29.
- ÖZKAN, Bülent (2011), **Türkiye Türkçesinde Belirteçlerle Fiillerin Birlikte Kullanılması ve Eş Dizimlilikleri –Derlem Tabanlı Bir Uygulama**, TDK Yay., Ankara.

- ÖZTÜRK, Rıdvan (1997), **Uygur ve Özbek Türkçelerinde Fiil**, Ankara.
- ÖZTÜRK, Rıdvan (2005), **Özbek Türkçesi El Kitabı**, Ankara.
- PALMER, Frank Raymond (2006), **Mood and Modality**, Cambridge: Cambridge of Press.
- REHİMOVA, Asiye (2002), **Törek Grammatikası (Türk Dilbilgisi)**, (Paşa Yavuzarslan Redaktörlüğünde), Kazan Üniversitesi Neşriyatı, Kazan.
- RUHİ, Şükriye; ZEYREK, Deniz; OSAM, Necdet (1997), "Türkçede Kiplik Belirteçleri ve Çekim Ekleri İlişkisi Üzerine Bazı Gözlemler", **IX. Dilbilim Kurultayı**, s. 307-315, ODTÜ.
- RUHİ, Şükriye (2002), "The Modal Adverbs *mutlaka* and *kesinlikle* in the Context of Directives and Deontic Modality in Turkish (Yönlendirme Sözeylemi ve Yükümlülük Kipliği Bağlamında *mutlaka* ve *kesinlikle* Kiplik Belirteçleri)", **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.2, S.1, s. 19-38.
- RUHİ, Şükriye vd. (1999), "Koşul Cümlelerinde Varsayımsallık ve Gerçek Karşıtlığı", **XIII. Dilbilim Kurultay Bildirileri**, Ankara.
- Rusça Modern Sözlük** (1999), Haz. Ali Bayram, Galina Stoletnaya, Fono Yay., İstanbul.
- STAINGASS, F. (1988), **Persian-English Dictionary**, İran University Press.
- ŞAHİN, Hatice (2005), "Türkçede Zaman Belirleyicileri ile Kip ve Zaman Eklerinin Uyumu", **Fikret Türkmen Armağanı**, s. 649-654, İzmir.
- SARAY, Mehmet (1996), **Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- SJOBERG, Andée F. (1963), **Uzbek Structural Grammer**, Indiana University Publications, Bloomington.

TAYLAN-ERGUVANLI, Eser (1997), "Türkçede Görünüş, Zaman ve Kiplik İlişkisi: (-DI) Biçimbirimi", **XI. Dilbilim Kurultayı: Bildiriler**, s. 1-11, ODTÜ.

TAYLAN-ERGUVANLI, Eser- ÖZSOY, A. Sumru (1993), "Türkçedeki Bazı Kiplik Biçimlerinin Öğretimi Üzerine", **VII. Dilbilim Kurultayı Bildirileri**, 13-14 Mayıs, Ankara, s.: 1-9.

TEKİN Talat, ÖLMEZ Mehmet (1995), **Türk Dilleri (Les Langues Turques)**, Ankara.

TOPALOĞLU, Ahmet (1989), **Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü**, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

TOSUN, Gülşat-Aygen (1997), "Türkçede Koşul Cümlelerinin Bazı Sözdizimsel ve Anlambilimsel Özellikleri", **XI. Dilbilim Kurultayı: Bildiriler**, ODTÜ.

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopesidi (1990), C. 7, Dergâh Yay., İstanbul.

Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı II (1999), "Ünlem", s. 473-537, TDK Yay., Ankara.

UYGUR C.Vedat (2009), (Editör: Hayati DEVELİ) "Modal Söz ve Modal Söz Terimi Işığında Türkiye Türkçesinde Kelime Türlerinin Sınıflandırılmasına ve Söz Dizimine Bir Bakış Denemesi", **Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi (UTEK 2007)**, C. I, s. 423-443, İstanbul Kültür Üniversitesi, İstanbul.

UZUN, Nadir Engin (1998), "Türkçede Görünüş/ Kip/ Zaman Üçlüsü", **Dil Dergisi**, Sayı: 68.

UZUN, Nadir Engin (1998), **Dil Bilgisinin Temel Kavramları-Türkçe Üzerine Tartışmalar**, Ankara.

ÜÇÖK, Necip (1947), **Genel Dilbilim (Linguistik)**, DTCF Yay., Ankara.

ÜSTÜNOVA, Kerime (2004), "Dilek Kiplerinde Zaman Kavramı", **Türk Dili**, 635. S. Kasım.

- VARDAR, B. vd. (1978), *Başlıca Dilbilim Terimleri*, İstanbul Üniv. Yay., İstanbul.
- WURM, Stefan (1989), “Özbekçe”, (Çev. Mehmet Akalın), **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi** (62), İstanbul, s. 139-186.
- YAMAN, Ertuğrul; MAHMUD Nizamiddin (1998), **Özbek Türkçesi-Türkiye Türkçesi ve Türkiye Türkçesi-Özbek Türkçesi Karşılıklar Kılavuzu**, TDK Yay., Ankara.
- YAMAN, Ertuğrul (2000), **Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinin Söz Dizimi Bakımından Karşılaştırılması**, TDK Yay., Ankara.
- YOLDAŞEV İbrahim- GÜMÜŞ Muhittin (1995), **Özbek Atasözleri**, Ankara.
- ZEYNALOV, F. R. (1965), **Muasır Türk Dillerinde Edat ve Modal Sözler**, Bakü.

ÖZET

YAMAN, Döndü Süveyda. Özbek Türkçesinde Kiplik Belirteçleri ve Fonksiyonları, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2012.

Bu çalışmada Özbek Türkçesinde kiplik gösteren belirteçler anlam bilimsel açıdan ele alınmıştır. Çalışmanın giriş bölümünde kip ve kiplik üzerine yapılan çalışmalar değerlendirilmiştir. Ayrıca kipliğin Türkçe çalışmalardaki anlatımı üzerinde durulmuştur. Özbek Türkçesi gramerlerinde kiplik belirteçlerinin işlenişi açıklanmış ve örnekler verilmiştir.

Kiplik belirteçleri elimizdeki Özbek Türkçesi romanlarından tespit edilmiştir. Bu belirteçler kiplik anlamlarına göre dört gruba ayrılmıştır. Bu belirteçlerin cümlelerde gösterdiği kiplik anlamları ayrıntılı olarak işlenmiştir.

Anahtar kelimeler:

1. Kip
2. Kiplik
3. Belirteç
4. Kiplik Belirteçleri
5. Özbek Türkçesi

ABSTRACT

YAMAN, Döndü Süveyda, In Uzbek Turkish Modal Adverbs and Functions, Master Thesis, Ankara, 2012.

Uzbek Turkish In this study, adverbs which shows modality was studied as semantics in Uzbek Turkish. Over the studies of mood and modality concepts were told at introduction of study. On the dealing of modal adverbs were studied in the grammars of Uzbek Turkish and examples were given.

Modal adverbs were determined from Uzbek Turkish five novels which we have. These adverbs were divided into four groups according to meanings of modality. The meaning of modality where these adverbs show in the sentences were dealt with details.

Key Words:

1. Mood
2. Modality
3. Adverb
4. Modal adverbs
5. Uzbek Turkish